

KRÁNITZ ZSOLT

„Boldog vagyok, hogy a sorsom Pápára vezetett.”¹

Sándor Pál önéletírásai

ATANÁRI ANYAKÖNYV elkészítésének pontos körülményeit nem ismerjük: nem tudjuk, hogy az 1940-es évet közvetlenül megelőzően ki, mikor és milyen célzattal javasolta, hogy készüljön egy díszes kötet, mely a Kollégium jeles tanárainak autográf önéletrajzait örökíti meg.

Ugyanakkor az a gondolat, hogy *a főiskola és tudomány érdekében működő tanárok életrajzai egy, e célra nyitott könyvbe bejegyeztessenek*, már az 1876. szeptember 4–7. között Pápán tartott egyházkerületi közgyűlésen megfogalmazódott.² Miután az elhatározást nem követte megvalósítás, az 1883. évi júniusi közgyűlésen újból napirendre került a kérdés.³ Az ismételt tárgyalás eredményeképpen az 1883. július 10-én tartott közös tanári gyűlésen felkérték Szabó Károly tanár urat, hogy a régebben szolgált tanárok életrajzát írja

¹ Részlet Sándor Pál önéletírásából: *Boldog vagyok, hogy a sorsom 1906-ban Pápára (Dunántúl Athenje) vezetett, s hogy itt, a Református Kollégiumban, a „szegények főiskolájában” taníthattam nyugalomba vonulásomig, hogy itt gazdagíthattam a szegény nebulókat, s nevelhettem őket a szép, nemes, jó és igaz eszméinek megismerésére és követésére. Nevelési irányelveim: humánus és kultúra!*

² Indítványba tétetett, hogy a főiskola és tudomány érdekében működő tanárok életrajza egy, e célra nyitott könyvbe bejegyeztessenek.

Az indítvány elfogadtatott, s határozattá emeltetett, hogy a bejegyzés mindjárt a legközelebbi tanév elején megkezdessék, s életrajzaikat legelőször is a főiskolában eddigelé és már rég óta működő tanár urak írják be. DREL I. 1. a. 1876. szept. kg. 86.

³ Ugyan e jelentés folytán indítványoztatott, hogy a tanügy érdekében működött s úgy szakértelmű, mint hivatalbuzgalmuk által magukat kitüntetett tanáraink emlékét fenntartó úgynevezett „emlékkönyv” készíttessék, mely azoknak életrajzukat is magába foglalja.

Az indítvány elfogadtatik, s ennek létesítésével a tanári kar ezennel megbizatik. DREL I. 1. a. 1883. jún. közgy. 13. f.

meg.⁴ A kerületi határozat végrehajtására 1884. május 1-én tartott gyűlésen egy bizottságot neveztek ki, amelynek elnöke Tóth Dániel tanár lett. A következő évben Kaposváron tartott egyházkerületi közgyűlésen a főiskolai tanári kar jelentette, hogy az emlékkönyv készítése tárgyában már a szükséges intézkedéseket megtette.⁵ A kinevezett bizottság további működéséről azonban sem az egyházkerületi, sem a főiskolai közös tanári gyűlések jegyzőkönyveiben nem találtunk adatokat.

Az általunk ismert *Tanári Anyakönyvbe* 1940. március 3-án Faragó János írta be elsőként önéletrajzi adatait. A kötetben Sándor Pállal együtt kilenc tanár önéletrajzát olvashatjuk. Közülük nyolcat az Acta Papensia című folyóirat előző számában tettünk közzé,⁶ Sándor Pál életrajzát pedig tartalmi és terjedelmi okokból a folyóirat jelenlegi számában közöljük.

Mostani forrásközlésünk Sándor Pál több önéletrajzát is tartalmazza: ő ugyanis egyedülként élete három különböző időszakában is saját kezűleg bejegyezte önéletrajzi adatait a *Pápai Református Kollégium Tanárainak Anyakönyvébe*: 1941. március 10-én, 1964. június 8-án és 1971. szeptember 14-én.⁷

⁴ (...) 2. Balaton-füredi gyűlés 13. jegyzőkönyvi pontja szerint a főiskola kitűnő tanárainak életrajza emlékkönyvbe írandó.

A régiebb tanárok életrajzának megírására tekintetes Szabó Károly tanár úr kéri fel. DREL I. 6. d. 1878–1887. 214–215.

⁵ Antal Gábor főiskolai igazgató jelentése az 1884. évi közgyűlésre: Tisztelettel van szerencsém jelenteni, hogy a dunántúli református egyházkerület 1883-dik évben június hó 18. s következő napjain Balatonfüreden tartott közgyűlése jegyzőkönyve 12. f. pontja alatt foglalt azon határozatának, miszerint a magukat úgy szakértelmük, mint hivatal buzgalmuk által kitüntetett tanárok emlékének fenntartására emlékkönyv készítsék, a pápai református főiskolai tanári kar által annyiban elég tétetett: a mennyiben az emlékkönyv szerkesztésére, különösen a régiebb jeles tanárok életrajzának össze állítására egy Tóth Dániel elnökle alatt Szabó Károly, Vikár Kálmán, Mokos Gyula tagokból álló bizottság neveztetett ki, 's ez működését már meg megkezdette. DREL I. 1. a. 1884. jún. kgy. 161. DREL I. 6. d. 1878–1887. 246.

⁶ A kollégium anyakönyvébe Faragó János, lic. Rácz Kálmán, Tóth Lajos, Kőrös Endre, Barcsi József, Sándor Pál, Földy József, Nagy Jenő és Török István írták be életrajzukat. Acta Papensia 2014/1–2. 125–231.

⁷ Az *In memoriam*. Jegyzetek című, 1975-ben írt füzetében olvasható: *De életem folyását, gondolkodásomat, életem kifejtését bőven, részletesen megírtam abban az emlékkönyvben, mely a tanárok életrajzát tartalmazza. Ezt az emlékkönyvet a Főiskolai Gyűjteménytár igazgatója, Miklós Dezső íratta néhány régi tanárral. Én is köztük vagyok. A működő tanárok közt az utolsó. In memoriam.*

Ezek mellett Miklós Dezső gyűjteményi igazgató felkérésére 1968-ban *Emlék* címmel külön füzetben is megírta önéletrajzát.⁸

Sándor Pál nagyon lelkiismeretes „gyűjtő” volt: megőrzött az életével kapcsolatos minden fontosabb dokumentumot: saját magáról, tanártársairól, tanítványairól készült fényképeket; írásait, előadásainak szövegét, a színdarabjairól, azok bemutatóiról szóló újságcikkeket, a kiadókkal, irodalmárokkal, kedves verselő tanítványaival történő levelezését. Végül mindezt a hatalmas, értékes anyagot a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek adományozta.⁹ Az adományozás nem egy időpontban, hanem több szakaszban történt. Először 1952-ben került rá sor: *In memoriam. 1952. október 1-én beadtam a pápai református Főiskolai (egyházkerületi) könyvtárba Dramaturgia című gyűjteményes könyvemet, melyben színműveim jegyzéke, darabjaim bírálata, színigazgatók levelei, elismerő magán és hivatalos levelek, tagsági okmányaim, színházi és műkedvelői előadások színlapjai és fényképek vannak. A füzet kötve a könyvtár Papensia gyűjteményébe került.*¹⁰ A következő időpont 1968-ban volt: *November 16-án beadtam az egyházkerületi könyvtárnak monográfiámat megőrzésre. Ebben az emlékiratban röviden átfutottam életrajzomat, és „dióhéjban” feldolgoztam a pápai református Kollégium utolsó 50 évének nevezetesebb eseményeit és tanítványaim legjobbjait.*¹¹ 1972. május 15-én íródott a következő Nyilatkozat: *Alulírott ezennel kijelentem, hogy minden olyan életemmel, tanári és közéleti tevékenységemmel összefüggő és ezt dokumentáló emléket, amelyet a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Könyvtárában, a Papensia Gyűjteményben, illetve két ládában helyeztem el, végleg-*

Jegyzetek. 21. Miklós Dezső csak a két későbbi önéletrajzi jegyzet írására kérhette fel, mivel 1964-től volt a Gyűjtemények igazgatója.

⁸ Egyszerű vonalas füzet, címlapján az *Emlék* cím alatt olvasható: *Sándor Pál nyugalmazott gimnáziumi tanár. Pápa.* A belső oldalon két róla készült fénykép: az 1930-as évekből és 1964-ből. A fényképek melletti felirat: *Füst a balsors, mely elszáll* (Idézet Kölcsey Ferenc *Vanitatum vanitas* című verséből). Az első oldalon az írás címe aláhúzva: *Monográfia*. Az 1968. szeptember 16-án befejezett kéziratot a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára őrzi, jelenlegi jelzete: DREKK O. 1075.

⁹ DREL I. 1. v. 136/1972.

¹⁰ Állomások. 55.

¹¹ Állomások. 181.

gesen a Gyűjteményeknek ajándékozom. Ezután következnek az aláírások: Sándor Pál, Miklós Dezső gyűjteményi igazgató és Nádasdy Lajos.

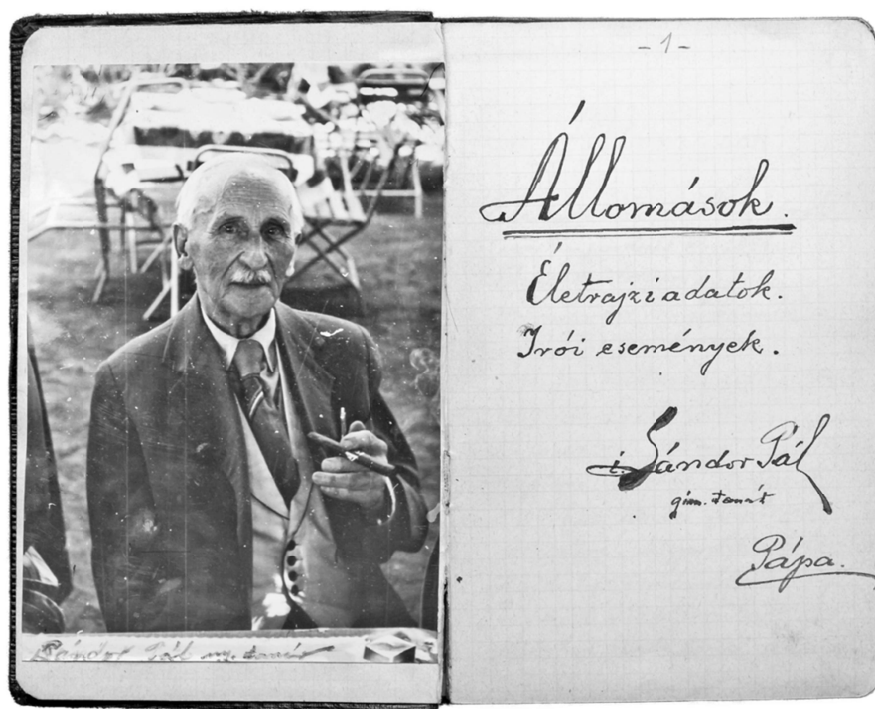
Életemről eddig legfontosabb életrajzi adatait rögzítő rövid ismertetésen kívül nem tudhattunk többet.¹² A kéziratárba került hagyaték részét képező *Állomások* című könyvecskéjében, melyben írói tevékenységét is ismertette, valamint lírai verseket és epigrammákat is lejegyzett, életének legfontosabb eseményeit az életrajzi lexikonok szócikkeinek mintájára saját maga is szűkszavúan összefoglalta:

Állomások.

Életem vonata Alcsútról (Fejér megye) indult el 1881. II. 21-én. Ekkor születtem. Apám Sándor Benő tanító, anyám Csilléry Eszter. 1891-ben kecskeméti diák lettem. 1899-ben érettségiztem. Kolozsváron voltam négy évig egyetemi hallgató (bölcész). 1905-ben tanári diplomát szereztem (magyar, latin, bölcész). Hajdúböszörményben 2 évig, Pápán 3 évig voltam helyettes tanár. 1909-ben rendes tanár lettem. Nősültem 1909. decemberben. Feleségem Sylvester Irma (Retteg). Elváltam 1917-ben. Leányom: Irmuska. Újra nősültem 1921. januárban. Feleségem Ihász Mária (Pápa). Gyermekeim: Attila, Melinda. Írói munkásságot 1925-ben kezdtem kifejteni. Bírálatok, elbeszélések, de főleg drámai munkák születtek. Jó részük megjelent különféle lapok hasábjain, egy részüket felolvastam, a drámai művek hivatásos színészek vagy műkedvelők előadásában színre kerültek. Színpadon hat koszorút szereztem. 1939–1944. decemberig a Pápai Hírlap felelős szerkesztője voltam. 1944. december 16-án egy békeversem s egy Zrínyi idézetem miatt rendőri felügyelet, fogság (internálás) lett a büntetésem. 1941. szeptemberben nyugalomba vonultam. Utána 10 évig még óraadó voltam a református gimnáziumban és az állami általános iskolában. Pedagógiai és kulturális vonalon nagyon sokat dolgoztam. Mindenütt az emberszeretet és a kultúra szeretete hajtott. Önző célok távol estek. Szegény voltam, az maradtam. Erkölcsei sikereim bőségesen kielégítettek.

¹² Legújabbban a Pápai pedagógus lexikon (Szerk. Tungli Gyula, Pápa, 1997.) 102., a Veszprém megyei életrajzi lexikon (Főszerk. Varga Béla, Veszprém, 1998.) 443–444. és az Új magyar irodalmi lexikon I–III. (Főszerk. Péter László, Bp., 2000.) 1901. oldalain olvasható rövid életrajza.

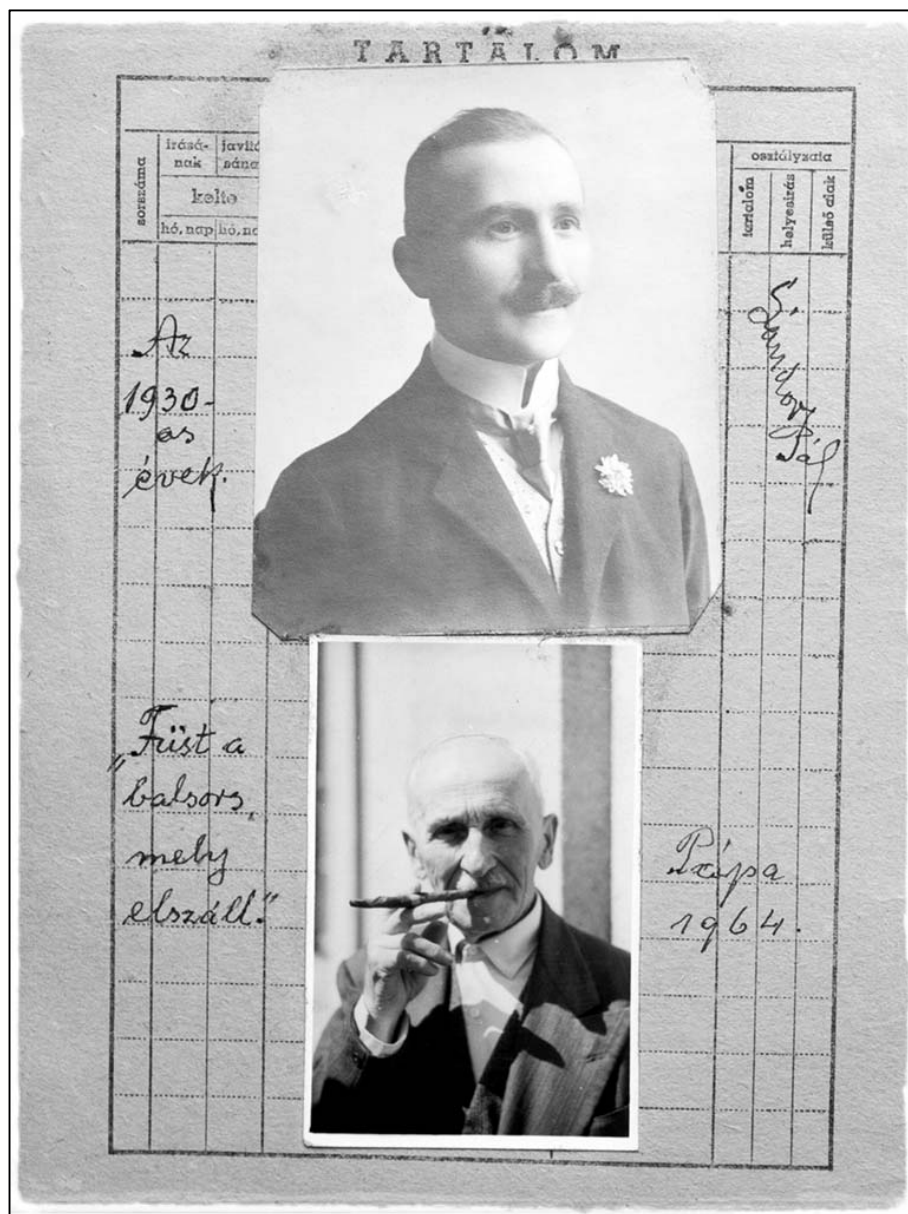
Az életrajz közzétételével szeretnénk felhívni a figyelmet egy — méltatlanul — feledésbe merült tanáregyéniségre, aki több mint fél évszázadon keresztül oktatott a városban, újságírói, írói tevékenységével, szerkesztői munkájával, előadásaival szerves része volt a város kulturális életének.¹³

¹³ A közölt képek szintén a Sándor Pál-hagyaték részét képezik. A fennmaradt képekből, albumokból, iratokból és a Sándor Pállal készült beszélgetések hanganyagából munkatársaink éppen most állítanak össze egy megnézhető és hallgatható dokumentumanyagot. Ez a hang- és fotóalbum a közeljövőben a Tudományos Gyűjtemények honlapján lesz elérhető: http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=58

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3-4.

SÁNDOR PÁL

A Fejér vármegyei Alcsút községben születtem az 1881. év február 21. napján. Atyám, Sándor Benő ajkai származású református kántortanító,¹ édesanyám nemes Csilléry Eszter. A családnak, melyben három fiú (László, Dezső,² Pál) és egy leány (Juliska) volt, én voltam a harmadik tagja. Édesapám sok reményt fűzött hozzám, aki, bár alig múltam öt éves, már az első elemi osztályból jelesen „examináltatott”.³ Szüleim különben – gyöngé testű gyermek lévén – nagy szeretettel és kiváló gondnal nevelgettek igen súlyos anyagi helyzetükben is. A legboldogabban és leghálásabban emlékszem vissza gyermekkorom ezer emlékeire, s ezer apró eseményre, melyeket a gyönyörű fekvésű váli völgyi faluban, József főherceg csodaszép parkjában, rendezett erdejében és pusztáin töltöttem. Ezek oltották belém a természetszeretetet, a természetismeretet s az örömszerű és öröknagy fölötti csodálatomat, s az ebből fejlődő egyszerű életbölcseletet.

Önzés, könyöklés, hírverés nélkül, csekély támogatás mellett dolgoztam és dolgozom mindaddig, amíg mécssem ki nem alszik...

Családi előnevem: isákfalvi. A nemességet, melyet őseim megérdemeltek, de amellyel én természetesen sosem kérkedtem, II. Ferdinánd adta a Sándor családnak 1622-ben. A nagy viaszos sigillummal⁴ ellátott okmányt

¹ Sándor Benő 1845-ben született Ajkán, apja Sándor Imre földműves. A gimnázium első évfolyamait 1856–1861 között a pápai református gimnáziumban végezte. Tanulmányai végzetével, 1872-től kezdődően Alcsúton tanított. 1897. március 29-én 52 éves korában hunyt el. Egyetemes Névtár. 1886. 66–67. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1897. okt. közgy. 39–40. MÉSZÖLY 1988. 22, 24, 26. KÖBLÖS 2006. 351, 370, 380, 397, 415.

² Sándor Dezső tanító (1878–1964) az 1896/97. tanévtől tanított Alcsúton, kezdetben nem képesített tanítóként, majd az 1897. szeptember 1–4. között tartott tanítóképesítő vizsgálaton a képesítést is megszerezte a nagykőrösi tanítóképző intézetben. Az 1930-as évek végéig tanított Alcsúton. 1937-ben a dunamelléki egyházkerület közgyűlése kiváló munkássága elismeréseként református elemi iskolai igazgatói címmel tüntette ki. 1939-ben nyugalomba vonult. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1897. okt. közgy. 209. 1898. okt. közgy. 76. 1937. nov. közgy. 72. Egyetemes Névtár. 1911. II. 3. 1912. 59. 1913–15. 44. 1930–32. 47. 1935. 58. MÉSZÖLY 1988. 26, 34. VÁRADY 1994. 242. ERDŐS–KELEMEN 2002. 70.

³ *examinál* – vizsgáztat; A szövegben: *examináltam*.

⁴ *sigillum* – pecsét

atyai nagybátyám halála előtt (1915–16) reám bízta őrizetbe. (Thaly Kálmán⁵ foglalkozott vele.)⁶

Az elemi iskola öt osztályát elvégezvén Kecskemétre vittek szüleim, ahol Mészáros János lelkész⁷ atyai felügyelete alatt a református gimnáziumban végeztem mind a nyolc osztályt. Érettségi vizsgát az 1898/99. tanév végén tettem jó eredménnyel. (Azért nem jeles, mert a matézist nem vette be a költői ideálok világában kószláló lelkem, a német pedig a „stock”–magyar kecskeméti diákoknak, akkor még nem kellett!). Tanáraim közül nagy hatással voltak rám: Bíró Lajos, a nagy kelet–utazó,⁸ Fazekas Ferenc (latin, görög),⁹ Nagy Ferenc (irodalom és bölcselet),¹⁰ s ennek halála után Marton Sándor.¹¹

⁵ Thaly Kálmán 1839. január 3-án született Csepen (Komárom vm.) Középiskolai tanulmányait Pozsonyban és Pápán végezte. 1856-tól a pesti teológiai akadémia hallgatója, majd a pesti egyetemen jogi és bölcseleti tanulmányokat folytatott. 1860–1864 között a Pesti Napló szerkesztője tagja. 1864-től levelező, majd 1880-tól rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. 1864–1869 között a pesti református gimnázium irodalom tanára. A Történelmi Társulat titkára, a Századok szerkesztője. 1878-tól országgyűlési képviselő. 1909. szeptember 26-án hunyt el. Történetírói munkásságáról és költészetéről részletesen: VERES 2000. és KORSÓS 2000. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 79–85. STURM 1906. 245–247. KÖVY 2000. 28–31. MARKÓ 2001–2007. VI. 707–708.

⁶ A nemeslevelet jelenleg a Dunántúli Református Könyvtár Kézirattára őrzi DREKK O. 960/1. jelzet alatt.

⁷ Mészáros János lelkész 1848. december 24-én született Alcsúton (Fejér vm.). Tanulmányait Pápán, Kecskeméten, majd 1867-től a pesti teológián végezte. 1870-től a kunszentmiklósi gimnázium tanára, 1874-től a cecei gyülekezet lelkésze. 1890-ben kecskeméti lelképásztorrá választották. Konventi tag, a Dunamelléki Egyházkerület és a kecskeméti egyházmegye tanácsbírája. 1916. június 10-én hunyt el. BELICZAY 1955. 223. FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992. 181. DPL 1916. 199.

⁸ Bíró Lajos természettudós, tanár 1856. augusztus 29-én született Tasnádon. Debrecenben tanult, a teológiai tanulmányait nem fejezte be. A budapesti egyetem hallgatója, a Nemzeti Múzeum állattárának munkatársa lett. 1880–1886 között a Rovartani Állomás alkalmazottja. 1886-tól Rákospalotán, 1888. szeptembertől 1892-ig Kecskeméten tanított. Az iskola földrajzi szertárát és rovargyűjteményét is nagymértékben gyarapította. 60000 darabos rovargyűjteménye eladása tette lehetővé, hogy legnagyobb gyűjtőútjára, Német–Új-Guineába utazhasson. 7 évet töltött ott. 1903-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárában dolgozott. 1931. szeptember 30-án hunyt el. FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992. 41.

⁹ Fazekas Ferenc az 1886/87. tanévtől tanított Kecskeméten. 1920-ban nyugalomba vonult. 1922-ben Jeney Pál nyugalmazott tanártársával együtt 2000 koronás alapítványt hozott

Barátaim közül, akik irányító hatással voltak reám, Zombory Lászlót (†1931) és Balassa Lajost említtem meg. Ez utóbbi Falu Tamás néven magyar lírai költészetünknek ma is büszkesége.¹²

Kecskemétre, melynek színmagyar levegőjében csak erősödött és tisztult magyarságom, az Alma Materre, ahol ismereteim alapját megszereztem, s ahol bontakozni kezdtek írói ambícióim, a Katona József-színházra, ahol csaknem mindennapos voltam (diákjegy árusításáért „tiszteletjegy”), s ahol impulzust¹³ nyertem a drámaírásra, mindig szeretettel gondolok.

Eleinte színész akartam lenni, de aztán a tanári pálya mellett döntöttem. Garzó Béla, későbbi kecskeméti gimnáziumi igazgató¹⁴ buzdítására Kolozs-

létre. 1938-ban hunyt el. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1920. nov. közgy. 37–38. 1922. okt. közgy. 81. 1938. nov. közgy. 60. PEIL 1887. 999.

¹⁰ Nagy Ferenc tanár 1842. január 28-án született Sepső-Gidőfalván (Háromszék vm.). A középiskolai tanulmányait Nagygyedén, jogi tanulmányokat Budapesten folytatott, majd 1865-től a pesti teológia hallgatója. Edinburghban is tanult 2 esztendeig. Először Pesten, majd 1873-tól a kecskeméti református kollégiumban a bölcselet, hittan, latin és magyar nyelv tanára. 1899. január 2-án hunyt el Kecskeméten. SZINNYEI 1891–1914. IX. 563–564. BELICZAY 1955. 225. FEHÉR-SZABÓ-KÖRÖSI 1992. 191–192.

¹¹ Marton Sándor tanár 1868. szeptember 3-án Lovasberényben született. Középiskolai tanulmányait Nagykőrösön, a teológiát 1887-től Budapesten végezte. Közben bölcseletet is hallgatott a budapesti egyetemen. 1893-tól Gyöngyösön, 1894-től Debrecenben, majd 1895-től Kecskeméten tanított. 1930-ig a református kollégium tanára, 1938-ig a leánygimnázium igazgatója. Jelentős szerepet játszott Kecskemét irodalmi életében, a Katona József Kör életében. 1940. január 15-én hunyt el Kecskeméten. BELICZAY 1955. 223. FEHÉR-SZABÓ-KÖRÖSI 1992. 177.

¹² Balassa Lajos (1898-ig Markbreiter) költő, regényíró 1881. november 10-én született Kiskunfélegyházán. Budapesten jogi tanulmányokat folytatott, majd Monoron helyettes közjegyző, 1918-tól Nagyrőcén körjegyző volt. 1922-ben a csehszlovák hatóságok kiutasították. 1924-től Ócsa község közjegyzője. 1911-től a Hétben megjelent írásainál használta először a Falu Tamás nevet. Állandó munkatársa volt az Új Idők és a Nyugat című folyóiratoknak. 1977. július 13-án hunyt el. PÉTER 2000. 596.

¹³ *impulzus* – lendület, hirtelen hatás

¹⁴ Garzó Béla 1899-től tanított a kecskeméti református főgimnáziumban, kezdetben magyar és latin nyelvet helyettes tanárként. 1917. május 28-án választották meg az intézmény igazgatójának. Megalapította az intézményben a Kollégiumi Diákegyesületet, Ifjúsági Zenekart szervezett, szavalókört alapított, megszervezte a kötelező olvasmányok könyvtárát. Nagy szerepe volt a Kecskeméti Torna és Vívó Egylet megalapításában és működésében (vívást és szertornát tanított). 1934-ben nyugalomba vonult 35 évi tanári és 17 évi igazgatói működés után. A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve. 1899. okt. közgy. 127, 128, 132. 1900. okt. közgy. 112. 1917. szept. közgy. 167. 1934. nov. közgy. 30, 97.

várra mentem, és beiratkoztam az egyetemre. Magyar–latin–filozófia szakos tanárjelölt lettem. Az erdélyi metropolis levegője nagyon megfogott. A református teológia internátusában laktam négy évig. Az egyetemen az előadásokat szorgalmasan látogattam és mohón hallgattam.

Minthogy édesapám még 1897-ben, élete javakorában meghalt, az idegen városban, idegen környezetben, ha nélkülözni nem nélkülöztem is, mert özvegyen maradt jó anyám gondoskodott valahogyan létfenntartásomról, de nemesebb szórakozásokra, könyvek vásárlására s a társas élet lelket csiszoló lehetőségeire jóformán semmi sem jutott. Egyedül maradtam studiumaimmal, termékeny gondolataimmal. Tanultam és szemlélődtem. Sensitiv és contemplatív¹⁵ lelkemre mérhetetlen jó hatással volt kincses Kolozsvár, az Egyetem s a nagy professzorok bizalma. Sokat tanultam Széchy Károlytól, a stílművésztől,¹⁶ Csengeri Jánostól, a kitűnő műfordító klasszika-filológustól,¹⁷ Schneller Istvántól, a legmelegebb szívű pedagógustól,¹⁸ de legtöbbet a magyar filozófia büszkeségétől és nagy mesterétől: Böhm Károlytól.¹⁹

¹⁵ szenzitív – érzékeny, fogékony; *kontemplatív* – szemlélődő, elmélkedő, elmélyedő

¹⁶ Széchy Károly irodalomtörténész, egyetemi tanár 1848. február 18-án született Ceglédén. Gimnáziumi tanulmányait Szarvason, az egyetemet Pesten végezte. 1873–1878 között hírlapíró, az *Ellenőr* című folyóirat irodalmi rovatának vezetője, a lap segédszerkesztője. 1880-tól a kolozsvári állami felsőbb leányiskola rendes tanára, 1895-től a kolozsvári egyetem magán-, 1890-től a magyar irodalom, 1894-től az esztétika rendes tanára. 1905-től Budapesten tanított. 1902-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1906. január 3-án hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. XIII. 523–524.

¹⁷ Csengeri János klasszika-filológus, műfordító, egyetemi tanár 1856. október 2-án Szatmárnémetiben született. Tanulmányait szülővárosában, Debrecenben, majd a budapesti egyetemen végezte. Magyar–latin–görög szakos tanári oklevelet szerzett. Tanított Debrecenben, Besztercebányán, Fehértemplomban, majd Budapesten. 1896-tól a kolozsvári, 1921–1927 között a szegedi egyetem klasszika-filológia tanszékének vezetője. 1927-ben nyugalmomba vonult. 1945. április 21-én hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1914. II. 266–267.

¹⁸ Schneller István pedagógiai író, egyetemi tanár 1847. augusztus 3-án született Kőszegen. Középiskoláit Kőszegen, Modorban, Sopronban, a teológiát Sopronban, Halléban, majd Berlinben végezte. 1874-től Eperjesen, 1882-től Pozsonyban tanított. 1894–1923 között a kolozsvári egyetem pedagógiai tanszékének vezetője. 1923-tól Szegeden oktatott. 1939. január 25-én hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1914. XII. 528–530. SZÖGI 2001. 91 (539. sz.), 269 (4641. sz.).

¹⁹ Böhm Károly filozófus, egyetemi tanár 1846. szeptember 17-én született Besztercebányán. Pozsonyban, Göttingenben, Tübingenben és Berlinben tanult. 1870-től a pozsonyi evangélikus líceumban, 1873-tól a budapesti evangélikus gimnáziumban, majd 1896-tól a

Több egyetemi pályatétel kidolgozásával nyertes lettem. Ekkor jelent meg az Egyetemi Lapok kiadásában „*A kabard nyelv viszonya*” című nyelvészeti kidolgozatom, melyet Bálint Gábor keleti nyelvész²⁰ előadásai után állítottam össze.²¹ A keleti (török) nyelvészettel később – a finnugor rokonság alaposabb megismerése után fölthagytam.

Tanári diplomát 1905-ben szereztem, miután már két évet, mint helyettes tanár a hajdúböszörményi református gimnáziumban töltöttem. Bár Hajdúböszörményhez igen kellemes fiataalkori emlékek és élmények kötődtek (együtt tanárkodtam Köblös Samuval,²² Bessenyei Lajossal, a későbbi főigazgatóval,²³ Lám Frigyessel²⁴ a zipser²⁵ jeles költőjével és aestheti-

kolozsvári egyetemen tanított. Az értékelmélet területén önálló filozófiai rendszert teremtett. 1911. május 19-én hunyt el Kolozsváron. SZINNYEI 1891–1914. I. 1301. SZÖGI 2001. 242 (4042. sz.), 485 (9855. sz.).

²⁰ Bálint Gábor (Szentkatolnai) nyelvész 1844. március 13-án született. A középiskolai tanulmányait Kézdivásárhelyen, Csíksomlyón, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen, Nagyváradon végezte, majd Bécsben jogot, perzsát és új arabot tanult. 1871–1874 között Oroszországban kutatót, 1875-től 1877-ig a budapesti egyetem tanára. 1879–1892 között az oszmán birodalomban dolgozott, és Dél-Európa városainak egyetemein oktatott. 1893–1912 között a kolozsvári egyetem urál-altáji tanszékének egyetemi tanára. 1913. május 26-án hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. I. 417–419.

²¹ A Kolozsvári Egyetemi Lapok című folyóiratot 1897-ben alapították, elsősorban érdekvédő lap volt. Sándor Pál munkája *Magyar és kabard nyelv viszonya* címmel jelent meg 1903-ban Kolozsváron.

²² Köblös Samu 1875-ben született Rettegen. 1899-től Hajdúböszörményben tanított, 1903–1938 között az intézet igazgatója. 1939. szeptember 30-án hunyt el Debrecenben. NYAKAS 2001. 97.

²³ Bessenyei Lajos latin-görög-magyar szakos tanár 1879-ben született. Zilahon, Hajdúböszörményben oktatott, majd 1912-től 1935-ig a debreceni református gimnázium tanára, 1923-tól igazgatója. 1935-től tankerületi főigazgató. Az Országos Református Tanáregyesület életében is fontos szerepet töltött be: 1914–1920 között főjegyzője, 1927–1931 között alelnöke, majd 1931-től 1945-ig elnöke. CSOHÁNY 1988. 226–227, 258, 261. GYÖRI 1988. 673, 686, 688. SZABADI 2002. 23–25, 36.

²⁴ Lám Frigyes középiskolai tanár, költő, fordító 1881. május 13-án született Késmárkon. Középiskolai tanulmányait Késmárkon végezte. 1903-ban a budapesti tudományegyetemen szerzett német-francia szakos középiskolai tanári oklevelet. Hajdúböszörményben, a pécsi és az egri főreáliskolában, majd 1908-tól 1935-ig a Győri Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskolában tanított. 1935-től Budapesten a Bolyai Gimnázium tanára. 1938-ban nyugdíjazták. A Kisfaludy Irodalmi Kör tagja, a Győri Szabadegyetem előadója. *Zipser Treue* címen verseskö-

kussal), de az Alföld levegőjét <nem tudtam megszokni>, s az akkori társas élet légköréből kikíváncsoltam. Tiszántúlnak búcsút mondtam... Még ez év őszén (1905) bevonultam katonai szolgálatra, Székesfehérvárra honvéddnak. Egy hónap múlva elbocsátottak gyenge testalkatom miatt. Csaknem egy évi pihenés után, melyet Alcsúton töltöttem az akkor már ott kántortanítóskodó Dezső bátyámnál és anyámnál. 1906. év szeptember 1-én Pápára jöttem helyettes tanárnak. Itt új környezetben új életet kezdtem. Nemes buzgalommal és ideális lelkesedéssel végeztem nevelői és tanítói munkámat. A növendékek iránt táplált szeretetemet, amely az eredményes munkának föltele, sohasem csappant. Sőt erősítették azt bennem a csodálatos testületi egységben működő tanártársaim...

Az 1909. évben államilag kinevezett rendes tanár lettem. Még ezen év decemberében megnősültem. Feleségül hoztam Erdélyből (Retteg) Sylvester Irmát, aki néhai Sylvester Domokos szászvárosi volt lelkésznek, a híres egyházi szónoknak²⁶ leánya volt. Házasságunkból egy leány, Irma született. A világháború szétmálasztotta e házasság kötelékeit, s hét évi együttélés után elváltunk.²⁷ A világháború folyamán (1915) újra besoroztak katonának, de a nagy tanárhány miatt mindvégig fölmentett a katonáskodás alól a minisztérium. Polgári szolgálat is bőven szakadt a nyakamba, de a hadba vonult

tete jelent meg, a Szepesség legjelentősebb költőjének tartják. 1955. december 27-én hunyt el Budapesten. GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. 194–195.

²⁵ *zipser* – *cipszer*, a szepességi szászok elnevezése, ami a német Zips (Szepes) szóból ered

²⁶ Sylvester Domokos 1844. június 1-én született Székelyudvarhelyen. A gimnáziumot és 2 évig a jogi tanulmányait is születése helyén végezte, majd 1865-től teológus Nagynyeden. 1867-től a jénai, 1868-tól a heidelbergi egyetemen hallgatója. 1868-tól Székelyudvarhelyen segédtanár, 1869-től ugyanott lelkész. 1872-től 1890-ig Vízaknán szolgált, egyszersmind betöltötte az egyházmegye főjegyzői, majd esperesi tisztét is. 1890-ben szászvárosi lelkésznek választották meg, a Kun Kollégium tiszteletbeli tanára. 1901. március 4-én hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. XIII. 146–147. SZÖGI 2001. 307 (5445. sz.), 351 (6806. sz.).

²⁷ 1917-ben váltak el. Sylvester Vilma később házasságot kötött dr. Szentkirályi Zsigmond, bőrgyógyász és urológus orvossal, aki Hódmezővásárhelyen, majd Kassán dolgozott. Három lányuk és egy fiuk született. Szentkirályi Zsigmond 48 éves korában szívinfarktus következtében elhunyt. Sylvester Vilma élete végéig, 81 éves koráig Debrecenben élt. Ezeket az információkat Sylvester Domokos, Sylvester Vilma bátyjának, Ákosnak a fia osztotta meg Sándor Pállal 1974. június 5-én és 1975. január 20-án írt leveleiben. A levelek őrzési helye és jelzete: DREKK O. 1075.

kartársak helyett szívesen dolgoztam itthon. Miután a református Nőnevelőben (úgy a polgáriban, mint később a tanítónőképzőben) állandóan tanítottam, mint óraadó, s az 1914–18. évfolyamot képesítőttem is, néhány éven át a kereskedelmi és iparostanonc iskolában is tanítottam teljes elismerés mellett.²⁸

Aktív politikával sohasem foglalkoztam, de ellenzéki érzelmeimet szavazásoknál mindig igyekeztem érvényre juttatni. Társadalmi, művészeti és irodalmi megmozdulásokban állandóan tevékeny részt vettem. A Jókai Körben, amelynek ma is színügyi szakosztályi előadója vagyok, felolvasásokat tartottam, színielőadásokat rendeztem, sőt magam is fölléptem. De előadásokat tartottam és rendeztem Pápa más társadalmi és munkás egyesületeiben is (Főiskolai Képzőtársaság, Iparos Ifjak Önképzőköre,²⁹ Munkásegylet, stb.). Közben irodalmilag is működtem. Megírtam Vajda János életrajzát és költészetét, Cicero életfilozófiáját. (Ez utóbbi megjelent a Főiskolai Értesítőnek 1910. évfolyamában.)³⁰ Jókai Mór születésének száz éves évfordulóján előadást tartottam Jókairól, s annak főleg költészetét ismerttettem. Ezt az előadást a győri Kultúrházban is előadtam. Egyéb előadásaim: *A szép és kritériumai*, *A mi oláhjaink*, *A színészet kezdete hazánkban*, *Tompa Mihályról* (1917),³¹ *A magyar dalról*, stb... Ezeknek egyike-másika a Jókai Kör Évkönyveiben olvasható.³²

²⁸ A Nőnevelő Intézetben az 1911/12. tanévtől óraadóként magyart tanított a tanítónőképző növendékeinek. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1911/1912. 10, 28, 39. 1912/13. 84, 100. 1913/14. 29, 51, 53. 1914/15. 15, 33. 1915/16. 22. 1916/17. 21. 1917/18. 29, 52. 1918/19. és 1919/20. 5, 8, 17. 1920/21. 7, 11. 1921/22. 6. 1922/23. 1, 7. 1923/24. 19. 1926/27. 12. 1927/28. 36, 37, 41. 1937/38. 41, 81.

²⁹ A Pápai Iparos Ifjúság Önképző Egyesületét 1883-ban alapították, elsősorban a munkás fiatalok nevelését szolgálta. A Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy tagjai aktívan részt vettek az Egyesület megalakításában és működésében is. HUDI 2011. 34.

³⁰ Szélfoglaló értekezés. Írta s az 1910. szeptember 5-én tartott évmegnyitó ünnepélyen felolvasta: Sándor Pál főgimnáziumi rendes tanár. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 35–51.

³¹ A Tompa Mihályról írt cikk a Dunántúli Protestáns Lapban jelent meg. DPL 1917. 282–284.

³² A Pápai Jókai Kör Évkönyveiben 3 értekezése jelent meg: *A mi oláhjaink* című az 1909/1910. évi Évkönyv 37–42. oldalain, *Az izlés mint az értelem kritériuma* című az 1912/13. évi Évkönyvben, a 67–71. oldalakon és a *Színészetünk gyermekkorára* című az 1924–29. évi Évkönyv 82–88. oldalain. KÖVY 1993. 75. Az említett cikkek mellett az 1906/1907. évi Évkönyv 45–50. oldalain jelent meg írása *A pesszimista költészetről* címmel.

A világháború, még inkább a kommün után föllépő gazdasági válság megfosztott minden kis összegyűjtött pénzemtől. Házam elúszott, a hadi-kölcsön (20,000 pengő) elértéktelenedett: koldussá lettem. Az 1921. évben mégis megpróbáltam egy új életstílust. Újra megnősültem. Feleségül vettem egy helybeli iparosmester leányát, Ihász Máriát (az emigráns Ihász Dániel³³ másodunokahúgát). Ebből a házasságból két gyermekem született: Attila (1921), aki jelenleg budapesti joghallgató, s Melinda, aki most végzi a gimnázium IV. osztályát.³⁴

Ettől kezdve csak az iskolának, a családnak és irodalmi munkásságomnak éltem.

Az egyházi életben szerepet játszottam két évig, amennyiben az egyházi tanács jegyzője voltam. Az iskolai élet sok, de gyönyörűségeis terhet rótt reám.

Harminchét évi tanárságom alatt ugyannyiszor voltam osztályfőnök. A főiskolai Igazgatótanácsnak egy cikluson át választott tagja voltam. Az Ifjúsági Képzőtársaságnak nyolc éven át tanárelnöke voltam.³⁵ Két évig a Kép-

³³ Ihász Dániel író, honvéd ezredes 1813. november 17-én született Nagydémen. Jogi tanulmányok végzése után katona lett az osztrák hadseregben. 1848-ban a magyar honvédség kötelékébe lépett. 1849-ben ezredesi rangfokozatban Kossuth hadsegéde. A szabadságharc leverése után Vidinbe távozott. 1859-ben az olaszországi magyar légiónak szervezője, majd parancsnoka. 1862-ben csatlakozott Kossuth köréhez. 1881. április 10-én hunyt el Olaszországban. VARGA 1998. 234. MARKÓ 2001–2007. III. 440–441.

³⁴ Sándor Attila 1921. november 19-én született Pápan. 1932–1940 között a pápai református gimnáziumban tanult. 1948 decemberében hunyt el, ekkor volt jogszigorló. VeML VIII. 54. 58. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 63, 64, 65, 68, 71. 1933/34. 55, 77, 87. 1934/35. 140, 153. 1935/36. 84, 105, 106, 124. 1936/37. 66, 67, 89, 97. 1937/38. 103, 105, 129, 136. 1938/39. 59, 65, 66, 89, 94. 1939/40. 73, 75, 97, 104, 105. PN 1948. december 12. 4.

Sándor Melinda 1926. július 28-án született. 1933-tól a pápai református nőnevelő intézet gyakorló iskolájának tanulója volt (a 2. osztálytól). Az elemi után elvégezte a polgári iskola 1. osztályát. 1937-től a pápai református gimnázium magántanulója, az alsó négy évfolyamot végezte el az intézetben. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1933/34. 34. 1934/35. 41. 1935/36. 39. 1936/37. 64. Pápai Református Kollégium értesítői. 1937/38. 105, 111. 1938/39. 66, 74. 1939/40. 74, 85. 1940/41. 62.

³⁵ A Képzőtársaságnak 1922–1930 között volt az elnöke. A tagság a következő szavakkal köszönt el tőle: *Az üde kedvvel munkálkodó ifjú lélek megnyilatkozása iránt érzett szeretet hozta őt a Képzőtársaságba, s amióta körülötte és vele együtt munkálkodhatunk, ezt a meleg érdeklődést köszönjük meg neki és a gyenge, fiatal szárnypróbálgatások jóakarató támogatóját tiszteljük és szeretjük*

zótársaság lapját, a Kollégiumi Lapokat is szerkesztettem.³⁶ 1937-ben Fejes Zsigmond gimnáziumi igazgató³⁷ betegsége alatt három hónapig megbízott igazgatóhelyettesként dolgoztam. Azóta csendes közkatonája vagyok a nevelés ügyének.

Hosszú pályámon a nyilvános élet is többször porondra állított. Így a világháború előtt tagja voltam a vespriáni törvényszék keretén belül még akkor működő polgári esküdtbírósnak, a világháború után pedig a járásbírósnak keretén belül pár évig működő lakásbírósnak. Most tagja vagyok a Vöröskereszt pápai igazgatóságának s a MÉP nagyválasztmányának,³⁸ továbbá Pápa város Színügyi Bizottságának.

A Kollégium fennállásának négyszázados (1931) jubileumára hat dramatizált képben megörökítettem a kollégium történetének főbb mozzanatait „Négyszáz év” című művemben. (Pótlólag írom e lap elején közölt iskolai munkakörömhöz, hogy a világháború tartama alatt, tehát négy éven át az Ifjúsági Segítő Egyesület gondterhes ügyeit is intéztem, mint tanárelnökök...) ³⁹

benne. Más irányú elfoglaltsága miatt távozott körünkől. Utóda Horváth Endre lett. Pápai Református Kollégium értesítői. 1922/23. 53. 1923/24. 60. 1924/25. 72. 1925/26. 84. 1926/27. 110. 1927/28. 126. 1928/29. 98. 1929/30. 83. 1930/31. 81.

³⁶ A Pápai Kollégiumi Lapok a Református Kollégiumban 1926 és 1948 között megjelent periodika volt Horváth Endre felelős szerkesztésében. Alcíme szerint diáktársadalmi lap, a Református Főiskolai Képzőtársaság diáklapja. Július és augusztus kivételével havonta jelent meg. Főszerkesztője Győry Elemér, 1928–1930 között Sándor Pál és Horváth Endre volt. NAGY 1957. 66–68.

³⁷ Fejes Zsigmond 1881. október 17-én született Nagycsányban (Baranya vm.), mennyiségtan és fizika szakos középiskolai tanár és a pápai református gimnázium igazgatója volt. Gimnáziumi tanulmányait a csurgói református gimnáziumban végezte 1892–1900 között, majd a budapesti egyetem bölcsészkarán tanult 1900-tól 1904-ig. 1904. július 1-től Ógyallán dolgozott az asztrofizikai intézet II. adjunktusaként. Az 1905/06. tanévben helyettes tanárként került a pápai gimnáziumba. Mennyiségtan és fizikát adott elő. 1906-tól rendes tanárként tanított Pápán, 1929–1941 között az intézmény igazgatója is volt. Betegsége miatt 1941. szeptember 1-én nyugalomba vonult. 1947. június 7-én hunyt el Pápán. DREL törzslap. Pápai Református Kollégium értesítői. 1905/06. 48. 1941/42. 50–51. 1946/47. 1. TUNGLI 1997. 38.

³⁸ A Magyar Élet Pártja 1939–1945 között Magyarország kormányzópártja, vezetői: Bárdossy László, Kállay Miklós, Teleki Pál.

³⁹ A Segítő Egyesületet 1915–1919. február 21. között irányította helyettes vezetői minőségben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1915/16. 172. 1916/17. 96. 1917/18. 134. 1918/19. 18.

Apró írásaim, cikkeim, néhány versem a helybeli, fővárosi és vidéki lapokban jelentek meg (Dunántúli Protestáns Lap, Pápai Hírlap, Pápa és Vidéke, Új Idők, A Mi Utunk, Kollégiumi Lapok, Kecskeméti Lapok, Rózsalygas, Gyöngyfüzér, Balatonfüred, stb.).⁴⁰ A Művészeti Lexikonnak (Budapest) munkatársa voltam.⁴¹

⁴⁰ A Dunántúli Protestáns Lap a dunántúli református egyházkerület hivatalos közlönye volt. 1890. január 5. és 1945. március 18. között hetente jelent meg. Szerkesztői voltak: Révész Kálmán, Németh István, Antal Géza, Czeglédy Sándor, Pongrácz József, Medgyasszay Vince és Györy Elemér. NAGY 1957. 30.

A Pápai Hírlap 1903–1944 között jelent meg. Főszerkesztője Kőrös Endre és Szücs Dezső volt. Részt vett még a lap szerkesztésében Borsos István, Hoffner Sándor, Kapi Béla, Köveskúti Jenő, Réthei Prikkel Marian és Weltner Sándor is. Megalakulásakor hetenként, majd hetente kétszer, végül újból hetenként jelent meg. NAGY 1957. 66–67.

A Pápa és Vidéke című hetilap (1920–1925 között politikai napilap) 1906–1944 között jelent meg Pápán. Alcíme szerint: *Közgazdasági és társadalmi*, majd *Szépirodalmi, közgazdasági és társadalmi* hetilap, a *Pápai katolikus kör tanítói körének hivatalos lapja, Keresztény politikai hetilap*. Főszerkesztői: Kecskés Lajos, Blazovich Jákó, Berzsényi Fábián és Grátzer János. NAGY 1957. 64.

Az Új Idők Herczeg Ferenc szerkesztésében megjelenő szépirodalmi és családi hetilap volt 1894 decemberétől 1944-ig, kiadta a Singer és Wolfner Rt. A magyar irodalmi családi lapok között a legnagyobb példányszámmal rendelkezett. KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI 1994. 169. PÉTER 2000. 2322–2323.

A Mi Utunk 1933. március–1934. október között megjelenő társadalomtudományi és irodalmi szemle volt. Szerkesztője Végh Dezső. Hat szám megjelenése után a lapot betiltották. PÁSZTOR 1965. 43. SZALACSI RÁCZ 1973. 204.

A Kecskeméti Lapok 1868–1950 között Kecskeméten megjelenő heti-, majd napilap volt. Alcíme szerint: ismeretterjesztő hetilap, vegyes tartalmú hetilap, politikai és társadalmi hetilap, független politikai napilap. Főszerkesztői: Nagy Mihály, Joó Gyula, Hankovszky Zsigmond, Révész László, Sándor Béla. BIRCK 1986. 293–302.

A Rózsalygas című, 150 költő versét tartalmazó antológia 1936-ban jelent meg Budapesten Nemesvári Ernő összeállításában. Sándor Páltól a *Te meg én* című versét közölték, melyet a Gyöngyfüzér című gyűjteményből vettek át. NEMESVÁRI 1936. 83.

A Gyöngyfüzér című antológia szintén Nemesvári Ernő szerkesztésében jelent meg az 1930-as években Nagykovácsán.

A Balatonfüred politikai, társadalmi és gazdasági hetilap volt, 1920 és 1944 között jelent meg. A Balatonfüredi Járási Polgárszövetség és a Balatonfüredi Gazdakör hivatalos lapja. Szerkesztői közé tartozott Héjj Imre, Országh Pál, Luttor Ferenc, Szőke László és Baán László. NAGY 1957. 19.

⁴¹ *A Magyar Művészeti Lexikon. A magyar művészek, magyar városok, községek, magyar egyesületek, újságok, lapok ismertető lexikona.* című kiadvány 1938-ban jelent meg Budapesten. A mun-

Az 1939. év októberétől kezdve felelős szerkesztője és kiadója vagyok a Pápai Hírlapnak, melybe vagy névtelenül, vagy (sp), Jean d' Or, Palisander írói álnevekkel közlöm politikai, általános vagy bíráló jellegű kis cikkeimet, ismertetéseimet.

Tagja vagyok a pápai Jókai Körnek,⁴² a pápai Közművelődési Egyesületnek,⁴³ a győri „Dr. Kovách Pál Irodalmi Egyesületnek”-nek,⁴⁴ a fővárosi „Ti-

katársak között szerepel: Sándor Pál, isákfalvi, színműíró, gimnáziumi tanár. Életrajzi adatai a kötet 119. oldalán olvashatóak. NEMESVÁRI 1938. 6, 119.

⁴² A pápai Jókai Kör 1893-ban alakult. A létrehozás gondolata Horváth Lajos pápai főszolgabírótól eredt. Az alakuló díszközgyűlést 1893. május 28-án tartották a városi színházban, amikor 269 fő kérte felvételét. A Kör célját az alapszabály egyetlen mondatban foglalta össze: *a nemzeti művelődés kifejtése, ápolása, terjesztése s ezzel összeköttetésben a társas élet emelése*. A cél érdekében három szakosztályt alakítottak: irodalmi, zene- és képzőművészeti és színházi. A Kör elnöke Fenyvessy Ferenc, alelnökei Gyurácz Ferenc és Szilágyi József lettek. Az első évek fontos vállalkozása volt Pápa város monográfiájának megírása. A millennium évében szerették volna megjelentetni, de pénzügyi nehézségek miatt csak 1905-ben jelenhetett meg. 1914-ben az I. világháború megakasztotta a Kör működését. 1924-ben alakult újjá Antal Géza elnöksége mellett. Az irodalmi szakosztály elnökének Fejes Zsigmondot, a zenészi szak vezetőjévé Gáthy Zoltánt, a színeseti szakosztály elnökének Hanauer Zoltánnét, előadójának Sándor Pált választották. A Kör kezdeményezte a Jókai és Petőfi szobrok elkészítését is. Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotásainak ünnepélyes leleplezésére 1931. szeptember 7-én került sor. 1944. márciusig, az ország német megszállásáig nyugodtan folytathatta működését. A tagok egységesen utoljára Kőrös Endre, volt főtítkár sírjánál jelentek meg. A Kör újjáalakulása 1984-ben történt Huszár János vezetésével. HUSZÁR 1993. 85. HUSZÁR-NÉMETH 1993. 7–31.

⁴³ A Pápa Városi Közművelődési Egyesület megindulása 1924-re tehető, majd közgyűlés-szerű megalakulása 1925. július 5-én történt. A Egyesület célja *a klasszikus és modern irodalom, kiváltképpen a magyar irodalom és a nemes értelemben vett zeneművészet terjesztése, fejlesztése, megismertetése és népszerűsítése: hangversenyek, színi előadások, kulturstélyek, zenedélutánok (vonósnégyes), felolvasások rendezése és vegyes énekkar (dalárda) szervezése által*. Elnöke Tenzlinger József, alelnöke Hamuth János, főtítkára Varga László, titkára Csiszár László. A Pápai Városi Közművelődési Egyesület Alapszabályai. Pápa, 1927. A Pápa Városi Közművelődési Egyesület Évkönyve az 1924–27. évekről. Pápa, 1928.

⁴⁴ A Kovách Pál Irodalmi és Közművelődési Társaság 1937-ben alakult Győrben (Kovách Pál Győrben tevékenykedő orvos, író, a Hazánk szerkesztőjének, a Győri Olvasó Egylet alapítójának emlékére). Havonta felolvasó üléseket tartottak győri és környékbeli irodalombarátok társaságában. A Társaság 11. ülésén, 1938. februárban Sándor Pál tag egy novellájának, 1940-ben Medgyasszay Vince püspök vendégként verseinek felolvasásával szerepelt. 1943-ban az Irodalmi Társaság elnöke Kapi Béla evangélikus püspök, díszelnöke Győry Elemér refor-

nódi Lantos Sebestyén Egyesület”-nek,⁴⁵ az Országos Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének,⁴⁶ a szegedi „Dankó Pista Társaság”-nak,⁴⁷ az Újságírói Kamarának.⁴⁸

Önállóan megjelent színműveim száma kb. 20. Nevezetesebbek ezek: *Vándorlantos* (1926), *Két gyöngy*, *A királynő kedvence*, *Képmutatók*, *Hiba van a kréta körül*, *Bolond Istók* (Petőfi után), *Thália papjai*, *A föld varázsa*, *A provencei dalnok*, *A bugaci kiskirály*, *Négyszáz év...* Az egyfelvonásosak közül: *Ósi rögök*, *Nótapör*, *Hajnalhasadás*, *Diákálom*, *Légy cserkész*, *Királyhágó alatt*, *Agyafúrt góbék*, *Reklámbáró*, *Ádám néni*, *Kupaktanács*, *Tizenhárom*, *Kiss szerencséje Nagy*,

mátus püspök. Pápai Hírlap. 1940. 5. 1 (1940. febr. 3.). 1943. 17. 2 (1940. ápr. 24.). DPL 1938. 40. 1940. 19. 1943. 14.

⁴⁵ A Tinódi Lantos Sebestyén Művész Társaság 1936. február 27-én alakult meg Szücs Gusztáv Ágoston muzsikusz kezdeményezésére. A Társaság célja Tinódinak, a 16. század költőjének, zeneszerzőjének és előadójának szellemi örökségének ápolása volt. 1936. április 18-án tartották meg az első Tinódi Lantos Sebestyén emlékünnepelet Magyarországon, megkoszorúzták sírját, pályázatot hirdettek Tinódi Ódára. A pályázat első díját Beödy Balogh Frigyesné nyerte el. 1937-ben és 1940-ben Szücs Gusztáv szerkesztésében könyvet jelentettek meg, az első *Tinódi Lantos Sebestyén emlékére*. A *Tinódi Lantos Sebestyén Művész Társaság* címen. A kötetben Tinódi művészetét magasztaló versek, dalok, kisebb novellák jelentek meg. A kötet végén a Társaság költő, író, zeneszerző tagjainak rövid életrajza olvasható. Az 1940-ben megjelent 2. kötet *Tinódi Arany Album* címen jelent meg, tartalma hasonló volt az előzőhöz. Sándor Pál fényképét és rövid életrajzát is közölték a kötet 14. és 52. oldalain. SZÜCS 1937. 17–21. SZÜCS 1940. 14, 52.

⁴⁶ A Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete 1904-ben alakult a magyar színpadi írók és zeneszerzők szerzői jogainak védelmére. 1950-ig működött, majd hatáskörét 1952-től a Szerzői Jogvédő Hivatal vette át. PÉTER 2000. 1395.

⁴⁷ A Dankó Pista Társaság vezetője Németh Gyula Szegedi Almanach 1938. 123. (Szegedi Almanach 1938. Arcok, képek, intézmények, hivatalok, egyesületek. A Délmagyarország ajándékkönyve előfizetőinek. 1937 karácsony.)

⁴⁸ Az Országos Magyar Sajtókamara 1939. június 23-án alakult, az 1938. XV. tc. (az úgynevezett első zsidótörvény) második paragrafusára rendelte el, hogy újságírói munkakörben csak a felállítandó Sajtókamara tagja alkalmazható. A törvény a zsidónak minősítettek arányszámát 6%-ban maximálta. Elnöke Kolosváry-Borcsa Mihály lett. Az újságírói főosztályba 1232, a kiadói 340, összesen 1572 tagot vettek fel. A kamara szociális kérdésekről is intézkedett: szabályozta a lapoknál alkalmazható újságírójelöltek arányszámát, a minimális illetményeket, a nyugdíjintézeti járulékot és az adófizetési kötelezettségek arányát. Gondoskodott az újságírójelöltek képzéséről, valamint az állástalan újságírók munkaközvetítési irodáját is felállította. GÁSPÁR 1940. 5–30.

Farkasverem és néhány kiadatlan, de megzenésített libretto... E művek több mint 200 előadást értek vidéki színpadokon és falusi műkedvelőknél...

Mikor e sorokat írom, bár lelkem friss és telve van ideális tervekkel, de érzem, hogy testem gyengül, hogy „kopik, kopik az óramű, alig van már ép foga”. Küszöbön áll vagy nyugdíjaztatásom, vagy az örök nyugalom... *Omnes eodem cogimur...*⁴⁹

Pápa, 1941. március 10.

Sándor Pál

Folytatása kilenc lappal odébb, a -dik oldalon.⁵⁰

SÁNDOR PÁL

Életrajzom folytatását 1964. június 8-án magam írom, mert az Isten csodálatos kegyelméből még most is élek. Ott folytatom, hogy 1941. szeptemberben nyugalomba mentem. Utána még tíz évig óraadó voltam a református gimnáziumban és az általános iskolában, ahol akkor még latin nyelvet tanítottam. Írói munkásságot 1925-ben kezdtem kifejteni. Lírai költemények, dalok, elbeszélések, bírálatok, irodalmi cikkek, de főleg drámai művek születtek. Ezeknek jó része megjelent a különféle lapok hasábjain, egy részüket felolvastam (pl. Jókai Mór centenáriuma Pápán és Győrött, Herczeg Ferenc jubileum Pápán,⁵¹ Kozma Andorról nekrológ Pápán,⁵² Csengery Gusztávról

⁴⁹ Mindnyájan ugyanoda kényszerülünk. Mindannyian odajutunk (Horatius). Az idézet Horatiusnak Az *ódák* második könyvéből, 3. verséből (*Élj az idővel!*) című verséből származik: *omnes eodem cogimur, omnium/versatur urna serius ocus / sors exitura et nos in aeternum / exilium inpositura cumbae* – Egy célra tartunk mind: a sorsveder / Forgatja sorsunk: később vagy korábban / Kiugrik, és legott indulni kell / Örök száműzés gyászos csolnakában. (Csengery János fordítása)

⁵⁰ Sándor Pál 1964. évi sajátkezű bejegyzése az Anyakönyv 40. oldalán. Az önéletírás az 59. oldalon folytatódik.

⁵¹ Herczeg (Herzog) Ferenc Versecen (Temes vm.) született 1863. szeptember 22-én, apja Herzog József gyógyszerész, Versec polgármestere volt. Középiskoláit Temesváron, Szegeden, Fehértemplomban végezte, majd a budapesti tudományegyetemen jogot végzett. Temesváron és Budapesten ügyvédjelölt volt. Rákosi Jenő a Budapesti Hírlap állandó tárcaírójának szerződtette. Az Új Idők irodalmi lap alapító szerkesztője. Országgyűlési képviselő, Az Újság és a Magyar Figyelő című lapok szerkesztője. 1927–1945 között a felsőház tagja, a magyar revíziós mozgalom egyik vezéralakja. A 20. század első felének egyik legsikeresebb,

Pápán, Vajda János centenáriuma 1927-ben Pápán,⁵³ stb.), míg a drámai műveim jó része hivatásos színészek, vagy műkedvelők előadásában került színre az egész országban... Néhány darabom csak kéziratban van meg: *A szent vértanú*, történelmi színmű 5 felvonásban; *A szerelem foglyai* (*Énekesnő*) zenés színmű 3 felvonásban; *Diákszerelmek* (eredeti címe: *Ballag már a vén diák*), s a gályarabokról írt egyfelvonásosom...

Pedagógiai és kulturális vonalon nagyon sokat dolgoztam. Életrajzom első részében említett irodalmi és művészeti tagságaimon kívül tagja voltam még az OSzTGE (Országos Szent Gellért Egyesület) esztergomi kulturális egyesületnek, a Gárdonyi Géza Társaságnak, a Gyóni Géza Társaságnak, a Balatoni Társaságnak.⁵⁴ Erkölcsi sikereim bőségesen kielégítettek, de anyagilag mindvégig szegény maradtam...

legolvasottabb írója. 1925-ben irodalmi Nobel-díjra javasolták, 1930-ban megkapta a Corvin-láncot. Munkáit 1925–1930 között díszkiadásban 40 kötetben jelentették meg. 1954. szeptember 24-én hunyt el. DIÓS 1993–. IV. 767–769. MARKÓ 2001–2007. III. 233–234. A 80. születésnapja alkalmából 1943. október 2-án és 3-án tartottak nagy ünnepséget a pápai Perutz gyár kultúrházában. Az ünnepi beszédeket Sándor Pál mondta, bemutatták Herczeg Ferenc *Az ezredes* című színművét Briglevics Gyula rendezésében. Pápa és Vidéke 1943. október. 3. 3. 1943. október 10. 3.

⁵² A nekrológ a Dunántúli Protestáns Lapban jelent meg. DPL 1933. 67.

⁵³ Vajda János születésének 100 éves jubileumát 1927. március 5-én ünnepelte a főiskolai képzőtársaság. Sándor Pál, a Társaság tanár-elnöke előadást tartott Vajda életéről és költészetéről. DPL 1927. 43.

⁵⁴ Az Országos Szent Gellért Egyesület 1921-ben alakult, életre hívója dr. Kamenszky Gyula nyugalmazott királyi ítélelőbíró volt. Az Egyesület célkitűzései a hit, az erkölcs ápolása és a revízió voltak. Ápolták Szent Gellért kultuszát, a Szent István-i állam gondolatát, ennek az érdekében az elszakított területek városaival, megyéivel is keresték a kapcsolatot. Minden évben közéleti, irodalmi és művészeti előkelőségek közreműködésével nagyszabású ünnepélyt és díszközgyűlést tartottak. O'SVÁTH 1938. 433. PIFKÓ–ZACHAR 2000. 89.

Az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaságot tanítók hozták létre 1922-ben, első elnöke Simon Lajos lett. Országjárásokat szerveztek, előadásokat tartottak, felkaroltak írókat, de zeneszerzőkkel és előadóművészekkel is bővítették tagságukat. Megindították a Magyar Család című szépirodalmi lapot, majd a Képes Kis Lap című gyermekfolyóiratot, amely a későbbiekben Meseország címen jelent meg. Gárdonyi Géza emlékét ápolták, kiadták műveit, ezen kívül 12 szép kiállítású könyvet, illetve 4 saját évkönyvet is megjelentettek. A Társaság a háború végén megszűnt, 1946-ban újjáalakult, de az 1950-es években véglegesen abbamaradt a működése. SIMON–RAKSÁNYI 1942. 4–11. KOROMPAI 1990. 658–662.

Írói álneveim: Palisander, Jean d' Or, Isákfalvi, sp (írói jegy). Ezeket cikkeim alá szoktam írni. (Lásd Gulyás Pál: Álnévlexikon.)⁵⁵

1939–1944 decemberig a Pápai Hírlap felelős szerkesztője voltam. December 16-án egy ott közölt békeversem s egy Zrínyi idézetem miatt a nyilas uralom letartóztatott.⁵⁶ Fogság, internálás lett a „büntetésem” (december 25-ig), melyet rendőri felügyelet követett...

Az ezt követő években szűkös nyugdíjam pótlása céljából privát órákat adok a mai napig, főleg latinból, fiú és leánydiákoknak. A tanítás üdülés nekem, a vén nyugdíjasnak. Közben a Nyugdíjas Pedagógusok téli és tavaszi műsoros összejöveteleln költeményeimből szoktam felolvasni. Ezek a versek, nemkülönben egyéb munkásságom objektumai megtalálhatók a Főiskolai Könyvtár Papensia gyűjteményében (Sándor Pál levelesládája).⁵⁷

1960-ban a református egyházkerület közgyűlése a Gazdasági Bizottság rendes tagjává választott.⁵⁸

A Gyóni Géza Társaság 1933-ban alakult Irodalmi Társaság volt. Céljai Gyóni Géza kultuszának terjesztése és a költő hamvainak hazahozatala volt. Első elnöke 1933-ban Balogh István volt.

A Balatoni Társaság mint irodalmi, művészeti és tudományos egyesület 1921-ben alakult. Székhelye Budapesten volt, vidéki szakosztályai működtek Keszthelyen, Tapolcán és Veszprém-ben. 450 kötetes könyvtárral is rendelkezett. A Társaság országos elnöke 1940-ben József Ferenc királyi herceg, társelnöke Herczeg Ferenc, helyettes elnöke Sebestyén Gyula magyar királyi udvari tanácsos, a Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója volt. Több szakosztálya létezett, amelyek élén külön elnök állt: fürdőügy, műszaki osztály, irodalom, népművelésügy, idegenforgalom, zeneművészet, tudományos, képzőművészeti és „hírverő” szakosztály. TÓTH-SÁGI 1940. 138–139.

⁵⁵ Gulyás Pál *Magyar írói álnév lexikon* című munkája 1956-ban jelent meg. Sándor Pál írói álnevei közül csak a Jean d'Or és Palisander neveket ismeri. Ugyanezek szerepelnek a Keresztény magyar közéleti almanachban is. HORTOBÁGYI 1940. 912. GULYÁS 1956. 230, 341, 623.

⁵⁶ Az említett lapszám 2. oldalán jelent meg a *Gyóni Géza emléke* című Sándor Pál vers.

⁵⁷ Sándor Pál iratainak őrzési helye a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, jelenlegi jelzete: DREKK O. 1075.

⁵⁸ *Utolsó örömem. A dunántúli református egyházkerület Balatonfüreden 1960. október hó 21-én tartott évi rendes közgyűlése a „Gazdasági Bizottság” rendes tagjává választott meg 1961–66. évekre. A határozatot Nyáry Pál egyházkerületi főjegyző küldte meg címemre 1960. XI. 20-án. (Az egyházkerületi közgyűlésnek jegyzőkönyve 136. számú határozata.) Nota bene! A Gazdasági Bizottság elnöke Kovács Lajos nyugalmazott tanár. Állomások 85.*

1963. szeptemberben a Budapesti Tudomány Egyetem tanári diplomám megszerzésének 50. évfordulója emlékére aranydiplomával ajándékozott meg.

Viszont a televízió (Tv) a Pilwax étteremből sugározta hangomat és képemet Falu Tamás író barátommal (dr. Balassa Lajos) együtt...

Most élek és vegetálok. De meddig?

Érettségi „öregdiák” találkozón idézgetem kedves tanári emlékeimet...

„Az életem hosszú regény,
Eseményekben nem szegény:
Komédia, tragédia,
A hősnek el kell buknia...
Sed non omnis moriar,⁵⁹
Engem örök élet vár”

(Sándor Pál)

„Isten csodálatos kegyelméből még most is élek”, így kezdtem 1964-ben fenti írásomat, s így folytatom most is újabb fölkérésre az 1971. évnek nyarán.⁶⁰

Tehát: „*Memoria rerum praeteritorum iucunda est.*”⁶¹ Nem igaz. Sőt nagyon is fájó, lélekszagató. Tapasztalati bölcsességem ez. *Quem dii odere, praeceptorem fecere,*⁶² mondja egy másik latin szállóige. Ez sem igaz. Legfeljebb, ha materialista alapon magyarázzuk és értékeljük. Ugyanis, mikor az ifjú ember pályaválasztás idején elhatározza, hogy mi akarna, vagy mi szeretne lenni, nem az „istenek” gyűlölete vagy átka szerint határoz, hanem sponte

⁵⁹ Nem halok meg egészen. (Nem hal meg egészen az, akinek művei fenntartják a nevét.) Az idézet Horatiusnak Az ódák harmadik könyvének a 30. verséből való: *Non omnis moriar multaque pars mei vitabit Libitinam, ...* – Tudom azt, hogy egészen nem múlok én el, Jobb részem a sírba se száll, ... (Csengery János fordítása.)

⁶⁰ Jegyzetei szerint Miklós Dezső gyűjteményi igazgató kérte fel későbbi életrajzi eseményeinek feljegyzésére. In *memoriam*. Jegyzetek. 21.

⁶¹ A Cicero idézet: *iucunda est memoria praeteritorum malorum* – a régi bajok emlékezete már megszépül.

⁶² A latin idézet: *Quem Dii odere, paedagogum fecere* – akit az istenek meggyűlöltek, nevelővé tették. Ez a latin közmondás szerepel Arany János Tanári jubileumra című versében is.

sua⁶³ dönt. Egy ideális cél lebeg szeme előtt, amelyet meg akar valósítani, mint tanító vagy tanár (nevelő). Hivatást érez. A hivatás jó betöltése a cél, nem pedig a materiális elismerés. (Ez már csak amannak a következménye, természetes velejárója az elvégzett munkának...).

Ez a filozófia a subiectív idealizmus kategórikus imperativista⁶⁴ álláspont megnyilvánulása. Én is ennek a szubjektív idealizmusnak⁶⁵ híve voltam és vagyok. Azzá nevelt engem a kolozsvári egyetemen (1899–1904) dr. Bóhm Károly, akit most is a legnagyobb magyar filozófusnak tartok axiológiai⁶⁶ előadásai alapján. Bölcsességét „Az ember és világa” című nagy művében örökítette meg...⁶⁷

A másik bölcs nevelőm a fenti egyetemen dr. Schneller István volt, kinek előadásait zsúfolt termekben hallgatták ifjak és öregek. Schneller az ember létezését három szakaszra osztotta: az elsőben az érzéki éniség, a másodikban a történelmi éniség, a harmadikban a tiszta éniség dominál. Ezek az ő elnevezései. Az érzéki éniség jellemző vonásai, hogy akkor az embereket (az ifjakat) jóformán csak az érzéki benyomások, hatások ingerlik, csak azokat értékelik. Ezért csak a mának, a jelennek él, a jövővel alig törődik, a múlt nem izgatja. A történelmi éniség a múltak hatása alatt formálódik. A tegnap, a régmúlt nagy eseményei (politika, tudomány, művészet) érdeklik. Ekkor válik öntudatos emberré. Életformája ekkor lesz elhatározottá, élete termékennyé. A tiszta éniséget a jövő érdekli. Sub specie eternitatis⁶⁸ tekint mindent, éli az életet minden befolyástól mentesen, állandó életformában. Ez a kifejeződött jellem, melyet sem az emberek gúnyja, sem csúfolódása,

⁶³ *sponte sua* – az ő saját akaratából, önszántából

⁶⁴ *kategorikus imperativusz* – kényszerítő erő, kötelesség; Kant alkotta filozófiai fogalom: a *kategorikus imperativus* nem függ tapasztalattól, érzékiségtől, vágyaktól, feltételektől, hanem a priori. Szerinte erkölcsösen csak a tiszta kötelességtudatból lehet cselekedni. DIÓS 1993–. VI. 311.

⁶⁵ *szubjektív idealizmus* – az idealizmus egyik formája. A szubjektív idealizmus szerint a fizikai létezők, tulajdonságok, események szellemi létezőkre, tulajdonságokra, eseményekre vezethetők vissza. A valóság az elméből és ennek létezőiből, tulajdonságaiból, eseményeiből áll.

⁶⁶ *axiológia* – értékelmélet, az értékekre vonatkozó filozófiai elmélet

⁶⁷ Bóhm Károly *Az ember és világa: philosophiai kutatások* című munkáját 6 részben adták ki 1883–1942 között (az első 3 rész még életében megjelent): *Dialektika vagy Alapphilosophia*. 1883. *A szellem élete*. 1892. *Axiológia vagy értéktan*. 1906. *A logikai érték tana*. 1912. *Az erkölcsi érték tana*. 1928. *Az esztétikai érték tana*. 1942.

⁶⁸ *sub specie aeternitatis* – az örökkévalóság nézőpontjából

sem a dicsérete, hódolata nem érint. S bár az örök substantia lényegét nem fogja megismerni, azt érzi, s ennek megnyugtató tudatában hunyja le szeméit, s örökre búcsút vesz e hamis világ hamis embereitől.

A tiszta éniség optimista jellem. Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.” (Horatius)⁶⁹

Mikor a tél folyamán hosszas betegségem alatt (glossitis,⁷⁰ bronchitis,⁷¹ gastritis⁷²) a kórházban meglátogattak ismerőseim és barátaim, s megünnepeltük 90. születésnapomat (február 21.), a hosszú élet titkait kutatóknak így feleltem: Normális életmód. Ne quid nimis!⁷³ Μηδεν ἄγαν! Mire egy mély lelkű barátom ezzel toldotta meg: És Isten kegyelme!

No, de legyen elég a kurta filozófiai és pedagógiai elmefuttatásból, s térjünk rá a lényegre, életrajzi följegyzéseim folytatására.

Az aranydiploma után öt év múlva megkaptam a gyémánt diplomát is az Egyetem ünnepi ülésén. Sajnos, ez is, az is titulus sine vitulo⁷⁴...

Az Állomások című naplószerű emlékjegyzeteim szerint az 1964. év szomorú esztendő volt. Szívkórházban, Balatonfüreden 20 napig, majd decemberben balker és válltörés szerencsétlen esés következtében (fél év alatt összeforrt),⁷⁵ ezután pár hétre Dezső bátyám halála Alcsúton. Temetésére el sem mehettem, csak lélekben lehettem ott ezzel a sóhajjal: Most, hogy az ég újra beborult felettem, most veszem csak észre, mily egyedül lettem...

Az Állomások sorrendbeli adatainak itt csak a címeit közlöm. Rövid curriculum vitae után: Tagságaim. Írói álneveim. Lírai költeményeim egy kisebb füzetben *Komoly és kevésbé komoly versezetek* cím alatt található. Tanulmányaim, értekezéseim, cikkeim. Novellák. Vegyesek. Színműveim.

⁶⁹ Horatius sorai (Carm. III. III.): Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae, azaz: Ha összedől is a világ egészen, Ő omladékain rendületlen áll. (Csengery János fordítása.) BÁLINT 1997. 101.

⁷⁰ glossitis – nyelvgyulladás

⁷¹ bronchitis – hörghurut

⁷² gastritis – gyomorhurut

⁷³ Ne quid nimis! – Csak semmi túlzás!

⁷⁴ titulus sine vitulo – cím fizetés nélkül

⁷⁵ Bejegyzések az Állomásokban: A balatonfüredi szívkórházba kaptam beutalást az Egészségügyi Minisztériumtól. Ott üdültem és gyógyultam július 6–25-ig. Pár oldallal később: Fractus umeri mei. 1964. december 10-én az udvar alsó részén egy fatuskóban elestem, és bal vállam, bal karom (fenn) kitört. Három hónap kellett míg a csont összeforrt, de a fájdalom megmaradt. Állomások 151, 156.

Előadott színműveim. Tervezetek. Könyvismertetések. Előadások, felolvasások. Kirándulások. Színielőadások rendezése. Zeneszerzőim. Dalszövegek. Tagsági okmányom szövege. In memoriam (Papensia). Közlemények. Üdvözlő beszéd (latinul). Vegyesek. Himnusz. Utolsó örömöm. *Tempi passati*.⁷⁶ 1961. nyár. Egy somlói villa előtt. Kirándulás. In memoriam (45 éves érettségi találkozóra).

Ezek mellett ott található 50–60 lírai vers, alkalmi emlékers, köszöntők tréfás, gunyoros hangnemben, s mintegy 10 epigramma. Közülük csak ötöt említek föl cím szerint, mint hosszabb és komoly tartalmú költeményt. Az első címe: *Emlékers – az új templom 25 éves évfordulójára 1966*. A másodiké: *Presbiterek köszöntése*. Mindkettőt elszavalták a református új templomban. A harmadik: *Véges gondolatok a Végtelenről. – Párizsi rege. – Életsorsom. – Én. – Emlékezés Táncsicsra. – A szeretet örök*.

Ezt a 8.-nak említett versemet eszperantó nyelvre lefordította (egy másik, Lea című verssel együtt) és elküldte Varga Gyula merenyei református lelkész.⁷⁷

Több hír. 1964. március 8-án az egyházi közgyűlés engem örökös tiszteletbeli presbiterré választott.

Most már csak keveset írok és ritkán, inkább olvasom régi, elfeledett költeményeimet, amelyek közül igen szeretem a Somlóról írottakat, mint: *Egy Somlói villa előtt. – Somló, stb.*, melyekhez hasonló kisebb versek megoldvashatók dr. Edelényi Szabó Gyula somlói Vendégeknyvében...⁷⁸

Boldog vagyok, hogy a sorsom 1906-ban Pápára (Dunántúl Athenje) vezetett, s hogy itt, a Református Kollégiumban, a „szegények főiskolájában” taníthattam nyugalomba vonulásomig, hogy itt gazdagíthattam a szegény nebulókat, s nevelhettem őket a szép, nemes, jó és igaz eszméinek megismerésére és követésére. Nevelési irányelveim: humánus és kultúra!

⁷⁶ *Tempi passati*. – Elmúlt idők.

⁷⁷ Varga Gyula lelkész 1905. augusztus 2-án született Nyárádon. Középiskolai és teológiai tanulmányait Pápán, majd Glasgowban és Edinburghban végezte. Balatonkövesden és Körmenen segéd-, majd Kaposváron hitoktató lelkész volt. 1948-tól Merenyén szolgált. Eszperantó nyelven írt és fordított. 1986. április 17-én hunyt el Szigetváron. VARGA 1998. 533. KRÁNITZ 2013. 728.

⁷⁸ Edelényi Szabó Gyula (1904–1970): fül-orr-gégész. 1933-ban nevezték ki Szombathelyről Pápára, 1970-ig vezette az orr-fül-gégészeti osztályt. MEZEI 2007. 179.

Kultúrigényeim mindig voltak és lennének ma is. Könyv, újság, rádió, televízió. Sajnos egyikre se telik csekély nyugdíjamból. Tévét ugyan néha néha nézek és hallgatok, de az adott program ritkán elégíti ki kultúrvágyamat. A sok üres és erőszakolt tévéfilm, a sporthír, a futballmeccs, melyhez nem értek, az érdektelen vetélkedők, s főleg a komolyzene elhanyagolása mellett a jazz, a beat zene kultiválása, amelyet sehogy sem vesz be a természetem. Hallgatása alatt azonban egy vers született meg bennem idegenkedésem magyarázatául, mert fájt a lelkemnek a régi, fülbemászó dalok, nóták mellőzése.

„Monostori erdő, kondorosi csárda,
Magyar nóta, magyar dallam
Nem divatos már ma.
Az is, aki írta, s aki énekelte
Ebben a zűrös világban,
Régen eltemetve, régen elfeledve...
Most beat zene, néger dallam a divat,
Jobbra-balra rángatózó
Vítustáncos mozdulat,
Táncutánczó fordulat...
A közönség lát is, hall is.
Az ízlése kétes, hamis.
Süketítő hangorkánban,
Bolondító tapsorkánban
Mint valami hangos bárban,
Ha magas a hangulat,
A közönség úgy mulat...
Önáltató e mulatás, divat ez most,
És semmi más.”

Igen, ennyi az egész. Hát a művészet hol van? Kérdi a krónikás. Hogy hol van? A holdban. Felel rímesen a lírikus.

Bizony elszomorít, hogy míg a gyakorlati tudományokban állandó és örövendetes a fejlődés, addig a szellemi tudományokban, főleg a művészetek

egy-
es ágaiban (irodalom, festészet, szobrászat) erős decadentia⁷⁹ tapasztalható. Ezek közben jól esik gyönyörködni az abszolút értékű műalkotásokban és sóhajtozni a régi szép emlékek gyors elmúlásán. Mert az Élet rohan. Míg gyermekkorunkban a napok csigalassúsággal mentek, ifjú korunkban már hónapok mentek gyorsuló iramban, öreg korunkban az évek rohannak, rohannak, rohannak – veszünk, az én vesztésemre. Le is teszem a tollat, nem írok, sóhajtásaimmal nem bírok...

Befejeztem. Végezze be más...

1971. szeptember 14.

Sándor Pál

MONOGRAFIA

Jókai Mórnak egyik gyönyörű regénye, az Új földesúr ezzel a kurta, de annál többet jelentő mondatral kezdődik: Cogito, ergo sum. Gondolkodom, tehát vagyok. Én ezt a mondatot megfordítom, s azt mondom: Sum atque cogito. Vagyok és gondolkodom. Ugyanis a létel (sum) a prius és annak egyik megnyilvánulása a gondolkodás, nem megfordítva. A gondolkodás ugyanis nem oka a lételnek, hanem következménye; nincs közöttük causalitas,⁸⁰ csak lehetséges consequentia.⁸¹ Ezért az én priusom és posteriusom nem okadatuló, mint inkább kapcsoló szóval (atque) nyer kifejezést.⁸²

Tehát mivel vagyok, gondolkodom is. A gondolatom sok irányú lehet. De most kénytelen vagyok önmagammal foglalkozni, mivel két oldalról is monográfia írásra kértek föl.

Sokat töprengtem (cogitabam), vajon önéletrajzot adjak-e, s abba beleszőjem működési helyemnek, a pápai református kollégiumnak nevezetes eseményeit, vagy írjam meg a Kollégiumnak utolsó ötven évét? Magas koromra való tekintettel a könnyebbet, vagyis az előbbi választottam. Így is

⁷⁹ *dekadencia* – hanyatlás, visszaesés

⁸⁰ *causalitas* – okozatiság, okság elve

⁸¹ *consequentia* – következmény

⁸² *prius* – előbbi, előéleti, előélet; *posterius* – későbbi, utóbbi; *atque* – és

rendkívül nehéz feladat előtt állok, nehogy olyan aprólékos dolgokat örökítsék meg, amelyek a kívülállókat kevésbé, vagy egyáltalán nem érdeklik.

Tehát Vergilius szavaival indulok én is, mint Aeneas: *Incipiam*.⁸³

Hogy vagyok, születnem kellett. Születtem pedig az 1881. év február 21-én a Fejér megyei Alcsút községben. Édesapám ott református kántortanító volt. Négy gyermek (3 fiú, 1 leány) neveltetésének nehéz gondja nyomta vállait. Tőle és anyámtól nyertem elemi tanításomat. Öt elemi elvégzése után messze elkerültem szülőföldemtől és a szülői háztól. Az akkori kecskeméti papnak (Mészáros János) biztatására, aki szintén alcsúti származású volt, Kecskemétre vitt az apám, és beíratott a református gimnáziumba. Az ottani emlékezetes nyolc év eltelte után jó érettségivel Kolozsvárra mentem, és mint a „theológiai fakultás” lakója beiratkoztam a Tudományegyetem bölcsészeti karára. Tanárjelölt lettem...

Kolozsvár! Mennyi szép történelmi és mily sok egyéni emlék fűződik ehhez a varázslatos szóhoz! Megdobban a szív, ha a történelmi magyar Kolozsvárra gondolok, a nagy fejedelmek városára, de sajog fájdalmában a szív, hogyha a mai, román megszállott Clujra gondol. Mennyi asszociációs reminiscencia⁸⁴ rajzik és küszködik a lélekben!

De térjünk az egyéni emlékekre!

A Kolozsváron töltött négy év talán legszebb volt életemben. Lakás a református teológia internátusában, szorgalmas egyetemre járás, kirándulás, szórakozás, a főtéri körséták, Mátyás szobor, ácsorgás és nézelődés a „Nagy Gábor sarkon”,⁸⁵ barátkozás (Jancsó Albert), félénk udvarolgatás, néhány bál; emellett tanulgatás, külön szemináriumban való munkálkodás, pályamunkák készítése. Melegen őrzöm dr. Böhm Károly filozófiai professzorom, dr. Schneller István neveléstanár, dr. Széchy Károly irodalomtörténeti, dr. Csengeri János latin professzorom emlékét.

⁸³ *quamquam animus meminisse horret luctuque refugit, incipiam* – Bár lelkem borzad, mert visszariasztja az emlék, Elkezdem. Vergilius: Aeneis II. ének, 12. sor (Lakatos István fordítása).

⁸⁴ *reminiscencia* – emlék, visszaemlékezés

⁸⁵ A kolozsvári Fő tér és a Magyar utca sarkán áll a Melody Central, az egykori Központi Szálló. Több évtizedig szálloda működött az 1820-as, 1830-as években épült házban. 1890-től Nagy Gábor bérelte, az ő bérleti ideje alatt nyerte el az épület mai formáját. GAAL 2012. 68–69.

A kutatómunkára Széchy Károly nyújtott példát. Egyébiránt ő szigorú bírálatban részesítette „*A magyar és kabard nyelv viszonya*” című, az Egyetemi Lapok kiadásában is megjelent nyelvészeti munkámat. A bírálat nem vette el kedvemet, főleg mikor egy latin nemesi oklevél (Mészöly család) átültetésével gyötrődtem.

Később, már pápai tanár koromban, az én családom, az isákfalvi Sándor család nemesi oklevelét fordítottam. Az oklevél 1622. évben kelt és a nagy viaszepecséttel ellátott armalist II. Ferdinánd írta alá.

Kutatásaimban az oklevelek közlése mellett egyik főforrásom volt Lelkes Nándor Józsefnek *Kuruc legendák szárnyain* című (Budapest, 1920.) könyve és a „Vasmegye” napilapnak 1955. december 1. számában megjelent cikke Kuntár Lajosnak.⁸⁶ Ezekon kívül Thaly Kálmán idősebb levele, Sarudy György följegyzései⁸⁷ és Ihász Sándor közleményei. Ezek alapján, bár nagyon hiá-

⁸⁶ Kuntár Lajos (1914–2005) újságíró, haditudósító, szerkesztő, népmesegyűjtő, népművelő, könyvtáros, bölcsészdoktor, tanár. Tanulmányait Szentgotthárdon végezte, majd jegyzőként dolgozott, időközben a Vasmegye című lap munkatársa lett. A II. világháborúban haditudósítóként vett részt. A fronton szerzett tapasztalatai, „élményei” alapján írta *A véres Don* című művét. A háború után különböző szombathelyi lapoknál, később a Kéményseprő Vállalatnál dolgozott, majd a Vasmegyei könyvtár munkatársa lett. Könyvtárossága idején könyvtár-történelem szakos diplomát szerzett, könyvtártudományból doktorált. A Vasmegyei Honismereti Közlemények főszerkesztője, a Vasi Szemle szerkesztőbizottsági tagja volt, az *Életünk* című irodalmi lap szerkesztésében is részt vett. 2003-ban újra megjelent Szombathelyen *A véres Don. A 2. honvéd hadsereg Don menti harcai.* című munkája. A Függelékben olvashatók Kuntár Lajos sorai a saját és könyve későbbi történetéről *A könyv és írójának sorsa* címmel. KUNTÁR 2003. 199–223. A Vasmegye (1945–1948 között Szabad Vasmegye) című napilap 1945–1956 között jelent meg Szombathelyen. Alcíme szerint: A magyar Kommunista Párt vasmegyei napilapja, Politikai napilap, A Magyar Dolgozók Pártja Vasmegyei Bizottságának napilapja, A megyei pártbizottság és a Megyei Tanács lapja. Felelős szerkesztői: Reismann János, Németh István, Ránki-Roxi József, Ötvös Géza, Gerencsér Ferenc és Szántó Jenő voltak. KRAJEVSZKI–TAKÁCS 1964. 48.

⁸⁷ Sarudy György 1866. november 29-én született Cselej községben (Zemplén vm.). Gimnáziumi tanulmányait 1876–1884 között Székesfehérváron, a ciszterciek gimnáziumában végezte, majd 1885-től 1889-ig a budapesti egyetem bölcsészkarán tanult, ahol magyar–görög–latin szakos diplomát szerzett. Az 1891/92. és az 1892/93. tanévben Debrecenben, az 1893/94. tanévben Rimaszombatban helyettes tanárként, majd az 1895/96. taévben Nagyszalontán rendes tanárként működött. 1896–1922 között tanított a pápai református gimnáziumban. Az 1902/03. tanévtől főiskolai igazgató tanácsos. 1922. január 1-vel nyugalmába vonult. 1934. július 16-án hunyt el Pápán. DREL törzslap. DPL 1934. 121–122. TUNGLI 1997. 100–101.

nyosan, megpróbálom a családfát rekonstruálni 1662-től számítva 1881-ig, a születésem évéig. Ez kerekesen 220 év!

A XVII. század a nemesítés százada. A Ferdinándok (II, III.) és Lipót kora 1619–1705-ig.⁸⁸ E korba esik a Sándor család felszabadítása, nemessé tétel. A nemességet isákfalvi előnévvel Sándor György (felesége Nyikos Anna) kapta 1662-ben II. Ferdinánd királytól. Az armalis Sopronban kelt, melyben az adományozó felsorolja az ő szolgálatában tett érdemeit, és mentesíti Sándor Györgynek és utódainak Pápán levő (Hosszú utca) házat és telkeit minden adózás és zaklatás alól. A pápai házat Bedeghi Nyári Miklós adományozta Györgynek. A névadó helység a Vas megyei Ságfalva, illetve Isákfalva falu (Ság hegy tövében), melyet ma is a Sándorok vérutódai, a gróf Somogyiak bírnak, kiknek leszármazottja, Somogyi grófnő a Pápa melletti Kovácsin lakik. Persze a világháború utáni földreform állami tulajdonná tette a kovácsi kastélyt birtokával együtt. Így ma is régmúltta...

A nagy pecséttel ellátott nemesi oklevelet a győri szent káptalannak (Captum [Capitulum] Jauriensis) egy kisebb pecsétes oklevele azon évben (1662) elismeri. Ez az oklevél a pápai egyházkerületi könyvtárban levő emlékalbumom egy lapján fotókópiában látható, míg a kisebbik ugyanott eredeti alakjában.

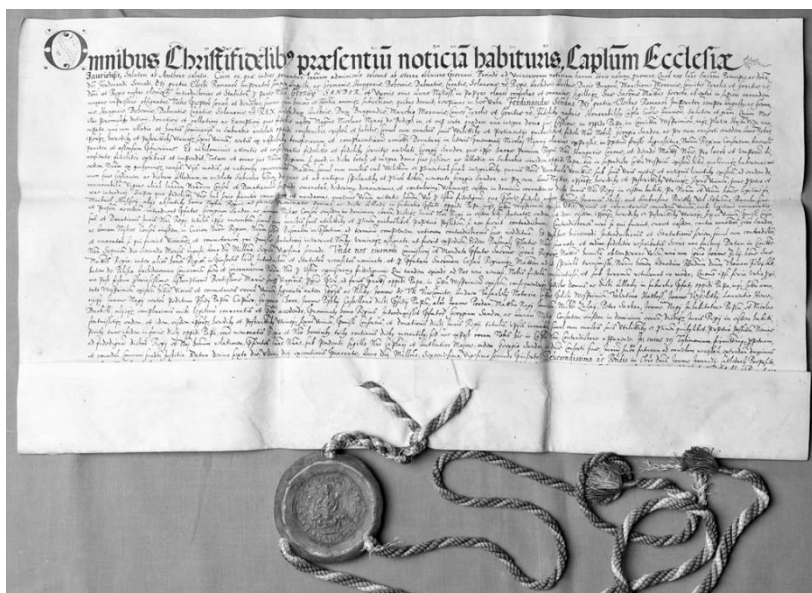
Egy másik okirat 1775-ben kelt a nemességeket átvizsgáló Veszprém vármegyei gyűlésen, ahol az isákfalvi Sándor család régi és kétségtelen nemességét bizonyítja.

Egy másik okirat 1781-ben kelt Brüsszelben (Bruxelles), melyben II. József az ágostai hitvalláson levő Paulus Sándornak és a vele ugyanazon valláson levő harmadízigen rokon Nyárády Julianna házasságkötését engedélyezi. Az okiratot comes (gróf) Franciscus Esterházy is ellenjegyezte...⁸⁹

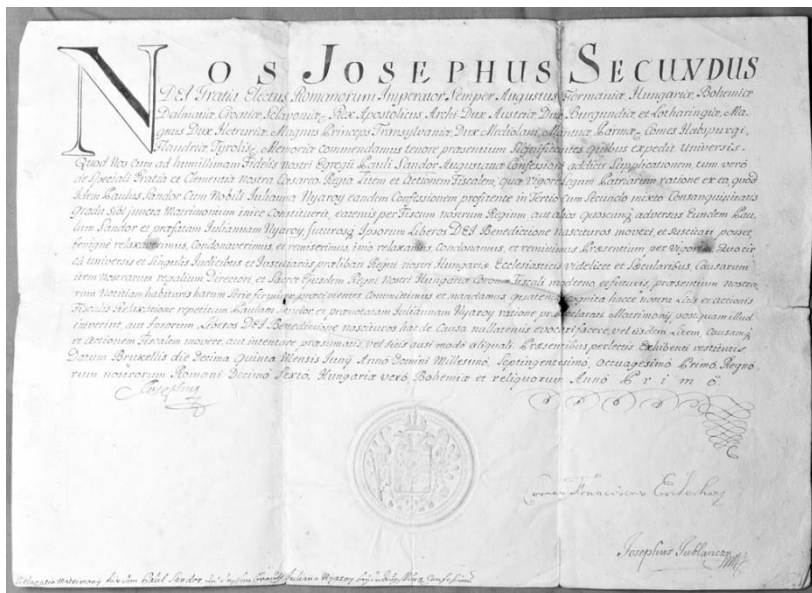
⁸⁸ II. Ferdinánd 1619–1937, III. Ferdinánd 1637–1657, I. Lipót 1657–1705 között uralkodott.

⁸⁹ Esterházy Ferenc gróf (1715–1785) horvát-dalmát és szlavón bán, Esterházy Ferenc és Pálffy Szidónia fia, 1760–1783 között Moson vármegye főispánja, 1762-től haláláig magyar kancellár, 1783–1785 között töltötte be a báni tisztséget. Tallósi kastélyában nyílt meg 1763-ban az első magyarországi állami árvaház. MARKÓ 2000. 310.

FORRÁSKÖZLÉS
ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

A győri káptalan oklevele, melyben elismeri a Sándor-család nemességét (1662)

II. József elismeri Paulus Sándor és Nyárády Julianna házasságkötését (1781)

A Sándor család igen népes volt. Főleg férfiakban. A rendes anyakönyvi bejegyzések azonban a sok háború alatt eltűntek, megsemmisültek, az oklevelek elvesztek, vagy az országos levéltárban (Nagy Iván) láthatók.⁹⁰

A sok közül néhány érdekes nevet itt is fölemlíték a származás lehetetlen megállapítása mellett.

Sándor György századában elsősorban Gáspárt említem meg, aki bárói címet kapott – valószínűleg – I. Lipóttól, mert a följegyzések szerint erős labanc érzelmű volt.⁹¹ Annyival érdekesebb dolog ezt megörökíteni (bár lelkem erősen elítéli labancsága miatt), mert felesége annál kurucabb kuruc volt, amiért a házastársak sokszor kuruc-labanc csatákat vívtak a család keretén belül...

Sándor Gáspár felesége maga is született bárólány, Tökölynek egyenes ivadéka, tehát nem tagadta meg kurucpárti vérért. Kastélyuk a Nyitra megyei Lakács községben volt.

A Pápán 1775-ben kelt okirat szerint Sándor Ferenc (de Isákfalva) már ajkai birtokos volt, akinek fiai: Imre, Ferenc, Dániel (Csep), József, Ádám, Pál. Ez a Pál volt valószínűleg az, akinek házasságlevelét II. József írta alá 1781-ben. Ennel leszármazottja Imre, aki az 1790-es években születhetett, mert anyakönyvi (Ajka) bejegyzés szerint 1817. évben vette nőül Csizmadia Lidiát. Az ő fia volt Benő (az édesapám), aki 1844-ben született Ajkán. Pápán szerzett tanítói oklevelet, s 1872-től Alcsúton tanítóskodott. Feleségül vette nemmes Csilléry Gábor árva leányát, Esztert, édesanyámat. Testvéreim voltak: László, Dezső, Julianna. Én 1881-ben születtem e boldog házasságból.

A kuruc időkben a család legnevezetesebb két tagja Ferenc, akit egy kurucdal így örökítette meg: *Sándor Ferkó sógorom, adsza ide jó borom*. Továbbá László, Balogh Ádám kapitánya, később Rákóczi Ferenc bizalmas katonája, aki a fejedelem parancsát vitte Bottyán generálishoz, s mint ezeres kapitány

⁹⁰ Utalás Nagy Iván történész 12 kötetes *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal* című, Pesten 1857–1868 között megjelent munkájára. A ságfai Sándor család családfája, leszármazási táblája a X. kötet 40–43. oldalain olvasható. NAGY 1857–1868. X. 40–43.

⁹¹ Sándor Gáspár Trencsén vármegyei köznemesi család leszármazottja volt. Thököly Imre fejedelem híve és udvari kapitánya, majd udvarhű főúr. 1706-ban bárói rangot, 1707-ben pedig királyi tanácsosi címet nyert I. József királytól. Felesége Thököly Erzsébet volt.

szolgált Rákóczit mindaddig, míg a majtényi síkon „letörött a zászló”.⁹² Ekkor birtokára vonult, s a hagyomány szerint honfiúi bánatában mulatozásnak adta magát. Az ősi birtok az ő kezén úszott el. A dzsentrí életmód szegénységre juttatta az isákfalvi Sándor családot. Ebből a törpe- vagy kisbirtokos családból származott Benjámin, az én édesapám.

A kuruc elődöktől mi csak a haza- és szabadságszeretetet örököltük, de ezzel és a nemességünkkel természetesen mindenünk elveszett, terveink füstbe mentek. Ma már a munka a nemességünk.

Munkásságom, ambícióm révén tanár lettem. Ezek után tehát tanári működésemről fogok emlékezni a következő sorokban.

KOLOZSVÁR UTÁN. A HOSSZÚ ÚT ELŐTT.

Az egyetemet 1903 júniusában absolváltam. Fájdó szívvel hagytam el Kolozsvárt. Most aztán hová? Egyelőre haza, Alcsútra. Ott él még özvegyen jó anyám, akinek taníttatásom, neveltetésem köszönhetem. Ő majd továbbra is támogat Dezső bátyámmal együtt. Nem sokáig kellett várnom. Egy rettegő látogatáson megismerkedtem Köblös Samuval, a hajdúböszörményi református gimnázium igazgatójával. Megszeretett, és az ő protegálásával szeptemberben már helyettes tanár lettem Böszörményben. Itt két évig működtem. Kollégáim és az ottani emberek barátságukba fogadtak. Jól éreztem magam. Az alföldi levegő azonban nem tetszett nekem. Emellett az ottani társadalmi élet, a folytonos „uri–muri”, a névnapozás (mely néha három napig is eltartott), ahogyan azt Móricz Zsigmond is nagyszerűen örökítette meg például a *Nem élhetek muzsikaszó nélkül* című színművében,

⁹² Ságfai Sándor Ferenc 1675-ben született Pápán, apja Sándor Gergely, anyja Darás Erzsébet, felesége mankóbüki Horváth Erzsébet. 1704-ben főhadnagy, Sopronnál császári fogságba esett. 1709. januárban alezredes Bérei Balogh Ádám ezredében. 1710-ben őbester. 1711-ben újból házasodott, feleségül vette szomori és somodori Pázmándy Évát. 1760. június 20-án hunyt el, Csepen temették el. HECKENAST 2005. 371–372. Ságfai Sándor László szintén Sándor Gergely és Darás Erzsébet fia. 1703-ban pápai kapitány, a dunántúli kuruc felkelés kezdeményezője. 1704-ben Bercsényi Miklós által kinevezett pécsi kapitány, 1704. február 1-től lovas ezerekapitány. 1704. április-májusban a Bakonyban bujkált. 1706. januárban a Somogy vármegyei insurrekció főkapitánya. 1710. augusztusban még kuruc kapitány. 1716. márciusban hunyt el. HECKENAST 2005. 373.

elrabolták minden időmet, úgyhogy csak két év múlva (1905) tudtam megszerezni a diplomát. Aztán búcsút is mondtam a poros–boros Hajdúságnak. Majd október 1-én bevonultam katonának a székesfehérvári honvédekhez. Sok szép emléket vittem magammal. Közülük csak egyet örökíték meg: kis diákjaim rajongó szeretete az 1903–1905. évekből. Ezek annyira a lelkemhez nőttek, hogy ötven év után is fölkerestek, mint meglett, idős emberek soraikkal, és szoboszlói nyaralásom alkalmával, 1958-ban mint pápai tanár meg is látogattam őket. Azóta újra fölkeres egy még életben lévő „régiből” hálás szeretettel...

Búcsúzom e sorokban tőlük. De búcsúzom fehérvári katonáskodásomtól is, mert két hónapi nemszeretem szolgálat után „kisuperáltak”, és újra visszamentem édesanyámhoz. A telet ott töltöttem. Tavasszal már lestem a pályázatokat. Hol és mikor helyezkedhetem el?

Több felé pályáztam. Végre 1906 szeptemberében elfoglalhattam állásomat a pápai református gimnáziumban mint magyar–latin–filozófiai helyettes tanár. Felesleges mondanom, hogy boldog voltam. Három év múlva ugyanott, mint államilag kinevezett rendes tanár lettem. Az itteni működésem leírásában tulajdonképpen az ősi református kollégiumnak ötven évét próbálom nagy vonásokban megörökíteni (1906–1956).

A CÉLBAN: PÁPÁN.

1906. augusztus végén érkeztem Pápára. Az állomáson beültem az utasaira várakozó, kivénült társaskocsiba, az úgynevezett „rókliba” (tulajdonosáról kapta e közismert nevet), és azzal bekocogtam a városba, de csak a „Griff” szállóig.⁹³ Onnan per pedes apostolorum „betyár bútorommal” be a híres Kollégiumba.⁹⁴ De nem egyedül. Velem jött egy másik fiatal ember is, akit

⁹³ Rókli fuvaros 1903-tól üzemeltetett omnibuszjáratot (lővontatta közlekedési eszköz) a vasútállomás és a Csóka fogadó között. 1912-ben átadta *viharedzett bárkáját* Grünfeld Ignác-nak. PH IX. évfolyam =1912). 52. szám (1912. december 18.). 6.

⁹⁴ *per pedes Apostolorum* – „az apostolok lován” (szó szerint: az apostolok lábaival), gyalog utazni, mint az apostolok tették; betyárbútor – öltözk, ruha, a betyárok bujkálás, menekülés közben csak a rajtuk lévő ruhát vitték magukkal, egyebük nem volt; A magyar nyelv nagyszótára szerint: valakinek, különösen szegény embernek, gyakran batyuba kötött, hátán hordott, könnyen szállítható, (szegényes) holmija, cókmókja. ITTÉS 2006–. IV. 156.

már a rókliban szemügyre vettem és a Kollégium kapujában ismertem meg személyesen. Ő is az igazgatóhoz sietett bemutatkozni. Csépké Andor volt, akivel aztán (mint helyettes tanárok) együtt dolgoztunk pár évig a legjobb barátságban.⁹⁵

Az igazgató Faragó János szíves kollegialitással fogadott bennünket, s azonnal szállásról is gondoskodott.⁹⁶ Én a Jókai utcán kaptam szállást, hol 3 évig laktam. Másnap a Kollégiummal s a kollégákkal ismerkedtem meg a javítóvizsgák idején. Meghatódva járkáltam az épület komoly folyosóin, hol a nagy múltú iskola szelleme, a Genius loci ejtett varázslatba;⁹⁷ az fogott meg, fogva tartott, s nem engedett el nyugalomba vonulásomig. Sőt 62 év után, ma is megsimogatja lelkemet, amikor az érettségi találkozóra jövő „véndiákok” eljönnek a régi falak közé és engem is üdvözlnek, mint az utolsó református gimnázium élő Nestorát...⁹⁸

A tanári munka megkezdődött 5-én⁹⁹ és folyt megszakítás nélkül, nem lankadó ambícióval 35 esztendőn át. Magyar, latint és filozófiát tanítottam. Eleinte csak az alsó osztályokban, mert az öreg tanárok nem akarták átengedni a felső osztályok vezetését a fiataloknak. Mikor aztán mi is (én is)

⁹⁵ Csépké Andor 1881. április 7-én született Turricsén. Szatmárnémetiben érettségizett, majd Budapesten Eötvös kollégistaként szerzett görög-latin szakos középiskolai tanári oklevelet. A tanítást Debrecenben kezdte, majd a pápai Református Kollégiumban folytatta. 1906. szeptember 1–1907. március 23. között tanított Pápán: magyart, latint, görögöt és szépírást oktatott. Miután megválasztották Hódmezővásárhelyre, 1907. április 6-án elköltözött Pápáról. Időközben tanulmányokat folytatott Berlinben és Párizsban is. 1914-től harcolt a háborúban, majd Szibériában hadifogságban volt. 32 évig tanított a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban. Az Ókortudományi Társaság választmányi tagja volt. 1965. júliusban hunyt el Budapesten. DREL törzslap. Pápai Református Kollégium értesítői. 1906/07. 16, 36, 47. 1911/12. 163. KÖSZEGFALVI–BORUS 2002. 36–37.

⁹⁶ Faragó János 1865-ben született Mályiban (Borsod vm.). Középiskolai tanulmányait Miskolcon, az egyetemet Budapesten végezte. 1890–1895 között Karcagon tanított, a középiskola igazgatója lett. 1895–1901 között Pápán oktatott, 1901–1925 között a gimnázium igazgatója, 1921–1925 között a kollégium főigazgatója volt. 1944. március 27-én hunyt el Pápán. TUNGLI 1997. 37. DPL 1944. 66–67, 69–70.

⁹⁷ *genius loci* – a hely szelleme

⁹⁸ Nestor – görög mitológiai alak, bölcsességéről híres, magas kort megért püloszi király, aki mind az Iliaszban, mind az Odüsszeiában szerepel; átvitt értelemben: egy adott közösségen belül a legöregebb, legnagyobb tekintélyű személy

⁹⁹ szeptember 5-én

érettségiztettünk, az elnök úgy nyilatkozott rólam, hogy az én diákjaim ötször annyit produkáltak az érettségin, mint azelőtt. Pedig jó tanárok voltak, képzettek, de a módszerük – úgy látszik – elavult. Kollégáim becsültek és szerettek. Legszorosabb barátságot Fejes Zsigmonddal (kitűnő fizikus, csillagász), Losonczy Jenővel (művész)¹⁰⁰ és a nagy magyar Lakos Bélával kötöttem, akit még kecskeméti diákkorából ismertem, mert édesapja házában laktam két esztendeig...¹⁰¹

Három évi helyettes tanári szolgálat után államilag kinevezett rendes tanár lettem... Aztán megnősültem. Feleségül vettem Sylvester Domokos szászvárosi lelkész árváját, akivel 7 évig éltem együtt. Egy leánykám született (Irma), aki jelenleg a debreceni nőgyógyászati kórház igazgatójának felesége.¹⁰²

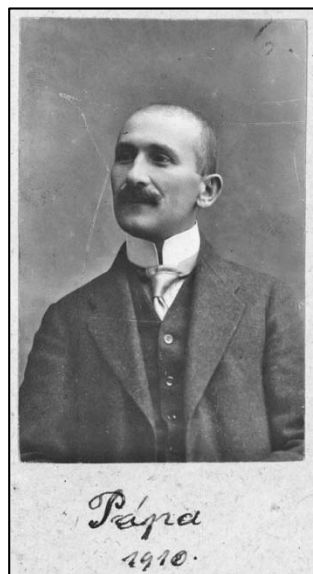
¹⁰⁰ Losonczy Jenő tanár 1880. június 4-én született Alsokon (Somogy vm.). A középiskolát a csurgói református gimnáziumban végezte 1890–1898 között. Tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán folytatta 1898-tól, ahol 1902-ben tanári oklevelet szerzett. 1902–1931 között tanított a pápai Református Kollégiumban. A városban megszervezte a Képző- és Iparművészeti Társaságot. 1935. július 21-én hunyt el. DREL törzslap. TUNGLI 1997. 75. (Nekrológot Sándor Pál írt róla, amely megjelent az 1935/36. évi Értesítőben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1935/36. 9–13.

¹⁰¹ Lakos Béla 1875. augusztus 29-én született Kecskeméten. Középiskolai tanulmányait szülővárosában és Vukováron végezte. 1893-tól a budapesti tudományegyetemen, majd Wittenbergben és Kolozsváron tanult. Földrajz–történelem szakos középiskolai tanári diplomát és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1897-től tanított: először Kecskeméten, majd a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumban, 1899-től Hódmezővásárhelyen. 1900-tól a pápai Református Kollégium tanára volt. 1932-ben nyugalomba vonult. 1948-ban hunyt el Pápán. FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992. 163. TUNGLI 1997. 71. VARGA 1998. 306.

¹⁰² Szentkirályi (Sándor) Irma Árvay Sándor (1903–1997) orvosprofesszor felesége volt, akivel Kassán ismerkedett meg. 1940. december 14-én kötöttek házasságot. Árvay Sándor 1951–1973 között a Debreceni Egyetem Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikájának nyilvános rendes tanára, igazgatója volt. 1999-ben a professzor tiszteletére Árvay Emlékérmet alapítottak. Szentkirályi Irma 1989-ben hunyt el. LAMPÉ 2000. 33–34, 81.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3-4.

Sándor Pál ifjúkori arcképei

Pápa, 1908. május

(Fejes Zsigmond, Sándor Pál, Lakos Béla, Losonczy Jenő, Rácz Dezső, dr. Szabó Miklós, Maller Dezső)

A KOLLÉGIUM ELŐTT.

Másnap, azután még ki tudja hányszor meghatottan álltam meg a Kollégium előtt, és boldog meglepődéssel olvastam mindig a két csonkatornyú épület homlokzatán az *Istennek, Hazának, Tudománynak* jelszavakat. E három szóban volt kifejezve az épület rendeltetése: nevelni istenfélelemre, hazaszeretetre, oktatni a tudományok és művészetek elsajátítására. Ezt az épületet 1894-ben avatták fel. Az előbbi (akkor még egy emeletes) gimnáziumi épület homlokzatán ez állott: *Musis et Artibus*. Az új épületre az ókori istenek (*Musae*) helyébe az Isten szó jött, az *artes* (*artes liberales*)¹⁰³ helyébe a Tudomány került, a kettőt pedig összekötötte a Haza. Így lett teljes az alkotók elgondolása...

Ennek az elgondolásnak teljesítésére a mindenkori tanári testület tökéletesen eleget tett. Erősítette az ide sereglett ifjúságban az iskola szellemét, a *Genius loci*...

Ennek hatása alatt éreztem én magam is, mint kecskeméti öregdiák, 50%-ig pápai „öregdiák”-nak.

Ez az állapot azonban a Kollégium államosításával (1952) megszűnt. A demokrácia lesöpörte az oromfalról az *Isten, Haza és Tudomány* szavakat. Bizonyára azzal érvelt (materialista filozófiával), hogy az első szóra nincs szükség, mivel az nincs (*De deo, cum non sit, nulla mentio fiat!*).¹⁰⁴ A haza fogalma kibővült, mivel annak tartalma az összes népekre vonatkozik (Világ proletárjai egyesüljete! Tudniillik egy reális hazába!). A tudomány csak materiális lehet, s így csak a reális tudásra van szükség. Sokat gondolkodtam ezen az okoskodáson, s arra a konklúzióra¹⁰⁵ jutottam, hogy ha sem Istenre, sem az ideális értelemben vett hazára nincs szükség, mi lesz akkor, ha a tudománnyal együtt az emberiség is csődbe jut?! Nem az örök *substantia*¹⁰⁶ menti meg?

¹⁰³ *artes liberales* – szabad művészetek, a középkori egyetemek bevezető képzésének, a bölcsészeti fakultásnak a tananyaga: grammatika, retorika, dialektika, asztronómia, aritmetika, geometria, muzsika

¹⁰⁴ Istenről, mivel nem létezik, semmilyen vélemény ne legyen.

¹⁰⁵ *konklúzió* – következtetés

¹⁰⁶ *szubszztancia* – lényeg, minőség, létezés; minden létező legbensőbb lényege

De térjünk rá a kollégiumi évekre. A gimnázium tanárainak száma rendszeresen 18–20 volt az állandó 12 osztály mellett, mert az alsó négy osztály párhuzamosítva volt a tanulók magas létszáma következtében, amely 600–800 között ingadozott. Nem volt éppen könnyű a nagy létszámú iskolát vezetni, növendékeit oktatni, nevelni, fegyelmezni! Azonban a szerencsésen összeválogatott tantestület, *collectiva paedagogica*,¹⁰⁷ hivatása magaslatán buzgón és lelkesen teljesítette kötelességét az ősi iskola, az Alma mater jó hírneve érdekében. A tanárok nevelve tanítottak, tanítva neveltek! Ez volt 35 éven keresztül az én paedagógia elvem is. Így tudtam eredményt elérni és biztosítani. Arra igyekeztem, hogy a kötelesség, munkaszeretet, becsület és igazság példanyújtásával megkedveltessem a tanárt, s azon keresztül a tantárgyakat. Előfordult azonban az is, hogy a bizonyos adottságokkal rendelkező diákok a tantárgyon keresztül szerették meg az előadó tanárt, s az eredmény így is, úgy is megszületett... A diákság tekintélytisztelő lett, aminek fényes bizonysga az a sok érettségi találkozó, melynek résztvevői évtizedek után is rajongó tisztelettel emlegetik az itteni szellemet. Mert hát mit kaptak itt nyolc év alatt a diákok? Erkölcst.

Az erkölcs szerintem háromféle, és pedig: valláserkölcs, társadalmi erkölcs és politikai erkölcs. Az elsőnek *attributum*¹⁰⁸ a jó és igaz, a másodiknak a *humanum* (emberszeretet), a harmadiké a tekintély. Ezt azonban csak az előbbi két erkölcs birtokában lehet és kell érvényesíteni az ember, az emberiség boldogsága érdekében...

A valláserkölcsei nevelés, a jóra és igazra nevelés: a nevelés fundamentuma. Erre a fundamentumra a Kollégium több formában épített. A tanórákat rövid imával kezdtük és végeztük. Vasárnaponként a különböző felekezetű diákok saját templomukba mentek tanári kíséret és ellenőrzés mellett. Téli időszakban ifjúsági istentiszteletet tartott egy fűtött nagyteremben az alsó osztályosok számára a vallástanár. Ezek az előadások jó hatással voltak hitük és erkölcsük erősítésére. Sokan itt nyertek indítást a papi pálya válasz-

¹⁰⁷ *collectiva paedagogica* – tantestület

¹⁰⁸ *attributum* – olyan tulajdonság, mely elválaszthatatlanul hozzájárul valamihez, vagy valakihez

tására, amint azt több teológustól hallottam. (Ez juttatja eszembe Arany Dénes kecskeméti diák, később decsi lelkipásztor barátom vallomását is.)¹⁰⁹

A humánusra való nevelés azzal és akkor kezdődött, amikor az első osztályfőnöki órán a tágra nyílt szemű diákok, az úgynevezett szecskák azt látták, hogy a „tanár úr” egyforma szeretettel és biztatással simogatta meg a nebulók fejét. Nem tett különbséget a kiscsizmás, félénkebb természetű falusi gyermekek és a jobb módú, bátor föllépésű városi gyerekek között. Obiectiv igyekezett lenni. Egyformán szigorú vagy elnéző volt – a cél érdekében – a szegény és gazdagabb tanítványa iránt. Ebben a kollégiumban sem származási, sem faji, sem vallási megkülönböztetés alig, vagy egyáltalán nem létezett. Ezt a tanulók is hamar észrevették és tapasztalták. Ez forrasztotta őket csodálatos egységbe. A tanulási előmenetelnél is a szorgalom és tudás volt az elbírálás kriteriuma.¹¹⁰

Természetes, hogy mivel nincs szabály kivétel nélkül, előfordultak szabályellenes aberrációk,¹¹¹ amiket aztán javító célzatú büntetéssel sújtott az osztályfőnök, az igazgató vagy a tanári kar. Ilyen volt a négy szemközti figyelmeztetés, a rossz és makacs tanulóknál a bezárás (a régi carcer csökevénye). Ilyenkor a büntető tanár is benn maradt a „bezárt” tanteremben egy-két órára, s a diák kénytelen volt tanulni. Ebből fejlődött ki a mostani, rendszeres tanulószoba, tanuló óra tanári felügyelet mellett.) Az osztályfő-

¹⁰⁹ Arany Dénes lelkész 1881. szeptember 26-án született Pátkán, apja pátkai rektor, anyja Czechmeister Anna. Középiskolai tanulmányait Kecskeméten végezte, majd 1900-tól a budapesti teológiai akadémia hallgatója. Exmissus volt Monoron, segédlelkész Kiskunhalason, 1905-től Budapesten hitoktató. 1908-tól Nágocson megválasztott lelkészként szolgált. Harcolt az I. világháborúban (harctéri élményeit megírta, azok a Szlavóniai Magyar Újság kiadásában meg is jelentek 1917-ben Eszéken: *Parokiáról a lövészárkba* címmel), 1915-től pedig Sepsén szolgált. 1922-ben kiutasították Jugoszláviából, Budán, Haypál Benő mellett lett segédlelkész. 1923-tól szolgált Decsen, kezdetben mint adimisztrátor, 1927-től pedig megválasztott lelkészként. Felesége Huszár Margit. 1940-ben Szekszárdon megjelent egyháztörténeti munkája: *A decsi ref. egyház története*. 1946-ig szolgált a gyülekezetben, veje, Cseh Benő tengelicei lelkész lett az utóda. A gyülekezet körében élt továbbra is, ahol 1948. január 1-én főgondnokká választották. 1957. július 5-én hunyt el. TtREL I. 8. d. 1. Decs. 33, 34–46. ARANY–CSÉCSY 1990. 22–23, 31

¹¹⁰ *kritérium* – feltétel, megkülönböztető jegy, döntő tényező

¹¹¹ *aberráció* – eltévelyedés, beteges hajlam, eltérés, módosulat

nőkök ezen úgynevezett atyáskodó szerepét a diáklakások, externátusok¹¹² rendszeres látogatásával is gyakorolták. Hivatásszerűen (meglepetésként) ellenőrizték a diákok „alibijét”,¹¹³ a szobák tisztaságát és azokban a rendet. Az ilyen látogatások sok tanulságos és érdekes, sokszor humoros jeleneteket támasztottak. A nagy diákok esteli vagy engedély nélküli ellenőrzésére szolgált az úgy nevezett ifjúsági felügyelő, aki tapasztalatairól minden reggel hivatalos jelentést tett az igazgatónál. Súlyos esetekben a tanári szék döntött, s a renitens¹¹⁴ tanulót eltávolította az intézetből (*consilium abeundi*).¹¹⁵ Működésem alatt (35 év) alig volt 35 eset...

A renitens, makacs vagy szemtelenkedő diákok néha testi fenyítésben is részesültek.

Itt főleg a földrajzi mutogató nádpálcának volt szerepe. A lusta vagy hazug tanulókat így térítették jobb belátásra a vérmesebb (fiatal) vagy idege-sebb természetű tanárok. Egy helyén vagy idejében alkalmazott pofonocska mindig bevált a diák–delikvens előnyére. Több „öregdiák” és szülő vallomása szerint: Jó volt. Használt. Bárcsak többször alkalmazta volna ... tanár úr!

A magam részéről a testi fenyítésnek (okkal-móddal) nem vagyok ellensége, de barátja sem. Bár sok-sok szülő szóbelileg is, levélben is felhatalmazott a hanyag és rossz viseletű fiának szigorú, azaz bottalvaló megbüntetésére, én csak egyet alkalmaztam: a fricskát vagy „fülfügét”. Ennek csak figyelmeztető, vagy öntudatra ébresztő ereje volt, de megalázó hatása nem volt.

Az öntudat ébrentartására, fejlesztésére, jellemük kialakulására a magyarázatok szolgáltak...

A jellemről szólva érdekesnek tartom itt leírni elgondolásomat. A karakter öntudatból fejlődik, az öntudat önérzetből táplálkozik. Ez a legelső lelki megnyilatkozás. Ösztönszerű, spontán. A kis diák önérzetének „megszületésére” a mi gimnáziumunkban az első impulzust maga az igazgató adta, akinek megmagyarázhatatlan szokása volt a legkisebb diákot is magázni. Az általános szokás a tanárok részéről, tehát részemről is az volt, hogy az alsó osztályosokat (I–IV.) tegeztük, a felső osztályosokat (V–VIII.) magáztuk

¹¹² *externista* – külsős, kinnlakó, bejáró; *externátus* – a bejárók lakhelye

¹¹³ *alibi* – kibúvó, bizonyíték, hogy büntetett elkövetésekor nem tartózkodott a helyszínen

¹¹⁴ *renitens* – makacs, ellenszegülő

¹¹⁵ *consilium abeundi* – eltanácsolás, az iskolai törvényszék által kimondott elküldés

rendszeresen. Nem csoda hát, hogy így az önérzetük öntudattá erősödött és a komoly tanulmányok során lassanként jellemmé érlelődött...

A komoly tanulmányok során itt legelső sorban a történelmet és irodalmunkat említem meg. Haza- és emberszeretetre nevelni az ifjúságot, aztán az életbe ezen kincsek birtokában kibocsátani: legfőbb hivatásszerű kötelességünknek tartottuk működésünk idején.

MUNKÁBAN.

1906. szeptember 1-én hajtottam nyakamat a tanítás és nevelés súlyos, de gyönyörűségei terheinek igájába, amelyet csak 35 év múlva, 1941. szeptember 1-én vett le a nyakamról a Nyugdíjintézet. Akkor sem szabadultam meg a munkától (nem is akartam), mert utána még tíz évig mint óraadó működtem a gimnáziumban és az általános iskolában, azután meg a mai napig, mint privát tanár dolgoztam csekély és sokszor „megvámolva” kapott nyugdíjam pótlására. Óh, mennyi víz lefolyt ezalatt a Tapolcán! Mily sok esemény zajlott le köz- és magánéletemben! A Kollégiumban is!

Az első évben (mint helyettes tanár) az I. osztálynak főnöke lettem. Annak az osztálynak, amelynek 8 év alatt szívemhez nőtt növendékei a „ballagás” után 45 évre találkoztak egymással számban erősen megfogyva. Óh, micsoda találkozás volt ez két világháború után! Könnyeket fakasztó volt számomra is, mikor a 18 éves korukban elvált „öregdiákok” 63 éves korukban látták meg újra egymást, mutatkoztak be egymásnak. Tizenhatan voltak velem együtt; ma már csak 12 vagyunk. Azóta minden öt évben találkozunk... Vajon meddig még?

Folytattam és folytattuk a munkát szinte zavartalanul az első világháború kitöréséig. Munkásságom évről évre szaporodott a gondokkal és tapasztalatokkal együtt. Tapasztalataim és kútforrásaim (Évkönyvek, stb.) objektív adatait subjektív megjegyzésekkel fűszerezem.¹¹⁶

Ilyen nagy iskolában, mint a Kollégium, melybe a református teológia is beletartozott kormányzatilag, nem volt éppen könnyű a tanítás. A 8, 10 vagy 12 osztályos gimnáziumban a tanulók száma átlagosan 600–700 volt. A tanítás magas színvonalú, az elbírálás szigorú volt. Híre-neve az országban

¹¹⁶ *objektív* – elfogulatlan, pártatlan; *szubjektív* – az egyéni érzésvilágból kiinduló, elfogult

örvendetesen terjedt, úgyhogy nemcsak városunkból és megyénkbel, hanem az ország majdnem minden tájáról, sőt Budapestről, Kolozsvárról is tanult itt nagyszámú diák, főleg, mikor 1912-ben megnyílt az úgynevezett Ókollégium épületében az Internátus. A háború idején, mikor a középületek, iskolák termeit katonai kórházak céljaira foglalták le, a tanítás négy helyen folyt: a Kollégium fizikai termében, a református elemi iskola három termében, az Ókollégiumban és az evangélikusok gyülekezeti termében. A tanárok az óráközi tízpercekben hol ide, hol oda futkoztak, hogy óráikat megtarthassák, a köteles tananyagot elvégezhessek. Az eredmény így is megfelelő volt.

A magam részéről teljes „gőzerővel” vettem ki részemet a munkából, miután katonai szolgálat alól fölmentést kaptam.

Ezalatt az iparos- és kereskedelmi iskolában (az úgynevezett inasiskolában) is tanítottam négy esztendeig, mint óraadó. Sőt a Nőnevelő Intézet polgári iskolájában és tanítóképzőjében is helyettesítettem a hadba vonult igazgatót, dr. Kőrös Endrét teljes 4 éven át. Ott is képesítőttem vagy 30 növendéket...

Akadtt hát munkám bőven. Szívesen csináltam. Tanári működésem alatt 7000–8000 tanuló volt a kezem alatt. A gimnáziumban kb. 500-at érettségiztettem, akik a kései érettségi találkozókön tisztelettel, szeretettel, boldogan emlékeznek a latin–magyar–filozófia lelkes tanárakra...

Az egyes tantárgyakban alapos tudásra tettek szert a tanulók. Az egyetemi fölvételek, kollokviumok alkalmával az egyetemi tanárok sokszor megkérdezték a jelöltet, hogy hol, melyik gimnáziumban tanult és érettségizett? És mindig dicsérőleg szóltak a pápai gimnázium szaktanáraitól. Nem egyszer írásban is kifejezték elismerésüket. Német nyelvből az úgynevezett direct módszer nem vált be. A magyar diákkoponya nem vette be a germán ideológiát a nyelvben sem. A latin nyelvben azonban 8 év alatt olyan jártasságot tanúsítottak, hogy például az érettségizett, illetőleg VII–VIII. osztályos növendékeim az előző órán tárgyalt szöveget latin nyelven felelték le. A jogi karon tág szemekkel hallgatta a professzor a XII táblás római törvények idézetét, s a hallgatók játszva tanulták meg az egyetemen a hosszú latin idézeteket.

A direct módszer bevezetése csak próbálkozás volt, de itt sem vágott be. A diákok visolyogtak tőle, s a tanárok sem látták szükségesnek egy holt nyelv élővé tételét még az iskolában sem. Annál nagyobb súlyt fektettek a természettudományok (különösen a fizika), a történelem és irodalom tanítására. És mint a magyar irodalom tanára két hetenként külön (nem kötelező) órákat is tartottam, amelyeken az egész évre beosztott anyagot két-két diák dolgozta ki forrásmunkák alapján. Az egyik előadta, a másik bírálta, s a többiek hozzászóltak a tanár irányítása mellett. Ezeket az előadásokat összegyűjtve bekötötték és odaajándékozták a tanárnak... Sajnos, ez az értékes könyv is elveszett...

A gimnázium a tanulókat azonban nemcsak tudással gazdagította, hanem anyagilag is bőségesen támogatta, főleg a szegény sorsú, szorgalmas növendékeket. Ilyen pedig sok volt! Hiszen az iskola a „szegények iskolája” volt, melyben a gazdagoknak is volt helye. Ezek azonban sohasem éreztették jobb helyzetüket. Sőt, sokszor igénybe vették szellemi gazdagságait „szegény” társaiknak. Ezek is diákok voltak, azok is. És pedig „pápai diákok” – testvérek...

Anyagi támogatást bőven juttatott a tanári kar növendékeinek. Itt első sorban a tandíjsegélyt említem meg. Az állammal kötött szerződés értelmében a tanulók 20%-a kapott tandíjmentességet. Ezen felül más irányú segélyek, jutalmak, ösztöndíjak bőségesen jutottak érdemeik szerint a diákoknak. Az internátusban félmentes és egészmentes bennlakók kaptak jó és egészséges szállást, tanári felügyeletet. A köztartáson bőséges ellátásban részesültek a növendékek (a theológusokkal együtt!), közülük 26 teljesen ingyen étkezett reggel, délben, este...

A különböző segélyezések szép összeget tettek ki. A statisztikai adatok közül, melyek az évente megjelent Évkönyvekben (nyomtatott értesítő) olvashatók, most csak egyet emelek ki. Az 1914–15. Évkönyv adatai szerint különböző segélyek címén a növendékek 31314,68 koronában részesültek.¹¹⁷ Nagy összeg volt ez, nagy segítség a jövő nemzedéknek! Később még na-

¹¹⁷ A kiosztott segély összege több forrásból tevődött össze: saját iskolai alap, Szondy-Kenessey alapítvány, idegen ösztöndíjak; tandíjmentesség és köztartási segély címen adott; korrepetitoroknak és a Segítő Egyesülettől adott kisebb-nagyobb összegek. Pápai Református Kollégium értesítői. 1914/15. 154.

gyobb összeggel is találkozhatunk... Nem így a tanároknál! Ezek csak a legnehezebb, mondjuk ínséges, háborús években részesültek a fenntartó testülettől szegénységüket enyhítő segélyben. Jó volt, hogy a téli tüzelőre állandóan kaptunk előleget, de obiectumokat,¹¹⁸ vagy karácsonyi segélyt csak olykor-olykor. Egyszer például ruhaanyagot, egyszer meg 10 mázsa tűzifát. A fenntartó testület amilyen őszintén és bőségesen „adományozta” az elismerést és dicséretet, olyan szűkmarkú volt az anyagiak juttatásában... A világháború következtében az egyéni és iskolai gondok, nehézségek szaporodtak. Ennek ellenére a nevelés hagyományos elveiből egy jottányit sem engedtünk. A tanárok és diákok létszáma egy időre csökkent. A tanári kar kb. egyharmadát katonai szolgálatra hívták be, a diákok közül 275, a teológusok közül 24 hallgató vonult be. A tanárok közül dr. Bodola Gyula a harcok elején elesett Galíciában.¹¹⁹ Az elesett diákok emlékét a Kollégium folyosóján levő emléktábla őrzi neveikkel együtt...

A háború s a vele járó gazdasági nehézségek, majd az országunk megcsonkítása (Trianon) következtében a még 1912-ben beírt 654 tanulói létszám majdnem felére csökkent. Ezek hűségesen megmaradtak az Alma mater fiainak. Anyagi segélyezésük sem maradt el. Így például az Erdélyből menekült diákjaink az 1916–17. évben 25210 Korona segélyben,¹²⁰ az

¹¹⁸ *objektum* – tárgy, egyes dolog, épület, műtárgy

¹¹⁹ Bodola Gyula tanár Feldobolyon (Háromszék vm.) született 1885-ben. Középiskolai tanulmányait a sepsiszentgyörgyi Mikó Kollégiumban végezte, majd a kolozsvári tudományegyetemen szerzett magyar–latin szakos középiskolai tanári diplomát és doktorátust 1904–1908 között. A doktori dolgozata címe: *Dobó István a magyar költészetben*. A kolozsvári református kollégiumban kezdte tanítói pályáját helyettes tanárként. A következő évben katonai szolgálatának tett eleget. 1910-től a pápai református kollégium tanára volt. Az 1913/14. évi értesítőben dolgozata jelent meg *Miért hagyja el Petőfi Pápát* címmel. Felesége, Szöllősy Mici 1916. március 1-én hunyt el. 1914-ben az általános mozgósításkor vonult be Székesfehérvárra, a 17. magyar királyi honvéd gyalogezredhez. Augusztusban az északi harctérre került, több csatában részt vett, szeptember közepén súlyos betegségbe esett, 1914. szeptember 24-én hunyt el a galíciai Komanca község közelében. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 70, 91, 92, 109, 110, 115, 162, 173, 214. 1911/12. 67, 69, 76, 80, 122, 134. 1912/13. 116, 120, 178. 1913/14. 47–56, 100, 104, 106, 164, 166. 1914/15. 3–8, 20, 21, 22, 55, 56, 135, 155. 1915/16. 79, 83, 99, 192, 208, 213. TUNGLI 1997. 23–24. DPL 1914. 378–379, 407–410.

¹²⁰ Az 1916/17. tanévben az összes tanulónak adott köztartási segély összege volt 25210 korona, ebből 7000 koronára tehető az az összeg, melyet az Erdélyből menekült tanulók segélyezésére fordítottak. A fennmaradó összeg a következőképpen oszlott meg: A

összdiákság 38787,33 Korona segélyben részesült... A sok statisztikai adat közül talán elég ennyit is fölhozni, hogy ők is, mi is hálásan szolgáltunk mindenkor Istennek, Hazának, Tudománynak. Megadtuk, ami Istené, megadtuk, ami a Hazáé és az embereké...

Az alatt az ötven esztendő alatt (1906–1956), amely pápai pedagógiai működésem alatt lepergett, szívesen szolgáltam jó igazgatóim mellett: a pedáns Faragó János, nyughatatlan, munkaszerető Fejes Zsigmond, majd a csendes és bölcs Rab István mellett,¹²¹ akik úgy a fehér asztalnál, mint a zöld asztalnál komoly tárgyalások, illetőleg symposionok idején mindig megértő, melegszívű barátok voltak. Bennem szolgálatkész kollégát és barátot láttak. Mert hát voltam én helyettes tanár, osztályfőnök, könyvtáros, ifjúsági tanárelnöke a Képzőtársulatnak, igazgatótanácsos (1916–17), előadó, óraadó, tanárkari jegyző, egyházi jegyző, segítő egyesületi helyettes elnök, tanárkari megbízott igazgató (fél évre), stb.

De térjünk vissza a diákságra. Lássuk a Kollégium további sorsát.

AZ ISKOLÁN KÍVÜL. EXTRA SCHOLAM.

A pápai református gimnázium, Kollégium mindig arra törekedett, hogy az itt tanuló és az itt végzett növendékek minél szélesebb körű ismeretekkel menjenek ki az életbe. Ezért az iskolán kívüli nevelésre is nagy súlyt helyezett. Egy latin mondás jut eszembe, melyet a történetíró megállapítása szerint így variálok: *Doctum est intra muros et extra, ut omnes docti essent.*¹²² Az

diszpenzátornak és terítőknék elengedett köztartási díj összege 7960 korona, a rendes köztartási segély címen kiosztott összeg 2550 korona, a rendkívüli köztartási segély címen kiadott összeg 7500 korona, a három együtt 18.210 korona. Pápai Református Kollégium értesítői. 1916/17. 94.

¹²¹ Rab István 1886-ban született Sárszentmihályon (Fejér vm.). Középiskolai tanulmányait Pápán végezte, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán tanult. 1911–1914-ig a szatmárnémeti református kollégium tanára volt. Harcolt az első világháborúban, 6 évig hadifogoly volt Szibériában. 1920–1941 között a pápai református gimnázium tanára, 1941–1947 között igazgatója volt. 1957-ben hunyt el Budapesten. TUNGLI 1997. 95.

¹²² Tanítás van a falakon belül és kívül (is), hogy mindenki tanult legyen (lehessen). Az eredeti idézet Horatius Episztolák című munkája I. könyvének 2. részében olvasható:

Seditione, dolis, scelere atque libidine et ira

Iliacos intra muros peccatur et extra.

Lázongás, ármány, gaztett, harag és buja kéjvágy

iskola falain belül könyvekből és tanári magyarázatokból szerzett ismereteket rendszeres kirándulásokon szerzett tapasztalataikkal bővítették a tanulók. A kirándulások lehettek földrajzi, természetrajzi és történelmi kirándulások. Az előbbi kettőre inkább az alsó osztályosokat, a történelmire a felső osztályosokat vitték a tanárok. Kisebb kirándulásokat tettek Pápa környékére (Győr, Szombathely, Ajka, Kisbér, Bábolna, Esztergom, Sopron, Répcelak, Tapolca, Somló, stb.). Nagyobb kirándulások vagy a történelmi nevezetességű helyekre voltak, mint Komárom, Kőszeg, Sárvár, Kassa, Miskolc, Szigetvár, Pécs, stb., vagy külföldre. Ilyenek voltak Pápára jövetelemtől (1906): Fiume, majd a következő évek során Bécs, Graz, Róma, Nürnberg. A nürnbergi tanulmányi kirándulás (melyet Apostol Bertalan tanár szervezett,¹²³ s amelyen kb. 20 tanuló vett részt) cserekirándulás volt egy nyári hónapra. A pápaiak júliusban, a nürnbergi diákok augusztusban élvezték a cserekirándulás örömeit és gazdag tapasztalatait. Itt említem meg, hogy a római és németországi kirándulásokon én nem vettem részt, magam helyett Attila fiamat küldtem el.

A kirándulások másik fajtája a cserkészlet volt. A cserkészfiúk tanár parancsnokuk vezetése és felügyelete mellett a nyári vakáció idején 2–3 hetet töltöttek vagy a Duna, vagy a Balaton, vagy a Bakony egy-egy szép, vadregényes táján.

Talán legérdekesebb, lelkileg legmegkapóbb volt az a kirándulás, amelyet vezetésem alatt Komáromba (a felszabadult Komáromba) tett a sastollas pápai diákság 1939-ben. A diákok büszkén és boldogan vonultak végig a Duna hídján, ahol 23 esztendeig csak útlevelemmel, vagy még úgy sem mehettünk át Jókai Mór szülővárosába...

A mi diákságunk általában mindenkor iskola-szerető, tekintély-tisztelő, tudásra vágyó sereg (kollektiva) volt. Ismeretei gyarapítására bőséges al-

Trója falán kívül és belül egyként ontja a mérget.

(Urbán Eszter fordítása. Quintus Horatius Flaccus legszebb versei. A világirodalom gyöngyszemei. Szerk. Tótfalusi István. Bp., 1993. 157.)

¹²³ Apostol Bertalan magyar-német szakos gimnáziumi tanár 1905. október 9-én született Kunszentmiklóson. A Debreceni Református Tanárképző Intézetben és a Tisza István Tudomány Egyetemen végezte tanulmányait. 1930–1942 között tanított a pápai református gimnáziumban. Az 1938/39 és az 1939/40. tanévekben gyorsírást oktatott a nőnevelő intézetben. 1942-től Gyöngyösön, majd Kunszentmiklóson tanított. TUNGLI 1997. 141.

kalma nyílt a tanévek folyamán, s ezeket az alkalmakat igyekezett is kihasználni. Ingyen, vagy csekély díjazásért tanulhatott gyorsírást, angol nyelvet, német társalgást, vívást a tornakörben, zenét (hegedű, vagy harmónium), részt vehetett a tornakör óráin, a sakk-körben, stb.

Önképzésre szolgáltak a könyvtárak ezrekre menő kötetei és a Képzőtársaság. Ennek működéséről külön fejezetben akarok röviden megemlékezni.

Külön kiskönyvtára volt az alsó osztályosoknak. Az osztályfőnökök minden hét egy-egy napján tartottak úgynevezett könyvtár órát. A kötetek száma itt osztályonként különböző volt. Általában 3–400 között váltakozott, de évről évre gyarapodott.

A felső osztályosok, valamint a teológusok a Képzőtársaság gazdag könyvtárát használták saját maguk közül választott diákkönyvtárosok vezetésével. Ennek a könyvtárnak az állománya például egyik Értesítőben olvasott adatok szerint 3005 kötet volt. Csak a képzőtársasági tagok használhatták igazolvány ellenében.¹²⁴

Ezek mellett állandóan rendelkezésükre állott a Főiskolai Könyvtár (most: Egyházkerületi Könyvtár, illetőleg Gyűjteménytár) közel százezer kötetével. Sajnos, hogy az orosz megszálláskor jó néhány ezer könyv (és irat) megsemmisült, de a szorgos munka, a könyvtárosok (Pongrácz József, Miklós Dezső)¹²⁵ lelkes vezetése folytán a könyvtár állománya ma már dup-

¹²⁴ Az 1943/44. tanév végén volt a Képzőtársasági Ifjúsági Könyvtár állománya 3005 darab könyv, évközben 70-el gyarapodott. Pápai Református Kollégium értesítői. 1943/44. 38, 85.

¹²⁵ Pongrácz József 1885-ben született Etén (Komárom vm.). Elemi iskoláit Etén és Héregben, a gimnáziumot és a teológiát Pápán végezte. 1906–1908 között a Skót Szabad Egyház ösztöndíjasaként Edinburghban tanult. Hazatérése után Komáromban Antal Géza püspöki titkára lett. 1910-ben Pápán a teológiai akadémia helyettes, 1913-tól rendes tanára. 1931-ben teológiai doktorátust szerzett Debrecenben. 1951-ben, miután a teológiai akadémia felszámolása miatt tanári állása megszűnt, a volt kollégiumi könyvtár igazgatói posztját töltötte be. 1923-tól a Dunántúli Protestáns Lapnak is szerkesztője volt. 1963-ban hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 482–483. KÖVY 1985. 211–213. TUNGLI 1997. 94–95. Pongrácz József visszaemlékezései *Emlékeim* címmel megjelentek az *Acta Papensia* című folyóirat 2013/4. számának 519–649. oldalain.

Miklós Dezső 1933. december 15-én született Budapesten. A középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban, végezte, ahol 1952-ben érettségi vizsgát tett. 1952–1957 között teológiai hallgató volt Debrecenben. Segédlelkészi szolgálatot végzett Debrecenben, a Kossuth utcai gyülekezetben, Balkányban, Törökszentmiklóson, majd ismét Debrecenben, miközben a debreceni Nagykönyvtár munkatársa volt. 1964-től a Dunántúli Egyházkerület

lumokkal együtt 120 ezer körül van. Bizony sokat mentettünk meg az elvesztéstől, az elpusztuláskor az ablakon keresztül!...¹²⁶

De az önképzésnek talán legszebb, legeredményesebb lehetősége és formája, helye volt a Képzőtársulat. Itt élték ki magukat a diáktehetségek, itt bontogatták szárnyaikat a jövődől költői, írói, kritikusai és szónokai. Az alapítástól (1840) kezdve a század végéig itt működött híres emberek közül csak néhányat említek föl azok közül, akiknek neveit az Ókollégium Petőfi utcai bejárata fölött elhelyezett emléktábla hirdeti. Tizenhat név áll a táblán. A névsort Petőfi kezdi, aztán jönnek a többiek: Jókai, Kerkápoly,¹²⁷ Eötvös Károly,¹²⁸ Thaly Kálmán, Kozma Andor,¹²⁹

Tudományos Gyűjteményeinek megbízott könyvtárosa, 1965-től igazgatója és könyvtárosa, 1975–1981 között a levéltárosi feladatokat is végezte. DREL törzslap. KÖVY 1987. 42, 87.

¹²⁶ Részlet Pongrácz József *Emlékeim* című önéletírásából: *Voltak könyvtárunknak szomorú napjai is. 1945-ben, amikor 3 nap alatt a Jókai utcára kellett kiüríteni az ablakokon át a 100 000 kötetes könyvtárat és annak bútorait, erről majd a jövődől történetírója számolhat be. Amikor a kiürítéskor déli pihenő volt, és én ott őrködtem kívül az aszfalton az egyik ablak alatt ülve, arra jön dr. Tenzlinger József nyugalmazott polgármester, és azt mondta: „Úgy ülsz itt, Józsi, mint Marius Karthágó romjain.” 14 különböző ház padlására, pincéjébe, szobáiba hurcolták szét a könyvtár állományát.* PONGRÁ CZ 2013. 565–566.

¹²⁷ Kerkápoly Károly 1824. május 13-án született Szentgálon. Gimnáziumi és jogi tanulmányait Pápán végezte. 1847-ben a pápai teológia bölcsészeti tanszékének tanárává választották. Egy évet még a hallei egyetemen töltött, 1848-ban foglalta el tanszékét. 1865-ig Pápán tanított. 1867-ben honvédelmi államtitkár, 1870-ben pénzügyminiszter lett. 1873-tól a pesti egyetem államtudományi karán oktatott. 1891. december 31-én hunyt el. Egyházkerületi Névtár. 1869. 20. 1873. 20. KAUTZ 1895. 5–7. SZINNYEI 1891–1914. VI. 112–117. ZOVÁNYI 1977. 310. SZABÓ 1987. 21–22. SZABÓ 1992. 7–10. TUNGLI 1997. 60–61. VARGA 1998. 265. MARKÓ 2001–2007. III. 884.

¹²⁸ Eötvös Károly 1842. március 11-én született Mezőszentgyörgyön. Középiskolai tanulmányait 1852-től Pápán végezte, az 1859/60. évi tanévben Sopronban, az evangélikus líceumban tanult és tett érettségi vizsgálatot. Visszatért Pápára, 2 évig jogot hallgatott, majd 1862-ben Veszprémben joggyakornok lett. Tanulmányai folytatására Kecskemétre, később Pestre ment, ahol befejezte jogi tanulmányait (pápai éveit nem ismerték el). Veszprém megyei aljegyző, majd alügyész lett, 1871-ben a veszprémi törvényszék királyi ügyészévé nevezték ki. 1872-ben a veszprémi körzetben a Deák-párt színeiben országgyűlési képviselőnek választották. 1878-ban a függetlenségi párt színeiben lett országgyűlési képviselő. A függetlenségi párt 1892-ben elnökévé választotta. Később függetlenként folytatta politikai pályafutását. Tagja lett Bánffy Új Pártjának, majd 1910-ben a Tisza István vezette Nemzeti Munkapártnak, de ennek tagjaként már nem tudott mandátumot szerezni. Ügyvédként, jogtudósként legjelentősebb fellépése a tisztaeszlári perben elmondott 7 órás védőbeszéde, melynek következtében a megvádolt zsidókat felmentették. Erről írta az 1904-ben megjelent *A nagy per, mely ezer*

Lampérth Géza,¹³⁰ Ballagi Mór,¹³¹ stb. A huszadik század (ma is élő) embereiről, akik büszkén vallják magukat a pápai Kollégium „öregdiákjainak”, az alábbi sorokban fogok beszámolni. Előbb azonban a Képzőtársulatról akarok valamit írni, melynek én is tanár elnöke voltam öt évig...

Az önképzőkör, vagy amint alakulásakor nevezték, a Képzőtársaság első tanárelnöke Tarczy Lajos volt.¹³² Célja az irodalom megszerettetése, ápolása

éve folyik s még sincs vége című művét. Népszerűvé tették nevét az *Utazás a Balaton körül* és *A balatoni utazás vége* című novellás kötetei. 1916. április 13-án hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1914. II. 1357–1359. Lásd még: Eötvös Károly emlékkönyv. Szerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1995. (Pápai Művelődéstörténeti Társaság 5.)

¹²⁹ Kozma Andor 1861-ben született Marcaliban. Középiskolai tanulmányait Pápán, Felső-lövön és a budapesti evangélikus gimnáziumban végezte. A budapesti tudományegyetemen jogi tanulmányokat folytatott. Az Első Magyar Általános Biztosító Társaság tisztviselője, majd főtitkára, 1893-tól a Kisfaludy Társaság tagja, 1899-től másodtitkára, 1910-től országgyűlési képviselő volt kormánypárti programmal. Az első világháború után visszavonult a közéletből. 1933-ban hunyt el Budapesten. *Az agg prédikátor* című verséről van szó. SZINNYEI 1891–1914. VI. 1431–1434. MARKÓ 2001–2007. III. 1163–1164. Életről, költészetéről, műveinek jellemzéséről lásd: MERÉNYI 1941.

¹³⁰ Lampérth Géza 1873. október 23-án született Mencshelyen. Középiskolai tanulmányait a pápai református kollégiumban, jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte. 1898–1922 között az Országos Levéltár, 1922/23-ban a nemzetgyűlés könyvtárának munkatársa. A Petőfi Társaság tagja, 1926-tól főtitkára. Pápán részt vett a Pápai Független Hírlap szerkesztésében. Költemények és elbeszélő művek mellett történelmi regényeket, színműveket és irodalomtörténeti tanulmányokat is írt. *A Kuruc világ* című színműve Pápán játszódik. 1934. november 18-án hunyt el Budapesten. VARGA 1998. 307.

¹³¹ Ballagi (Bloch) Mór Éralján (Inóc, Zemplén vm.) született 1815. március 18-án zsidó családban. Nagyváradon, majd Pápán tanult talmudiskolában. Móron, Surányban nevelő, majd az 1835/36. tanévben a pápai Református Kollégium tanulója lett. Pesti tanulmányok után Párizsban élt. A tübingeni egyetem hallgatója is volt. Hazatérése után a szarvasi evangélikus gimnázium tanára, 1851-től a kecskeméti, majd 1855-től a pesti teológiai akadémia tanára lett, az utóbbin keleti nyelveket és szentírás-magyarázatot adott elő. 1843-ban kikeresztelkedett, az evangélikus, majd a református vallás követője lett. 1840-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1858-ban rendes tagjává választotta. Tagja volt a Protestáns Egyletnek és a Protestáns Irodalmi Társaságnak is. Szerkesztette a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot, a Protestáns Képes Naptárt és a Házi Kincstárt. 1891. szeptember 1-én hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1913. I. 438–443. ZOVÁNYI 1977. 40–41. MARKÓ 2001–2007. I. 332–333. SZÖGI 2001. 479 (9711. sz.). KÖBLÖS 2006. 110, 846, 855.

¹³² Tarczy Lajos 1807-ben született Hetényben, apja Tarczy János, anyja Cziike Julianna, felesége Nagy Jozefa volt. Tanulmányait Hetényben, Komáromban, Pápán és Berlinben végezte. 1831-ben lett a pápai kollégium professzora, mely tisztségét 1881-ig töltötte be. 1881.

és fejlesztése volt nemzeti szellemben. A tagok száma évről évre szaporodott, úgyhogy a 30-as években egy Értesítő adatai szerint már 220-ra emelkedett.¹³³ Ez volt a kollégisták kis parlamentje. Mozgalmas, izgalmas gyűlések voltak minden vasárnap, istentisztelet után 11 órától az ebédre szóló csengetésig, ½ 1-ig.

A tagság a theológusokból és a felső osztályosokból alakult. Az alakuló gyűlés rendszerint szeptember utolsó hetében volt. A tagok lehettek: munkás (író), szavaló, olvasó, bíráló tagok. Szavazati joga az olvasó tagoknak nem volt, de a gyűlések elmaradhatatlan hallgatói voltak évi két korona (pengő) ellenében.

Ez a gyűlés hirdette meg a pályázatot egy október 6-ra írandó ódára. A pályadíjra érdemes költeményt az aradi vértanúk emlékűnnepélyén szavalták el. Az év elején tartott képzőtársulati gyűlés a március 15-re írandó óda jutalmazására írta ki a pályázatot, melyet a diák-költők örömmel fogadtak. Sok, szebbnél szebb költemény érkezett. A jutalmazott ódák a Kollégiumi Lapok egykorú számaiban jelentek meg. Érdemesnek tartom néhány jó tollú, tehetséges költő nevét itt is megörökíteni: Bakó Béla,¹³⁴ Horváth Lajos,¹³⁵ Pethő Antal,¹³⁶ Petrőcz László,¹³⁷ Varga Gyula, Bódás Já-

március 20-án halt meg 73 éves korában. TtREL I. 8. d. 10. Pápa. 364, 365, 368, 369, 371, 373, 394, 398, 403, 431, 487, 488, 493. ZAJOS 1998. 37, 62, 65, 66–68. SZÖGI 2001. 69 (14. sz.). SZÉNÁSSY 1990. 29–30, 33. LISZKAY 1877. 50, 54–56, 61.

¹³³ A Képzőtársaság tagjainak száma már az 1907/08. tanévben 220 volt: 39 szavaló, 41 író és 140 olvasó tag. A tagok száma a következő években is folyamatosan emelkedett: ez 1931/32. tanévben 249, az 1937/38. tanévben 268 volt a számuk. Pápai Református Kollégium értesítői. 1907/08. 211. 1931/32. 94. 1937/38. 155.

¹³⁴ Bakó Béla lelkész 1893. szeptember 20-án született Szabadhídvégen, apja Bakó Imre lelkész, anyja Báthory Róza. Középiskolai tanulmányait Pápán, majd Csurgón végezte, ahol 1913-ban érettségit tett. 1913–1917 között Pápán teológiát hallgatott. Segédlelkésszi szolgálatot végzett Szabadhídvégen (apja mellett), majd Balatonfőkajáron. 1921–1955 között megválasztott lelkész-ként szolgált Szabadhídvégen. Tanuló éve alatt elnöke volt a Képzőtársaságnak, majd tagja lett a Berzsenyi Dániel Irodalmi Társaságnak. Feleségei Somogyi Ilona és Dóka Emília. 1956. január 1-el nyugalomba vonult. 1958. június 22-én hunyt el. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 451–452.

¹³⁵ Horváth Lajos lelkész 1899. augusztus 28-án született Nagygyimóton, apja Horváth Pál nagygyimóti praeorans tanító, anyja Csajtay Krisztina. Középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte. Az I. világháborúban, 1917-ben besorozták katonának, a bukoviniai harcszíntéren harcolt. Hazatérése után hadi érettségit tett, majd Pápán elvégezte a teológiát. 1922–1927 között segéd- és helyettes lelkészként szolgált: Balatonkövesden, Nórád-

nos,¹³⁸ Tóth Géza,¹³⁹ Somogyi Sándor,¹⁴⁰ Pócza Jenő,¹⁴¹ stb... Én, mint tanár-elnök, 1926-ban vettem át a gyűlések vezetését.

verőcén, Köveskálon, Mezőörsön és Mihályházán. 1927-től az 1959. év végéig Mihályházán szolgált. 1927-ben vette feleségül Kovács Lenkét, a nyárádi kántortanító leányát. Termékeny irodalmi munkásságot fejtett ki: cikkei, írásai jelentek meg a Lelkészegyesület, a Dunántúli Protestáns Lap, a Napkelet, a Magyar Otthon, a Pápai Hírlap, a Balatonfüred, a Magyarság című lapokban. *Muzsikaszó* címmel verses kötete, *Balaton vihar*, *Új turáni átok*, *Csopaki szüret*, *Vándor-madarak*, *Láttelel*, *Holdvilág*, stb. címmel pedig színdarabjai jelentek meg. 1960. január 1-én nyugalomba vonult. 1972. szeptember 24-én hunyt el. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 588–591.

¹³⁶ Pethő Antal lelkész 1899. március 6-án született Nemesgörzsönyben, apja Pethő Lajos, anyja Csik Lídia. Középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte. Tanulmányai közben besorozták, harcolt az I. világháborúban. Hazatérése után hadi érettségit tett a pápai bencés gimnáziumban. Teológiai tanulmányait szintén Pápán végezte 1920–1924 között. Körmenden segéd-, majd Nagyrákoson helyettes lelkészi szolgálatot végzett. 1925-ben választották meg Barabásszegre lelkésznek, majd 1940-től Körmenden, 1958-tól Egyházasrádócon szolgált. Gimnazista és teológus korában is aktív tagja volt a Képzőtársaságnak. Versei jelentek meg a Közlöny és a Rábavidék című lapokban. Felesége Gaál Olga. 1960. augusztus 19-én hunyt el. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 529–534.

¹³⁷ Petrőcz László lelkész 1926. augusztus 27-én született Tápszentmiklóson, apja Petrőcz Sándor, anyja Gyenei Mária. Középiskolai és teológiai tanulmányait is a pápai református kollégiumban végezte, ahol 1950–1952 között a széniori tisztséget is betöltötte. Segédlelkészi szolgálatot végzett Pápán, Őriszentpéteren, Győrben, Tatán. Felesége Hanzlik Mária, aki 1935. július 17-én született Oroszlányban, apja Hanzlik János, anyja Csonka Mária. 1956. szeptember 8-án kötöttek házasságot, 5 gyermekük született. 1956-tól Ászáron megválasztott lelkészként szolgált, majd 1969–1975 között Veszprém püspöki titkár volt. 1974-től helyettes lelkész, majd 1975-től megválasztott lelkész Balatonfüreden, ahol nyugdíjba vonulásáig, 1996. május 1-ig szolgált. 1997. január 17-én hunyt el. DREL törzslap. ZSENGELLÉR 2001. 123–125. BAÁN 2011. 175–176. PRAZNOVSZKY 2013. 35–72.

¹³⁸ Bódás János lelkész 1905. február 7-én született Tácon, apja Bódás János, anyja Barkó Zsófia. Középiskolai és teológiai tanulmányait is a pápai református kollégiumban végezte 1916–1928 között. Vörösberényben segéd-, Enyingen helyettes lelkész volt, majd 1929–1935 között hitoktatóként szolgált Szombathelyen. 1935-től megválasztott lelkész volt Szombathelyen, majd 1939–1974 között Székesfehérváron. Az Ifjúsági Képzőtársaságnak titkára, majd elnöke is volt. Első verseskötete 1926-ban jelent meg *Új titkok előtt* címmel, majd ezt követte 1928-ban a *Jegenyék alatt* című, majd az *Útifű* című kötet 1935-ben, a *Felfelé* 1943-ban. Verseskötetei mellett beszédei is megjelentek: 1939-ben *Térjetelek meg!*, 1943-ban *Világ fejedelme*. címmel. 1974. február 1-én nyugalomba vonult, 1987. május 1-én hunyt el. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 452–456.

¹³⁹ Tóth Géza 1908-ban született Rózsahegyen. Középiskolai tanulmányait Pápán végezte 1918–1930 között. Ebben az időben jelentek meg első versei a Pápai Kollégiumi Lapokban. Az érettségi után szellemi „szükségmunkásként” a városházán dolgozott szeptembertől májusig, a

A gyűlést, amelyeken a lehetőség szerint mindig részt vettem, de iure¹⁴² az ifjúsági elnök, de facto¹⁴³ a tanárelnök vezette. A bírálatra beérkezett mű-

nyári hónapokban pedig ügyvédi irodákban volt alkalmazásban. 1938-tól Bakonybélben volt községi kisegítő. 1939–1942 között postai dolgozó volt Kaposváron, Barcsen és az erdélyi Bánffyhunyadon. 1941-ben postatiszti vizsgát tett. 1942-ben hazatért Pápára, munkát azonban nem kapott, ezért 1942–1945 között Győrben dolgozott a Magyar Vagon és Gépgyárban. A gyárat a munkásokkal együtt 1945-ben, mint hadiüzemet Németországba telepítették. 10 hónap múlva tért haza. Művei: *Bakonyér mellől* (Pápa, 1930), az előszót Sándor Pál írta a kötet elé, reprintben újra megjelentette a Jókai Mór Városi Könyvtár 2006-ban (Jókai reprint 15.); *Tűnő nyár után* (Pápa, 1931), *Dalolj szívem csalogány* (Pápa, 1930). Verseit Kelemen Ferenc, pápai születésű zeneszerző meg is zenésítette. Utolsó verses kötete 1990-ben jelent meg Pápán *Bakonyalji üzenet* címen (Jókai Füzetek 1990. 4.). Pápai Református Kollégium értesítői. 1918/19. 13. 1919/20. 14. 1920/21. 21, 26. 1921/22. 26, 31. 1922/23. 41. 1923/24. 49. 1924/25. 63. 1925/26. 73. 1926/27. 99, 109, 110. 1927/28. 114, 125. 1928/29. 88, 96, 98. 1929/30. 74, 89. MOLNÁR 1936. 414. HEITLER 1974. 22.

¹⁴⁰ Somogyi Sándor lelkész 1914. március 30-án született Szakácsiban (Borsod vm.), apja Somogyi János lelkész, anyja Szűcs Jolán. 1925-től a pápai református kollégium tanulója, ahol 1933-ban érettségét tett. A teológiát is Pápán végezte 1933–1937 között, majd Wittenbergben is tanult. Az 1937/38. tanévben Pápán segédlelkész és főiskolai szénior volt. Utolsó éves teológus korában, az 1936/37. tanévben a Tóth Ferenc Önképzőkör főjegyzője volt. Az évközi pályázatok: az október 6-i és a március 15-i óda pályázat díját és a Kőszeghy alapítvány kamatával jutalmazott lírai költemény díját is ő nyerte. Az évvégi pályázatok közül dicséretet, illetve jutalmat nyert a kiírt pályázatok közül a következőkben: népdal, románc, tetszés szerinti líra, költői levél, leíró költemény, szonett, ballada, görög és német műfordítás. A legjobb költői munka díját (Medgyasszay pályadíj) is ő nyerte el a *Szászsorszép legendája* című költeményével (önéletrajzában diákkori irodalmi sikereiről nem tesz említést). Segédlelkészi szolgálatot végzett Kiskunlacháza és Kaposváron. Felesége Kovács Klára, Kovács József kaposszentbenedeki lelkész leánya. 1941-től Rétén szolgált, majd Kaposszentbenedeken és Dombóváron. 1947-től megválasztott lelkész Dombóváron, 1952–1983 között pedig Csetényben. 1983-ban nyugalomba vonult, 1985. március 6-án hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1936/37. 25, 26, 27, 29, 115, 116, 118. DREL törzslap. KRÁNITZ 2012. 276. KRÁNITZ 2013. 326–327.

¹⁴¹ Pócza Jenő fizikus, egyetemi tanár, a fizikai tudományok kandidátusa 1915. november 15-én született Egyeden (Sopron vm.), apja Pócza Ferenc evangélikus lelkész. A pápai református gimnázium tanulója volt 1925–1933 között, ahol 1933-ban kitüntetéssel érettségizett, majd Szegeden matematika-fizika szakos tanári diplomát szerzett. Az Egyesült Izzó munkatársa, majd az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, a Fizikai Intézet igazgatóhelyettese, az MTA Műszaki Fizikai Kutató Intézetének főmunkatársa volt. 1975-ben hunyt el. VeML VIII. 54. 4, 53. Pápai Református Kollégium értesítői. 1931/32. 40, 54, 57, 60, 80, 91, 92. 1932/33. 46, 61, 65, 68, 90, 92, 97, 98, 99. 1942/43. 59. MARKÓ 2001–2007. V. 382. KÁLMÁN 2005. 114–116.

¹⁴² *de jure* (iure) – jogilag, jogi értelemben, törvény szerint

¹⁴³ *de facto* – gyakorlatilag, a gyakorlatban

veket jelíges levélke mellett a titkár vette át és osztotta ki egy-egy kijelölt bírálónak. A legelső munkát (rendszerint lírai költemény) én kaptam bírálatra, s a következő rendes gyűlésen, népes „hallgatóság” előtt adtam elő róla megjegyzéseimet. Esztétikai bírálat, mintegy alapos minta-bírálat volt a kezdet, melynek irányító hatása alatt dolgoztak aztán a munkás és bíráló tagok.

Elnökségem alatt élte a Képzőtársaság az irodalmi megújulás korát. Ebben az időben voltak a legizgalmasabb gyűlések, a leghevesebb viták az Arany János nyomdokait követő és az Ady Endre újításait utánzó diákköltők között. (A német Sturm und Drang korszaka jut eszembe...) ¹⁴⁴

Minden esetre a legtanulságosabb évek voltak, amíg a sok, bírálásra beérkezett értéktelen versek egyoldalúvá nem tették a tagok tisztán látását. Az előadások vonzóbbá tételét nagyban elősegítették a mind gyakrabban szereplő szavalók és ritkábban egy szép novella felolvasása. A verseket vagy elvetette (szavazással) a gyűlés, vagy egyszerűen elfogadta, vagy megdicsért, vagy Érdemkönyvbe írásra érdemesítette. Ide saját kezűleg kellett beírni a kitüntetett munkát. (Lásd Petőfi beírását!) Az Érdemkönyv a Könyvtár Papensia gyűjteményében tekinthető meg... ¹⁴⁵

A Képzőtársulat – kezdeményezéseimre – minden évben készíttetett egy kiváló rajzos tagjától irodalmunknak és a világirodalomnak egy-egy nagyságáról értékes ceruzarajzot Losonczy Jenő rajztanár kollégám ellenőrzése mellett. E képekkel díszítette a gyűlésterme falait. Sajnos ezek a képek mind eltűntek a világháborúk pusztító viharában...

¹⁴⁴ A Sturm und Drang a német irodalmi felvilágosodás jelentős szakaszának, az 1770-es években fellépő szellemi mozgalomnak az elnevezése. A mozgalomban részt vevő fiatal költők és írók a zsenialitást tartották a legtöbbre, a korszakot „zseni-korszaknak” is nevezik. Fő képviselői a filozófus Herder, Goethe és Schiller.

¹⁴⁵ Jelenlegi jelzete: DREKK O. 155df. Címe: *Érdemkönyv. A' főiskolai képzőtársaság dolgozó tagjainak számára az alapszabályok IIIIdik Cikk 4dik pontjának értelme szerint. 1841.* Petrovics Sándor név alatt a *Székhogyaló beszéd (bíráltó fellépéskor)* című írás olvasható az Érdemkönyv 176–178. oldalain. A többi beírás esetében az aláírásaként használt Petrovics Sándor bejegyzés utólag áthúzva és fölé írva Homonnai: *Tűnődés* című vers a 104–105, *Tolvaj huszár (román)* a 174–175, *Szín és való (Jutalmazott ballada)* a 188–191, *Lehel (Dicséretet nyert ballada)* a 192–194, *Vándordalok (Dicséretet nyert dalok)* a 195–196, *Ideál (Dicséretet nyert dal)* a 196–199. oldalakon.

Nagy értékű volt a Kollégiumi Lapok havonként megjelenő száma. E lapot Horváth Endre,¹⁴⁶ majd két-három éven át én szerkesztettem. Ebben jelentek meg az ünnepélyeken elhangzott beszédek, ódák, szebbnél szebb lírai versek, külföldön tanuló theológusok levelei, írásai, érdekes novellák, diáktrefák, megemlékezések, stb. A lapot a tanárelnök irányítása mellett egy ifjúsági szerkesztő bizottság állította össze. E bizottság tagjai ma is boldogan emlékeznek vissza a havonként (rendszerint otthonomban) tartott félévesztali megbeszélésekre...

ALMA MATER! KÉPZŐTÁRSULAT!

Ti voltatok sok kiváló egyházi, politikai, irodalmi nagyságnak feledhetetlen bölcsője. A Kollégium padjaiból kikerült érett ifjak sokoldalú fölkészültség-

¹⁴⁶ Horváth Endre 1889. november 29-én született Szabáson (Somogy vm.), apja Horváth Endre lelkipásztor, anyja Farkas Terézia. Középiskolai tanulmányait Csurgón végezte, utána a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanult. Ösztöndíjas hallgatóként megfordult Berlinben és Párizsban is. Középiskolai és tanítóképző intézeti német-magyar szakos tanári diplomát szerzett. 1919-től a pápai református gimnázium tanára, 1938–1948 között a Református Nőnevelő Intézet Leánylíceumának és Tanítóképző Intézetének igazgatója. Már az 1931/32. tanév 2. félévében helyettes tanárként németet tanított az Intézetben. Iskolán kívüli tevékenysége: tartalékos tűzérési százados, Veszprém vármegye cserkészszervezetének társelnöke, a 227. számú Gróf Tisza István cserkészcsapat tiszteletbeli parancsnoka, az egyházkerület és a pápai egyházmegye tanügyi bizottságának tagja, a Jókai kör ügyvezető főtíkára, a volt Eötvös kollégisták szövetségének tagja. 1948–1950 között az I. számú Állami tanítóképző Igazgatója (1949. február 1-ig a tanulóotthon igazgatója), 1950–1952 között a református gimnázium tanára, 1952-től a pápai Türr István Gimnázium tanára volt. 1956-ban a pápai középiskolák forradalmi bizottságának elnökévé választották. 1958-ban nyugdíjba ment. 1982-ben hunyt el Budapesten. Cikkei jelentek meg a Pápai Kollégiumi Lapokban, a Dunántúli Protestáns Lapban, a Pápai Hírlapban, a Protestáns Tanügyi Szemlében. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1918/19. és 1919/20. 5, 17. 1931/32. 44, 50. 1936/37. 25. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Polgári Leányiskolájának Évkönyve. 1939/40. 6. 1940/41. 7, 10. 1941/42. 43. 1942/43. 35. 1943/44. 28. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő-Intézete Leánylíceumának és Tanítóképző-Intézetének Évkönyve. 1939/40. 8, 10, 12, 14, 19, 23, 36. 1940/41. 4, 6, 7, 22, 27. 1941/42. 9, 11, 13. 1942/43. 5, 6, 10, 11, 12, 14, 19, 27. 1943/44. 7, 8, 13. 1944/45. 4. 1945/46. 7. 1946/47. 7, 33. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Évkönyve. 1947/48. 85, 97. A Pápai Állami I. sz. Leánylíceum és Tanítóképző-Intézet Évkönyve az 1948–49. tanévről. 3. TtREL I. 8. d. 11. Szabás. 8. TUNGLI 1997. 50. KRÁNITZ 2013. 805. DREKK O. 1723. 7.

gel léphettek az egyetemre, vagy szakiskolákra, vagy egyenesen az élet porondjára, ahol ambíciójuknak megfelelően megállták helyüket, és nem hoztak szégyent az Alma materre. Mert hát megalapozhatták itt ismereteiket, bővíthették tudásukat a különböző körökben. Volt itt sportkör, gyorsírókör, különböző szertárak; tanulhattak német és angol társalgást, vívást, művészi előadást, művészi rajzot. A művészi előadás szavalásban és a műkedvelő színielőadásokban mutatott szép eredményt. Rajztudásukat az évenként megrendezett rajzkiállítás nagy sikerei igazolták. Nem csoda hát, sőt természetes, hogy ilyen lehetőségek mellett a pápai diákok ázsiója¹⁴⁷ az egész országban emelkedett.

Sokan külföldön szereztek hírnevet a Kollégiumnak, önmaguknak pedig szerencsét. Néhányat név szerint is megemlítek, például Links Arthur orvos (New York),¹⁴⁸ Varga István festő (Addis Abeba, New York),¹⁴⁹ Sikos Endre mérnök (Buenos Aires),¹⁵⁰ Farsky Attila városi mérnök (Bécs),¹⁵¹ Sugár

¹⁴⁷ ázsió – többlet, bőség, felár; itt: egy személy, egy dolog értékének elismerése, kijáró vagy kinyilvánított tisztelet, megbecsülés

¹⁴⁸ Links Arthur 1900. június 23-án született Galgócon, apja Links Izák, későbbi devecseri rabbi. A középiskolai tanulmányait Pápán, az izraelita polgári fiúiskolában és a pápai református gimnáziumban (5–8. osztály) végezte. Diákkorában verseket is írt, amelyek közül több megjelent a Pápai Hírlapban is (az 1917. április 7. és a június 2. számban). Külföldi egyetemeken tanult tovább, majd 1928-ban Pécsen szerzett orvosi diplomát. 1928–1939 között a budapesti Zsidó Kórház szemorvosa volt. A zsidótörvények miatt az USA-ba távozott, New Yorkban telepedett le. Sikeres karriert futott be, sebésztanárként a leghíresebb egyetemek előadója volt. 1988. március 7-én hunyt el New Yorkban. Önéletrajzi könyvei jelentek meg New Yorkban és Budapesten is: *Visszanézek... Ifjúkorom Magyarországon*. New York, 1977. és *Harc a harmadik halállal*. Bp., 1990. (Először angolul jelent meg New Yorkban 1986-ban *Fighting the Third Death* címen.) Pápai Református Kollégium értesítői. 1914/15. 43, 98, 109, 136. 1915/16. 156. 1916/17. 86, 92, 115, 116, 117, 118, 130. 1917/18. 128, 132, 153, 154, 155, 164. BORBÁNDI 1992. 473, 621. VARGA 1998. 313.

¹⁴⁹ Varga István Albert Keményegerszegen (Vas vm.) született 1917. június 21-én, apja Varga János nyugalmazott uradalmi intéző. A középiskola 1–3. osztályait a pápai bencés, a 4–8. osztályait a pápai református gimnáziumban végezte 1932–1936 között. A budapesti képzőművészeti főiskolán Csók István növendéke volt. A II. világháború után bejárta Ázsiát, Afrikát, Európa több országát. Megfestette többek között Hailé Selassie etióp császár portréját. 1964-ben New Yorkban telepedett le, ahol tanítani kezdett. Impresszionista tájképeket és portrékat festett. VeML VIII. 54. 7. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 84. 1933/34. 99. 1934/35. 163. 1935/36. 134. DIÓS 1993–. XIV. 779.

¹⁵⁰ Sikos Endre 1921. április 23-án született Zalogalsán (Zala vm.), apja Sikos Gyula evangélikus lelkész. Miután elvégezte a zalogalsai evangélikus elemi iskola 5. osztályát, 1932–1940

Tibor (London).¹⁵² Otthonukból gyakran írnak levelet, amelyekben hálájukat fejezik ki az itt nyert nevelésükért. Sőt a tengeren túlról – nem kímélve a költséget – érettségi találkozókra is eljönnek.

Most hadd említsem föl azokat az öregdiákokat, akik az én működésem idején kerültek ki az Alma mater szárnyai alól és váltak országos hírű embe-
rekké. Bakó Béla papköltő, Bódás János költő (pap), Győry Elemér¹⁵³ és Ba-

között a pápai református gimnázium tanulója volt, ahol 1940-ben kitüntetéssel érettségi vizsgát tett. Buenos Airesben a Mindszenty Magyar Tudományos és Kulturális Akadémia kiadásában két előadása jelent meg: 1964-ben a *Madách Imre: Az ember tragédiája, a buenos airesi Mindszenty Akadémia 1964. évi szeptember hó 26-án tartott előadás Madách Imre halála századik évfordulója alkalmából*. 1967-ben pedig *A 200 éves selmeci főiskola és a selmeci diákszokások* címmel jelent meg előadása. (A Mindszenty Akadémia 1952-ben alakult Buenos Airesben magyar emberek részvételével. Elnökei: 1952-től Hohenlohe Károly Egon, 1971-től Váczy Elemér. Később ebből a szervezetből alakult a helyi Kultúrközpont.) VeML VIII. 54. 11, 53. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 63, 65, 71. 1933/34. 72, 77, 80, 87. 1934/35. 135, 139, 140, 142, 153, 176. 1935/36. 85, 101, 104, 105, 106, 109, 124, 147, 148. 1936/37. 45, 62, 66, 67, 89, 97, 114. 1937/38. 81, 82, 100, 104, 105, 106, 108, 129, 136, 153, 156, 157. 1938/39. 55, 56, 61, 65, 67, 89, 94, 108, 109. 1939/40. 46, 59, 60, 69, 72, 74, 98, 103, 104, 105, 118. BORBÁNDI 1992. 257. NÉMETHY KESSERŰ 2003. 255.

¹⁵¹ Farsky Rómeó Attila Tibor Ernő 1922. június 12-én született Felsőőrön (Oberwart, Ausztria), apja Farszky Tibor biztosítási ügynök. Elemi iskolai tanulmányait a felsőőri német tannyelvű evangélikus elemi iskolában végezte, majd 1932–1940 között a pápai református gimnázium tanulója volt (Fárszky Rómeó és Attila, illetve Farsky Rómeó és Attila alakokban fordul elő a neve!). A háború után a bécsi egyetem kultúrmérnöki karára iratkozott be. Az egyetem elvégzése után útépitési munkákkal kezdte pályáját Burgenlandban, majd a Bécsi Városi Építésügyi Hivatal alkalmazottja lett. Később az építési osztály mérnöke, főtanácsosa, majd vezetője lett. 1982-ben nyugalmába vonult. VeML VIII. 54. 11, 33. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 72. 1933/34. 89. 1934/35. 155. 1935/36. 84, 126. 1936/37. 88, 97. 1937/38. 136. 1938/39. 88. 1939/40. 105. (Farszky Rómeó) 1932/33. 110. 1935/36. 161. 1936/37. 68, 122. 1937/38. 107, 166. (Fárszky Attila) 1937/38. 106, 128. 1938/39. 94. 1939/40. 74, 97. (Farsky Rómeó) 1938/39. 67, 119. 1939/40. 75, 130 (Farsky Attila). KÁLMÁN 2005. 67–69.

¹⁵² Sugár Tibor 1926. szeptember 30-án született Pápán, apja dr. Sugár Jenő alsógörzsönyi orvos. A pápai református elemi iskola elvégzése után, 1937–1945 között volt a pápai református gimnázium tanulója. VeML VIII. 54. 58. Pápai Református Kollégium értesítői. 1937/38. 104, 106, 113, 134. 1938/39. 65, 66, 76, 91. 1939/40. 72, 73, 74, 86, 101. 1940/41. 63, 79. 1941/42. 122. 1942/43. 139, 143, 152. 1943/44. 103. 1944/45. 9.

¹⁵³ Győry Elemér 1891. június 30-án született Takácsiban (Veszprém vm.). Középiskolai és teológiai tanulmányait is Pápán végezte, majd Genfben tanult. Hazatérése után Nagyigmádon segédlelkész volt, majd Németh István püspök mellett volt titkár 1920-ig. 1920–1924 között Hetényben szolgált. 1924–1926 között Antal Géza püspök titkáráként működött. 1926–

kos Lajos¹⁵⁴ püspökök, Tóth Endre dr. teológiai igazgató egyháztörté-
nész,¹⁵⁵ Balázs (Badics) János irodalmár,¹⁵⁶ Tóth Kálmán teológiai dékán,¹⁵⁷
Csomasz Tóth Kálmán zene- és énektörténet író,¹⁵⁸ Somogyi József szobrász

1928 között a Pápai Teológiai Akadémián tanított (a gyakorlati tanszéken). 1928-tól győri
lelkész lett. 1932-től a dunántúli egyházkerület tanácsbírája, 1935-től főjegyzője, majd 1943-tól
püspöke volt, mely hivatalt 1961-ig viselte, amikor nyugalomba vonult. 1978. november 25-én
hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 232–233. KÖVY 1992. 132–136.

¹⁵⁴ Bakos Lajos 1905. december 27-én született Kisbérben, apja Bakos Lajos, anyja Csörnyei
Erzsébet. Tanulmányait Pápán, Utrechtben és Halléban végezte. 1932-től Balatonarácson,
1964-től Veszprémben szolgált. 1947–1951 között a pápai teológiai akadémia rendszeres teoló-
giai tanszékén helyettes tanár, 1964-től a dunántúli egyházkerület püspöke volt. 1979. április
26-án hunyt el. DREL törzslap. MARKÓ 2001–2007. I. 278–280. KRÁNITZ 2013. 980.

¹⁵⁵ Tóth Endre 1899-ben született Hajdúszoboszlón. Születése helyén, majd Pápán tanult,
a teológiát is ott végezte 1921-ben. Ezután külföldre utazott, az utrechti egyetemen tanult.
Hazajövele után Kaposvárott lett hitoktató lelkész. 1924-ben Pápára került teológiai tanár-
nak, ahol 1950-ig működött, majd Debrecenben oktatott. 1970-ben hunyt el Debrecenben.
ZOVÁNYI 1977. 652–653. TUNGLI 1997. 119. Részletes életrajzát lásd: PÓTOR Imre: Dr. Tóth
Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápa, 2000.
(Pápai Eperfa Könyvek 1.)

¹⁵⁶ Balázs János (1914–1989) nyelvész, filológus, egyetemi oktató, a nyelvészeti tudomá-
nyok doktora. Középiskolai tanulmányait 1927–1935 között Pápán, a református gimnázium-
ban végezte. Ezután a budapesti egyetem magyar-latin-görög szakán tanult, Pisában is
megfordult. Középiskolai tanár, majd egyetemi docens lett. 1956-tól a Nyelvtudományi Inté-
zetben részt vett *A magyar nyelv értelmező szótára* szerkesztésében. VARGA 1998. 51. MARKÓ
2001–2007. I. 306–307.

¹⁵⁷ Tóth Kálmán (1917–2009) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Pápán és
Utrechtben végezte. Lelkészi és magántanári oklevelet és teológiai doktori diplomát szerzett.
1942-től Zánkán, 1951-től Nyárádon szolgált. 1947–1951 között helyettes tanár volt a pápai
teológiai akadémia öszösvetségi szentírásmagyarázati tanszékén, 1958-tól 1992-ig pedig teo-
lógiai tanár Budapesten. VARGA 2001. 968–969. KRÁNITZ 2013. 1063–1064.

¹⁵⁸ Csomasz Tóth Kálmán 1902. szeptember 30-án született Tapolcafőn, apja Tóth Kálmán
kántortanító, anyja Csomasz Julianna. Gimnáziumi tanulmányait a pápai református kollé-
giumban végezte, ott kezdte teológiai tanulmányait is, amelyeket az USA-ban folytatott.
1925-ban tért haza, a MEKDSz utazó titkára lett. 1928–1932 között Kaposváron vallásoktató
lelkészként szolgált. 1932-től sárkeresztesi, majd 1938-tól csurgói lelkész volt. 1950-től Buda-
pesten református konventi missziói lelkész. 1952-től a budapesti teológiai akadémián az
egyházi ének és zene szakelőadója, 1966–1979 között címzetes főiskolai tanár. 1988. november
20-án hunyt el. MARKÓ 2001–2007. I. 1172–1173. KRÁNITZ 2013. 669–670.

(feleségem mellképszoobra a pápai temetőben),¹⁵⁹ Tóth Géza költő (pápai), Zsindely Ferenc miniszter,¹⁶⁰ Mód Péter, a külügyminiszter első helyettese,¹⁶¹ Lőrincze Lajos tanár, nyelvtudományi író,¹⁶² dr. Rác István kormányzógyűrés tanár, gimnáziumi igazgató,¹⁶³ Babos Ferenc kúriai bíró,¹⁶⁴ Rab Zsuzsa költő¹⁶⁵ és Csoóri Sándor költő,¹⁶⁶ Tatay Sándor regényíró.¹⁶⁷

¹⁵⁹ Somogyi József 1916. június 19-én született Félserfalván (Ausztria). A középiskoláit Győrben és a pápai református gimnáziumban (5–8. osztály) végezte. 1941-ben végzett a Képzőművészeti Főiskolán. A háború után a Képzőművészeti Főiskola tanára, 1974–1987 között rektora. 1984-től a Dunántúli Református Egyházkerület világi főgondnoka, a Magyarországi Református Zsinat világi elnöke. 1954-ben Kossuth-díjat, 1956-ban Munkácsy-díjat kapott, 1966-ban Erdemes Művész, 1970-ben Kiváló Művész címet nyert. 1993. január 2-án hunyt el Budapesten. VARGA 1998. 461.

¹⁶⁰ Zsindely Ferenc (1891–1963) jogász, író, miniszter. A MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) társelnöke, vallás- és közoktatásügyi miniszteri államtitkár, majd miniszterelnökségi államtitkár volt. MARKÓ 2001–2007. VI. 1518.

¹⁶¹ Mód Péter (1911–1996) tanár, politikus, diplomata. A Szabó Ervin Könyvtár igazgatója, 1957–1961 között Magyarország állandó ENSz képviselője, 1961–1968 között a külügyminiszter első helyettese, majd párizsi nagykövet volt.

¹⁶² Lőrincze Lajos 1915. november 24-én született Szentgálon. Középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte 1928–1936 között, a Képzőtársaság aktív tagja volt. A budapesti tudományegyetemen Eötvös kollégistaként középiskolai tanári diplomát szerzett. 1943-ban a magyar-német tanszékre választották meg (korábban az Egyetemi Magyar Tudományi Intézet tanárságéde volt). 1945-ig tanított Pápán, a református gimnáziumban, majd az MTA Nyelvtudományi Intézetének lett munkatársa. 1954-től a Magyar Nyelvőr felelős szerkesztője. 1952-től az Édesanyanyelvünk című műsor szerkesztője a rádióban. 1963-tól a televízióban is volt hasonló műsora. 1993. október 11-én hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1928/29. 65, 66, 67, 69, 73. 1929/30. 51, 52, 53, 55, 61, 91. 1930/31. 43, 45, 46, 47, 49, 60, 81. 1931/32. 54, 56, 57, 58, 60, 73, 93, 102. 1932/33. 60, 64, 66, 83, 98. 1933/34. 64, 67, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 98, 113, 115, 123. 1934/35. 117, 127, 129, 130, 131, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 162, 174, 175, 176, 177, 179, 188. 1935/36. 79, 95, 101, 102, 105, 106, 107, 109, 133, 136, 144, 145, 146, 149, 150, 151, 160. 1936/37. 18, 23, 39, 63, 109, 110, 111, 114, 121. 1937/38. 101. 1938/39. 63. 1939/40. 70. 1940/41. 88. 1943/44. 25, 28, 29, 31, 35, 38, 41, 45, 51, 116. VARGA 1998. 319–320.

¹⁶³ Rác István 1917. április 7-én született Kislángon, apja Rác István lelkész, anyja Fazekas Julianna. Középiskolai tanulmányait Pápán, a református gimnáziumban végezte 1928–1936 között. Görög–latin szakos középiskolai tanári diplomát szerzett 1941-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1943-ban doktorrá avatták. 1941-től Pápán, a református gimnáziumban tanított az iskola államosításáig, 1952-ig. 1952-től Pápán a Petőfi Gimnázium tanára, 1953-tól 1974-ig igazgatóhelyettese volt. 1991. június 28-án hunyt el. TtREL I. 8. d. 8. Kisláng. II. 2. Pápai Református Kollégium értesítői. 1928/29. 63, 64, 65, 66, 67, 73. 1929/30. 49, 51, 52, 55, 61. 1930/31. 42, 44, 45, 46, 49, 61, 81. 1931/32. 43, 53, 56, 57, 60, 74, 93. 1932/33. 60, 61, 65, 68, 83, 98, 99. 1933/34. 72,

Ezekkel és még sok föl nem említett régi kedves tanítványommal a kapcsolatot éveken, sőt évtizedeken át is fenntartottam. Ők is, a névtelenek is hálával emlékeznek reám, miként én is reájuk levélben és személyes találkozók alkalmával is. Ez a kapcsolat talán legállandóbb volt Lőrincze Lajossal, aki tanítványom, tanártársam, nyelvészeti tanácsadóm, pártfogóm volt és

73, 74, 75, 77, 80, 99, 113. 1934/35. 129, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 162, 176. 1935/36. 94, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 133, 136, 145, 147. 1941/42. 21, 22, 51, 66, 70, 71, 75. 1942/43. 20, 46, 48, 63. 1943/44. 25, 26, 35. 1945/46. 4. 1946/47. 2, 35. 1947/48. 18, 22, 29, 31, 156, 161. TUNGLI 1997. 96. VARGA 1998. 415.

¹⁶⁴ Babos Ferenc 1913. március 12-én született Sorkikápolnán (Vas vm.), apja Babos Antal kisbirtokos. Az elemi iskola 6 osztályát Sorkitótfaluban, a községi elemi iskolában, a középiskolai tanulmányait 1925–1933 között a pápai református gimnáziumban kitüntetéssel, jogi tanulmányait a budapesti tudományegyetem állam és jogtudományi karán végezte. 4 évtizedes jogász pályáján kimagasló eredményeket ért el a magyar igazságügy területén, a Legfelsőbb Bíróság (ma Kúria) tanácselnöke is volt. VeML VIII. 54. 4, 46 (március 16-án született!). Pápai Református Kollégium értesítői. 1925/26. 52, 59. 1926/27. 77, 87. 1927/28. 92, 94, 96, 105, 124. 1928/29. 64, 65, 66, 67, 69, 78. 1929/30. 50, 52, 53, 55, 66. 1930/31. 42, 46, 47, 49, 66. 1931/32. 48, 53, 57, 58, 60, 79, 92, 94. 1932/33. 54, 55, 61, 65, 66, 68, 89, 92, 99, 100. 1933/34. 73. 1942/43. 59.

¹⁶⁵ Rab Zsuzsa 1926. július 3-án született Pápán, apja Rab István tanár, anyja Jilek Irén. Középiskolai tanulmányait a pápai Nőnevelő Intézetben végezte (az elemi iskola első osztályától a tanítónői oklevélig, 1932–1943 között 11 évig). 1949-ben a budapesti tudományegyetemen szerzett magyar-orosz szakos tanári diplomát. 1949 után szellemi szabadfoglalkozású, majd 1971–1984 között az Élet és Irodalom munkatársa volt. Első írásai a Kollégiumi Lapokban és a Pápai Hírlapban jelentek meg, az első verseskönyve 1943-ban kerülhetett az olvasók kezébe. Költészete mellett jelentős műfordítói tevékenységet is végzett. 1998. március 5-én hunyt el. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1932/33. 33. 1933/34. 34. 1935/36. 39. 1936/37. 64–65. 1938/39. 72. 1940/41. 27, 35, 58. 1941/42. 22, 34. 1942/43. VARGA 2001. 1107.

¹⁶⁶ Csoóri Sándor 1930. február 3-án született Zámolyon, apja Csoóri Sándor, anyja Balogh Júlia. A pápai református kollégium tanulója volt az 1942/43. tanévtől, majd az ELTE Orosz Intézetében tanult egy évig. A Szabad Ifjúság újságírója lett, majd az Irodalmi Újság, az Új Hang munkatársa. 1968–1988 között a Mafilm Vállalat dramaturgia, 1988-tól a Hitel című folyóirat főszerkesztője. 1991–2000 között a Magyarok Világszövetségének elnöke. Pápai Református Kollégium értesítői. 1942/43. 85. 1943/844. 53, 72. 1946/47. 29. 1947/48. 36. VARGA 2001. 176.

¹⁶⁷ Tatay Sándor 1910. május 6-án született Bakonytamásiban. Középiskolai tanulmányait Tatán, a pápai református gimnáziumban (3–6. osztály, 1923–1927 között) és Szarvason végezte. Tanult teológiát Sopronban, majd a pécsi tudományegyetemen bölcsészetet (magyar-német szak), dolgozott gyári munkásként és tisztviselőként, szerkesztette a Kelet Népe című folyóiratot. 1945-ben Badacsonyra költözött. Kiemelkedő munkája a Simeon család című négykötetes családrege. 1991-ben Kossuth-díjat kapott. 1991. december 2-án hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1923/24. 44. 1924/25. 59. 1925/26. 53, 72. 1926/27. 98. VARGA 1998. 506–507.

meleg szívű barátja Pali bácsinak, ahogy ő nevez. Róla kissé bővebben is megemlékezem. Lőrincze, az édesanyanyelvünk országosan ismert rádiós előadója Szentgálon született. Tehát megyénkbeli gyökér. Szerény diák volt, szerény ember is maradt. De magyar és kálomista. Ezt hozta magával a Mátyás király „szentgáli vadászainak” falujából a patinás iskola-városba, Pápára, ahol tele ambícióval és reménykedéssel a református Kollégiumba, s annak elvégzése után a teológiára ment. Pályát választott, majd változtatott.

A nagy szorgalmú és kitűnő fiú a gimnáziumban jeles érettségit szerzett, aztán a teológiára iratkozott. Mint szegény fiú itt is, ott is változatlanul segélyekben részesült. Mondhatnám ingyen tanult, sok segélyben részesült. Azonban a tudásszomj ösztönözte lelkét: a tudás jobban érdekelte, mint a hit. Magyar-latin nyelvszakos tanárjelölt lett. Én nyolc éven át tanítottam őt e nyelvek szeretetére, szépségére. Talán ezek hatása alatt érlelődött meg lelkében az elhatározás, hogy a nyelvészettel tudományosan foglalkozzék. Hiszen már kisdíák korában részt vett az általam irányított Folk-lore mozgalomban több diáktársával együtt, akik falvaikban népköltési hagyományokat, népszokásokat, mondókákat, meséket gyűjtöttek. Jutalmat is kaptak...

Diákkorában benn lakó volt az internátusban, s teljes ellátást élvezett a köztartáson. Az iskolában szorgalmasan gyűjtötte szellemi kincseit, a képzettségében eredményesen működött, sok sikert ért el. Írásait gyakran olvashattuk a Kollégiumi Lapok hasábjain akkor is, mikor külföldről küldte haza cikkeit.¹⁶⁸ (Verseket talán sosem írt?) Kiváló megfigyelő, contemplatív elme kitűnő humorérzéssel. Humora mindig finom és szellemes. Feledhetetlen lesz előttem az az alakítása, melyet *Bolond Istók* című vígjátékomban produkált, melyben a címszerepet játszotta...

¹⁶⁸ Középiskolás diák korában a Pápai Kollégiumi Lapokban megjelent írásai: az 1933/34. tanévben: *Barangolás Tevel Körül. Tartozom a nemes vármegyének. Képek a római életből. A latin nyelv nyomai városunkban. Az erdélyi diákok az „Ifjú Erdély” tükrében.* Az 1934/35. tanévben: *Táborozni megyünk. Mikulás.* Az 1935/36. tanévben: *Mit látni jöttetek ide?* (vezércikk L.L. aláírással) „Markó”. Még telógus korában, 1937. év januárjában is jelent meg írása a lapban *A játékvárosban.* címmel. Pápai Kollégiumi Lapok. 1933/34. 2. sz. 30–31. 5. sz. 69–72. 7. sz. 74–75, 102–105, 116–118. 9–10. sz. 105–107. 1934/35. 1. sz. 9–10. 4. sz. 60–61. 1935/36. 1–2. sz. 1–2. 4. sz. 36–37. 1936/37. 5. sz. 54–57.

A theológiát rövidesen elhagyta¹⁶⁹ és beiratkozott a budapesti egyetemre, ahol tanári oklevelet szerzett. Mint latin–magyar szakos helyettes tanár az ősi kollégiumban kapott alkalmazást. Így lett aztán a kedves egykori tanítványomból tanártársam, kollégám. Sajnos, csak rövid ideig (talán 1 év sem) működhattunk együtt (a felesége is itt kapott beosztást), mert hamarosan Pestre költöztek, s ott állami gimnáziumi tanár lett. Irodalmi munkássága és előadásai révén ismertté lett a neve. Szép karriert csinált, s most már a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztályának vezetője. Nekem pedig patrónusom a fővárosból éppen úgy, mint itthon egy másik szeretett volt tanítványom, Baráth József városi tisztii főorvos...

No, de búcsúzzunk el tőlük, és tereljük emlékünket a Kollégium életének más területére.

ISKOLAI RENDEZVÉNYEK.

Az iskolának tíz hónapra osztott, sokszor fárasztó munkáját iskolai rendezvények fűszerezték s tették változatosabbá. Ezek között az első volt természetesen az évnnyitó ünnepség, amelyen az egész tanári kar s az egész diákság részt vett. Ez a megnyitó ünnep azért is volt fontos és nevezetes, mert az újonnan megválasztott gimnáziumi tanárok ilyenkor tartották (rendszerint a püspök jelenlétében) székfoglaló értekezésüket. Én 1910. szeptember 5-én tartottam meg székfoglalómat *Cicero életfilozófiája* címen. Az értekezés az év végi Értesítőben meg is jelent. (Mellékesen: ez lett volna a doktori értekezésem is, ha a kinyomtatáshoz szükséges anyagiak meg lettek volna Kolozsvárt.)

A második hivatalos rendezvény október 6-án volt az aradi vértanúk emlékére. Az emlékbeszédet rendszeren a történettanár tartotta, míg a pályadíjjal jutalmazott ódát a Képzőtársaság egy kiváló szavalója adta elő.

¹⁶⁹ A Főiskolai Gyorsírókör így köszönt el egyik vezető tagjától az Értestő lapjain: *Sajnálattal említjük meg, hogy Lőrincze Lajos I. éves papnövendék más pályát választva 1937. január hóban elhagyta a főiskolát, s így körünk egyik értékes munkatársát veszítette el.* Pápai Református Kollégium értesítői. 1936/37. 111.

Mikulás napján (december 6.) a tanítás szünetelt, de a diáktanyák s az utcák is annál hangosabbak voltak a maskurázásoktól,¹⁷⁰ melyek jókedvre hangolták a leckéjükről megfélemedező diákságot. Másnap sokan excusáltak...¹⁷¹

Most a kollégium két nagyszabású rendezvényéről fogok megemlékezni. Az egyik a március 15-i két napos ünnepség, a másik a tornaünnepély május közepén. Ha novellaíró volnék, azt írnék mindegyikről, de így csak röviden és homályos előadásban örökítem meg lefolyásukat. A diákság – karácsony után – ezt tartotta legnagyobb ünnepének. Tudni illik március Idusát. Az ünnepség valójában 3 napot vett igénybe, melyre az előkészületeket hetekkel előtte megtette a főrendezés, a Képzőtársulat. Volt dolga a választmánynak és a tanárelnöknek is, aki mindenben irányította a márciusi ifjúságot. Legelső teendő volt az előadandó színdarab megválasztása. A darab természetesen hazafias tárgyú, irodalmi értékű legyen. Ilyenek voltak: II. Rákóczi Ferenc fogsága, Az emigráns, A király házasodik, Dobó Katica, Himfy dalai, stb. A darabot rendszeren a tanárelnök tanította be és rendezte. Következett aztán a szereplők kijelölése, a női szereplők fölkérése, az olvasó próba, aztán a próbák és próbák heteken át. Majd a díszletek elkészítése, az engedélyek kijárása...

Lázasan folyt a munka különösen az utolsó két hétben, amikor már az ünnepélyre szóló meghívókat is elkészítették. Mert hát ezen az ünnepélyen nemcsak Pápa, hanem a környékbeli falvak, vármegyék, sőt a Csallóköz is meg szokott jelenni szép számmal. A színház szűknek bizonyult a sok ezer

¹⁷⁰ *maskurázás* – maskarát, nevetséges öltözetet, álarcot vettek magukra a tanulók, mikulási mondókákat mondva járták a házakat és puttonyba gyűjtötték a kapott ajándékokat. Marczis Józsefné, született Mészáros Erna, volt nőnevelő intézeti növendék így emlékezett vissza a diákok ezen vidám szokására: *Már menyasszony voltam, de fiatal és bohó. Egyik évben mikulásra kitalálta vőlegényem, hogy öltözzünk be maskarába és vonuljunk végig a városon, és egy-két helyre menjünk is be. Tetszett az ötlet, vőlegényem nagy mestere volt a bohókás dolgoknak, ragyogó mikulás, ördög álarcokat készített. Kifordított bundák s egyebekkel felékesítve, puttony a hátunkon és elindultunk. Első utunk az utcánkban lakó Jónásék voltak (tejcsarnokuk volt). Elmondtuk a mikulási mondókánkat, mire a puttonyba vaj, sajt, egyéb került. Végig meneteltünk a Kossuth Lajos utcán, aki gyerek az utcán volt, az mind hozzánk csatlakozott. Talán öten is voltunk ilyen maskarában. A kézirat, több más visszaemlékezés mellett a Dunántúli Református Könyvtár Kézirattárában van elhelyezve egy Nátus feliratú dobozban. A kéziratokat jelenleg dolgozza fel egyik munkatársunk.*

¹⁷¹ *excusál* – kiment; bekövetkezett hibáért, kisebb vétségért elnézést kér

néző számára. Ezért a darabot háromszor adta elő az ifjúsági műkedvelő társaság. Március 14-én este volt az úgy nevezett főpróba jelmezekkel, főleg a tanuló ifjúság részére, a főelőadás 15-én késő délután volt, mert utána reggelig tartó bál volt a Griffben. A harmadik előadás 16-án volt az első kettőről kimaradtak részére. Ez a nap különben iskolai szünnap, pihenő nap volt. A színdarab ünnepelt szereplői pihentek babéraikon, a nézők pedig, főleg a vidékiek, akik a bálban is részt vettek, boldogan emésztették lelkükben élményeiket...

De hát mi volt a fő nap programja? És hogyan folyt le?

A theológus és gimnáziumi tanulók reggel gyülekeztek a Kollégium udvarán. Ezren is lehetnek. Aztán a menet megindult a színház (ma a református templom) előtt levő térre, hol már sok ezer ember várta őket. A Himnusz eléneklése után az ifjúsági elnök elmondta ünnepi beszédét, majd egy magyar ruhába öltözött jó szavaló (kardosan!) elszavalta a Talpra magyart. A lelkesedés és taps vihara jutalmazta. A Szózat eléneklése után a menet szép rendben, hazafias dalokat énekelve megindult a Fő utcán át a Fő tér felé. Elöl ment a Kollégium zászlaját víve az elnökség a tanárelnök vezetésével, őket követte a theológia akadémia és a gimnázium tanári kara, aztán az ifjúság és a közönség. A következő állomás a Petőfi-ház volt. Itt is elhangzott egy magvas beszéd a Képzőtársaság titkáráról, egy szavalat s ének... Innen a lelkes menet a Kollégium előtt a Jókai-házhoz vonult, ahol hasonló programmal ünnepelt. Végül visszatértek az iskola udvarára, ahol nagy csoportba verődve szebbnél szebb dalok éneklése közben várták az ünnepi ebédre, a bankettre hívó csengőnek simogató hangjait.

A köztartás két nagy termében foglaltak helyet a vendégek. Mert vendég volt akkor mindenki. A tanárok, a lelkész, sok diák szülője, a Nőnevelő igazgatója, a diákság! A szabadság, egyenlőség, testvériség e napján együtt és egyformán élvezték a ritka vendégséget s az ötfogásos ebédet.

Volt köszöntő is, ebéd után dal is. De mi volt a menü? Meg kell örököteni, mint követésre méltó példát, a jövődő számára is. Tehát: húsleves (erőleves), marhahús finom paradicsommártással, kirántott sertéshús savanyúsággal, fánk baracklekvárral (4–5 darab), 1 narancs (nagy) és 1 deci ajándékbor. A nagyoknak szabad cigarettázás. Lucullusi ebéd az ifjúságnak! (Egy

kisdiák mámoros jókedvében így szólt kedves barátjához: Te, nem bánám, ha már a jövő esztendőben járnánk...)

Ebéd után kis pihenés, és kezdődött az esti nagy színi előadás, amelynek fényes sikeréről a lapok is megemlékeztek. Utána a feledhetetlen diákból a Griffben, amilyen ott talán csak Kisfaludy Sándor idejében volt.

A másik nagy iskolai rendezvény a tornavizsga, jobban mondva a torna-ünnepély volt a sporttelepen. Kisebbségi ünnepélyek is voltak (versenyek) a Főiskola udvarán, melyeket a tornakör vagy a cserkészek rendeztek, de ez a májusi vizsga káprázatos volt. Híre egész Dunántúl elterjedt... Rendezője Kovács Lajos Jenő tornatanár.¹⁷² Az ünnepélyen kb. ezer tanuló szerepelt a Nőnevelő növendékeivel együtt.¹⁷³ Gyönyörű felvonulás, szabad- és szergyakorlatok, vívás, talajgyakorlatok, táncok, végül tréfás és szatirikus jelenetek

¹⁷² Kovács Lajos Jenő 1885. augusztus 24-én született Túrkevéen. A középiskolai tanulmányait a debreceni és mezőtúri református és a szarvasi evangélikus gimnáziumban végezte 1896–1904 között. 1910-ben a magyar Testnevelési Főiskolán szerzett középiskolai testnevelő tanári képesítést. 1910–1948 között a pápai református kollégium tanára volt. A Testgyakorló Kör elnöke, a cserkészcsapat parancsnoka volt. Részt vett az I. világháborúban, megsebesült, többször kitüntették. Visszaemlékezéseit megírta *A Kárpátoktól az Adriáig. Háborús napló. 1914–1918. (Írta Kovács Lajos főhadnagy, a császári és királyi 19-dik közös gyalogezred műszaki századának parancsnoka, a Pápai Református Kollégium testnevelési tanára. Pápa, 1957. XII. 31.)* címen két kötetben (A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára őrzi. Jelenlegi jelzete: DREKK O. 947/1, 2.). Elismert sportoló és játékevezető volt (a vívás versenybírájaként részt vett a párizsi olimpián 1912-ben). Az országos bajnokságokon elsősorban tornászai és vívói érték el kimagasló eredményeket. Nyugdíjasként a MÁV SE kardvívó edzőjeként működött. Balesetben hunyt el 1961-ben. *A középiskolai testnevelés megindulása és fejlődése a Pápai Református Kollégiumban a felkutatott írásbeli hiteles adatok alapján. Írta és összeállította: Kovács Lajos Jenő testnevelési tanár a Református Kollégium volt testnevelési tanára, a Székesfehérvári Tankerület volt testnevelési tanulmányi felügyelője. Pápa, 1959. című kéziratát (két példányban) a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára és a Papensia gyűjtemény őrzi. Jelenlegi jelzetük: DREKK O. 1197/1. és G I. 82vl. Papensia I. DREL törzslap. A Pápai Öregdiákok Baráti Köre Évkönyve. 1985. 55–57. TUNGLI 1997. 68.*

¹⁷³ Az első közös tornaünnepélyt 1933. május 14-én rendezték meg a Ligeti sportpályán. A Nőnevelő Intézet értesítője így számolt be az eseményről: (...) növendékeink a következő számokkal szerepeltek: 1. Szabadgyakorlat zenére. 2. Mintacsapat tornázása ugrószekrényen. 3. Repülőlapbdajáték. 4. Ritmikus gyakorlatok. 5. Talajtorna. 6. Májusfatánc. Örömmel jegyezzük fel e helyen, hogy növendékeink ez első nagyszabású nyilvános tornaünnepére a legteljesebb sikert aratta, amiben a produkciók tornászati és esztétikai szépségein kívül növendékeink mintaszerű fegyelmezettségének is kiváló része volt. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1932/33. 13.

fejezték be a három órás gazdag tornabemutatót. A tréfás, torna-ügyességgel fűszerezett jelenetek szerzője maga a tornatanár volt. Aki ott lehetett a jutalmak kiosztásával végződő ritka szép tornavizsgán mint néző, vagy érdekelt, az hetekig emlegette a feledhetetlen, káprázatos szép tornamutatványokat s a fiúk ügyességét...

Most rátérek arra az ünnepségre, melyet az egyházkerület rendezett az iskola (oskola) fennállásának 400-ik évfordulóján. *Redeo ad anniversarium collegii quater centesimum.*¹⁷⁴ Az ünnepély 1931. szeptember 5-én volt s két napig tartott a gyűlések és üdvözlések nagy száma miatt. Erre a nagy, mondhatnám világra szóló ünnepségre megjelentek nemcsak hazánk egyházi és kulturális képviselői, hanem az európai egyházak küldöttei, továbbá amerikai, ausztráliai küldöttek is szép számmal. Megjelent az ország kormányzója is, Horthy Miklós fényes kíséretével. Az ünnepség az új templom előtti téren kezdődött, ahol a kormányzó dízsátora állott. A himnusz éneklése után, melyet az ünneplők s az ifjúság énekelt sok ezer nézővel együtt, a kormányzót városunk polgármestere üdvözölte, mire az megnyitotta az ünnepséget. Program szerint ezután a kerületi gyűlés következett a kollégium dísztermében. Tárgysorozat előtt sok üdvözlő beszéd hangzott el.¹⁷⁵ Estére tervbe vettek egy színházi előadást is, de a sűrített program miatt erről eleve lemondott a rendezőség. Ekkor került volna bemutatóra egy Lampérth darab, vagy a *Négyszáz év* című, erre az alkalomra írt színművem. Azonban mindkettőt levették a napirendről. De a nyomtatásban is megjelent darabom hamarosan elkelt...

Még ezen év (1931) október 31-én is volt egy emlékezetes ünnepély az új református templom fölavatása napján.¹⁷⁶ Ezen a rendezvényen a Kollégium is részt vett tevékenyen. Megszólalt a négy harang, melyek legnagyobbját, az úgy nevezett diákharangot, a kollégiumi ifjúság ajándékozott az egyháznak éveken át tartó szorgalmas gyűjtögetése eredményeképpen...

¹⁷⁴ *Redeo ad anniversarium collegii quater centesimum.* – Visszatérek a kollégium négyszáz éves jubileumához.

¹⁷⁵ Az ünnepségsorozat eseményei, a résztvevők névsora, az üdvözlő levelek és táviratok pontosan megismerhetőek a Pongrácz József főiskolai tanár és könyvtáros szerkesztésében megjelent kötetből: *A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve.* Szerk. PONGRÁ CZ József. Pápa, 1933.

¹⁷⁶ Az új református templom felavatási ünnepségét 1941-ben tartották. DPL 1941. 233–234.

Még egy generális rendezvényről emlékezem. Nem örömmel, de nagy szomorúsággal. Pápai működésem második évében a tanári kar egy nagy tavaszi kirándulást, májusi majálist tervezett a Bakonyba, a Czuha völgybe. A kiránduláson részt vett a két tanári kar minden tagja, részt vett a főiskola minden hallgatója, illetőleg növendéke, kik vonattal mentek Bakonyszentlászlóiig, onnan gyalog a Czuháig. A köztartás már hajnalban elindult összes felszerelésével, edényeivel és alkalmazottaival. Boldog, vidám nap előtt álltunk. Megérkezésünkkel már reggelihez sorakoztatták a diákságot. Ekkor lett a boldognak ígérkező majálisból „majalis lugubris”.¹⁷⁷ Ugyanis egy II. osztályos kis diák (Galamb József) örömmámorában kiugrott észrevétlenül a sorból.¹⁷⁸ Föl a mögötte lévő dombra. Futott a trombitaszóra lefelé. Nem vette észre a szakadékot és belezuhant. Egy ág halántékába fúródott, s a fiúcska fél óra múlva halott volt. Nemcsak a kedvnek, hanem a gyász-majálisnak is azonnal vége lett. A résztvevők a délutáni vonattal könnyes szemmel tértek vissza Pápára. A kis halottat éjjel hozta haza egy parasztkocsi, és másnap temették el a város óriási részvételével. A tanári kar elhatározta ezek után, hogy generális kirándulást soha nem rendez, csak előírt osztálykirándulásokat. Galamb Józsi emlékét ott egy márvány obeliszk őrzi...

ANNALES.

Memoiret írván érzem, hogy nincs már kellő memóriám a sok-sok száz esemény megörökítésére. Ezért az annalesek, az Értesítők adatait fogom az alábbiakban följegyezni, hogy itt némi egységbe gyűjtve megmaradjanak az emlékezet, vagy kutatás számára.

Érdemes és tanulságos dolog ezeket az Értesítőket, vagy Évkönyveket áttanulmányozni, melyeket a Főiskola minden évben kiadott a mindenkori igazgatók (theológiai és gimnáziumi) szerkesztésében. Ezt az Értesítőt vizsga

¹⁷⁷ *lugubris* – gyászos, bús, szálnalmas, siralmas

¹⁷⁸ Galamb József 1896. április 28-án született Pápán, apja Galamb József pápai ügyvéd. Az elemi iskolát a pápai református elemi iskolában végezte, majd az 1906/07. és az 1907/08. tanévekben a pápai református gimnázium tanulója volt. 1908. május 27-én hunyt el a Bakonyszentlászló közelében fekvő Remete-lyuknál tartott majálison. Május 29-én temették el a II/b. osztályos tanulót, Faragó János igazgató búcsúztatta. VeML VIII. 54. 28, 29. Pápai Református Kollégium értesítői. 1906/07. 74. 1907/08. 126, 162, 186.

után minden tanuló megkapta annak a két koronának, vagy pengőnek ellenében, melyet a beiratkozáskor befizetett. A terjedelmes, sokszor 250 oldalat is meghaladó közös Értesítő sok értékes följegyzést őriz az iskola életét híven tükröző statisztikai adatokon kívül. Találunk bennük 1. értekezéseket, 2. székfoglalókat, 3. élet- és jellemrajzokat a meghalt teológiai és gimnáziumi (főiskolai) tanárokról. Én az utolsó 40 évnek az eseményeiről emlékszem meg időrendi sorrendben a római Annalesek mintájára.

Én 1906. évben kerültem Pápára. A következő évben a Főiskola emlékűnepet tartott a „nagy” tanárok emlékére. Ezek voltak Gondol Gábor jogtanár († 1904),¹⁷⁹ Bocsor István,¹⁸⁰ Tarczy Lajos. Az elsőről dr. Antal Géza,¹⁸¹ a másodiktól Kis Ernő,¹⁸² a harmadiktól Antal Gábor¹⁸³ emlékezett meg értékes

¹⁷⁹ Gondol Gábor 1824. augusztus 25-én született Balatonhenyén, apja Gondol Dániel lelkész, anyja Debreceni Zsófia, Debreceni Gábor lelkész leánya. 1834-től a pápai kollégium tanulója volt: elvégezte a gimnáziumot és a jogi tanfolyamot. 1846-ban ügyvédi oklevelet szerzett, a Helytartótanácsnál lett fogalmazó, majd Baracskán és Székesfehérváron ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1861–1869 között a pápai jogakadémián tanított. 1869-ben honvédelmi miniszteri titkárrá nevezték ki, tanári állásáról ekkor lemondott. 1869–1884 között a Honvédelmi-, majd a Pénzügyminisztériumban dolgozott. 1884-ben miniszteri tanácsosi címmel vonult nyugalomba. Nyugdíjas éveit iváncsai birtokán töltötte. 1904. december 24-én merénylet áldozata lett. Önéletírását a Pápai Református Kollégium 1904/05. évi értesítőjében közölte Borsos István. Pápai Református Kollégium értesítői. 1904/05. 3–19. TrREL I. 8. d. 6. Balatonhenye. II. 13. TUNGLI 1997. 43.

¹⁸⁰ Bocsor István 1807. október 19-én született Enyingen. Tanulmányait Enyingen, Lajoskomáromban, majd Pápán folytatta. A kollégiumban köztanítóként, majd széniorként működött. 1835-től külföldön: Bécsben és Berlinben tanult. 1837-től Pápán tanított, a jogi fakultáson egyetemes és magyar történelmet adott elő. Részt vett a Pápai Kaszinó, a Zeneiskola és a városi rajz- és ipariskola megszervezésében is. 1885-ben hunyt el Pápán. ZOVÁNYI 1977. 83. HARMATH-KATSÁNYI 1984. 267. TUNGLI 1997. 22–23. VARGA 1998. 82–83. SZÖGI 2001. 72 (76. sz.).

¹⁸¹ Antal Géza 1866-ban született Tatán. Iskoláit szülőhelyén kezdte, Pápán folytatta, ahol a gimnázium felsőbb osztályait és a teológiát végezte. Teológiai tanulmányai folytatására külföldre utazott, Utrechtben tanult. 1888-tól gimnáziumi tanár volt Pápán, 1899-től a dogmatika, 1917-től a bölcsészet rendes tanára lett a teológián. 1914-től a dunántúli egyházkerület főjegyzője, 1924-től püspöke volt. 1924-ben a tanárságról lemondott, komáromi, majd 1927-től pápai lelkész lett. 1934. december 30-án hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 28–29. TUNGLI 1997. 13–14. SZÖGI 2000. 166 (2025. sz.). BOZZAY-LADÁNYI 2007. 174 (2067. sz.).

¹⁸² Kis Ernő 1856. március 23-án született Pápán, apja Kis Gábor lelkész. A gimnáziumi tanulmányokat Losoncon, Tatán, Pápán és Pozsonyban végezte. 1874-től a budapesti egyetem bölcsészeti karán tanult, ahol tanári vizsgálatot 1877-ben és 1880-ban tett. 1880–1882 között a budapesti tanárképző intézet gyakorló gimnáziumában volt alkalmazásban. Az 1882/83. tanév-

nekrológ, illetőleg jellemrajz formájában... Ugyanitt olvasható Sebestyén Dávid¹⁸⁴ életrajz írása is.¹⁸⁵

től tanított a pápai református gimnáziumban, amelynek később igazgatója is lett. A történelem, földrajz és latin nyelv volt fő tantárgya, de tanított magyart, németet és vallást is. A régiségtár őre volt, a helybeli kereskedelmi iskolában is tanított. Munkatársa volt a Pápai Lapoknak és a Dunántúli Protestáns Lapnak is. 1917-ben nyugdíjba vonult. 1927. január 22-én halt meg. DREL törzslap (1856. március 29-én született!) DPL 1927. 18–19. SZÜCS 1927. 3–5. TUNGLI 1997. 61. VARGA 1998. 270.

¹⁸³ Antal Gábor 1843. május 10-én született Szentkirályszabadján. Középiskolai tanulmányait és a teológiát is Pápán végezte 1855–1866 között. 1866–1867 között Monoszlón segédlelkési szolgálatot látott el. Külföldi egyetemeken is tanult: Berlinben 1867–1868 között a bölcsészeti, Zürichben 1868–1869 között a teológiai karon. 1869-ben a Székesfehérváron tartott egyházkerületi közgyűlés alkalmával szentelték lelkésszé. Hazatérte után a pápai főiskolán a bölcsészeti és politikai tudományokat oktatta. 1887-ben az ácsi gyülekezet választotta lelkészévé, állását 1888-ban foglalta el, és 1896-ig töltötte be. 1896–1914 között Révkomáromban végzett lelkési szolgálatot. A dunántúli egyházkerület 1890-ben tanácsbíróvá, 1892-ben aljegyzővé, 1896-ban püspökké választotta. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja, 1903-tól alelnöke, 1907-től elnöke volt. A Konvent elnöki tisztét is betöltötte, a Ferenc József-rend nagykeresztese és a magyar főrendiház tagja is volt. 1914-ben hunyt el. Felesége Kluge Matild volt. DREKK O. 394t. 156. TtREL I. 8. d. 6. Ács. I. 1. II. 13. IV. 2. d. 9. Monoszló. 2. d. 10. Révkomárom. 9, 16, ZOVÁNYI 1977. 28. SZÖGI 2000. 97 (785. sz.). SZÖGI 2001. 89 (484. sz.)

¹⁸⁴ Sebestyén Dávid mennyiségtan-mértan szakos középiskolai tanár 1844. január 17-én született Kocson. A középiskolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte 1857–1864 között. A teológiai tudományokat szintén Pápán végezte 1864-től 1868-ig. Az 1868/69. tanévben Antos János fiai mellett volt nevelő. Ugyanakkor a budapesti teológiai akadémián a héber nyelv segédtanára. Az 1869/70. tanévben Csurgón tanított mint rendes tanár. Lemondott tanári állásáról, mivel németországi egyetemen kívánt tanulni, de a francia-porosz háború megghiúsította terveit, nem utazhatott Németországba. 1872–1878 között két árva ifjú, Hegedűs Gyula és Kálmán nevelője és gondozója volt Budapesten. 1878-tól 1883-ig Bonyhádön, az evangélikus gimnáziumban tanított. Az 1883/84. tanévben került a pápai református főgimnáziumba. 32 évig tanított Pápán matematikát és „rajzoló mértant”, mikor 1915. szeptember 1-én saját kérésére nyugalomba vonult. 11 évig a Pápa városi iparos iskola igazgatója, majd a városi iparis- és kereskedőtanonc iskolákat felügyelő bizottságának elnöke volt. 1920. január 12-én hunyt el. DREL törzslap. SZINNYEI 1891–1914. XII. 813. BÓDI 1943. 195. TUNGLI 1997. 103 (1885-től 1895-ig a pápai tanonciskola igazgatója volt!). VARGA 1998. 451.

¹⁸⁵ A megemlékezések az 1907/08. tanév értesítőjében jelentek meg. Antal Géza előadása *Emlékbeszéd Gondol Gábor felett* címmel az 1907. szeptember 29-én tartott emlékünnepen hangzott el. Kis Ernő tanár beszédét *Bocsor István emlékezete* címmel adta elő az 1907. október 18-án tartott ünnepélyen. 1907. december 6-án került megrendezésre születésének 100-ik évfordulója alkalmából a Tarczy Lajos Emlékünnepély. A *Megnyitó beszédet* Antal Gábor

A székfoglalók sorát én nyitottam meg az 1910. évben tartott felolvasással: *Cicero életfilozófiája*.¹⁸⁶ Az előbbi év kiadványa azért nevezetes, mert abban van közölve latin nyelven Kocsi Csergő Bálint több iskolai beszéde.¹⁸⁷ Ezen kívül ott találhatjuk meg teljes egészében az iskolai törvényeket, melyeket az iskolai év megnyitásakor, főbb vonásokban mindig felolvasott a tanári kar elnöke, vagy jegyzője a tanuló ifjúság okulására....

Az 1910. évben ismét emlékünnepe volt Váli Ferenc emlékére.¹⁸⁸ A beszédet Barcsi József tanár tartotta.¹⁸⁹

mondta, Sebestyén Dávid a híres tanár életrajzát ismertette, előadást tartott Eötvös Károly országgyűlési képviselő is *Emlékbeszéd Tarczy Lajos fölött* címmel. Dr. Fröhlich Izidor egyetemi tanár a Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Társulat nevében tartott *Üdvözlő beszédet*. Ugyanebben a számban olvasható Fejes Zsigmond székfoglaló értekezése *A csillagászat a gyakorlati életben* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1907/08. 3–13, 14–21, 22–25, 36–68, 68–73, 73–76, 77–94.

¹⁸⁶ A székfoglaló előadás az 1910. szeptember 5-én tartott ünnepélyes tanévnyitón hangzott el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 35–51.

¹⁸⁷ Kocsi Csergő Bálint 1647-ben született Kocson. Felsőbb iskoláit Debrecenben végezte, ahol praeceptor is volt, majd Munkácsra tanított. 1671–1674 között Pápán volt rektor. 1676-ban gályarabságot szenvedett. Hazatérése után 1678–1683 között ismét Pápán rektor, majd 1687-ig mezőörsi lelkész. Egyévi győri bujdosás után 1688–1693 között Lepsényben lelkész, majd 1693-tól 1695-ig ismét Pápán tanított. Harmadik pápai szolgálata után Láziban, Pázmádon és Hosszúpályiban szolgált lelkészként. 1693 előtt a mezőföldi egyházmegye alesperesi tisztét is betöltötte. ZOVÁNYI 1977. 323–324. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 455. Kocsi Csergő Bálint beszédeit Thury Etele közölte az eredetiből *Adatok a pápai református főiskola történetéhez. I. Kocsi Csergő Bálint rektori beszédei* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1909/10. 3–36.

¹⁸⁸ Váli Ferenc 1810. szeptember 30-án született Magyarországon (Nyitra vm.). Tanulmányait Losoncon, Pozsonyban, Komáromban és Pápán végezte. 1833-tól Pápán tanított, 1837-től a komáromi református gimnázium igazgatója. 1849-től a pápai református kollégium tanára, a tanítóképző igazgatója. Természettudományi és kémiai tankönyve is megjelent. 1882. december 13-án hunyt el Pápán. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 795–796. TUNGLI 1997. 126. VARGA 1998. 531. Az emlékünnepe 1910. szeptember 30-án tartották. A *Megnyitó beszédet* dr. ANTAL Gábor püspök tartotta, majd Váli Ferenc életrajzát Barcsi József tanár ismertette. A tanítványok nevében *Emlékezés Váli Ferencre* címmel dr. Antal Géza teológiai tanár, országgyűlési képviselő tartott előadást. A *Bezáró beszédet* Czike Lajos főiskola gondnok mondta a főiskolai igazgatótanács nevében. Pápai Református Kollégium értesítői. 1910/11. 3–34.

¹⁸⁹ Barcsi József természetrajz–vegytan–földrajz szakos tanár Szászvárosban (Hunyad vm.) született 1858. október 9-én. Tanulmányait Szászrégenben és Kolozsvárott folytatta, ahol 1888-ban szerzett tanári oklevelet. Tanítani Szászrégenben kezdett, majd tanári pályáját Mezőtúron folytatta. 1901-től 1924-ig volt a pápai református gimnázium tanára. A termé-

A következő évben (1911–12) Tóth Lajos énektanár tartotta székfoglalóját.¹⁹⁰ Az 1912–13. iskolai évben Czike Lajos főiskolai gondnok jubileumi ünneplése volt.¹⁹¹ Az üdvözlő beszédet Antal Gábor püspök tartotta. Az 1913–14. évben Antal püspök meghalt. Az emlékét Antal Géza teológiai tanár örököltette meg.¹⁹²

szettani szertár anyagát nagymértékben gyarapította. Egyiptomban és Olaszországban is járt tanulmányúton. 1924-től Pápán nyugállományban élt. 1942. december 4-én 84 éves korában hunyt el. TUNGLI 1997. 18. VARGA 1998. 58. KRÁNITZ 2014. 156–174.

¹⁹⁰ Tóth Lajos főiskola ének- és zenetanár székfoglaló előadása az 1911. szeptember 5-én tartott tanévnyitón hangzott el *A középiskolai énektanításról és annak módszeréről* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1911/12. 25–32.

¹⁹¹ Czike Lajos Nagymegyerén (Komárom vm.) született 1837-ben, apja Czike Károly, anyja Pázmándy Johanna volt. Elemi iskoláit születése helyén, középiskolai és teológiai tanulmányait az 1857/58. tanévben Pápán végezte. Ezután Ácson volt akadémikus rektor. 1861-ben Kömlődön volt lelkészjelölt, majd Nagyigmándon helyettes lelkész, 1863-ban Csepén segéd-, majd helyettes lelkész, végül 1864. január elsejétől ugyanott rendes lelképásztor. 1879-től 1921-ig Szőnyön szolgált. 1887–1917 között a tatai egyházmegye esperese volt. 1892-ben a főiskola lelkészi gondnokának választották meg. 1921. április 3-án hunyt el. Felesége Mitsky Katalin volt. DREKK O. 394t. 138. Ácsi REI, isk. jkv. 1. TREL Kgy. jkv. II. 250, 288, 361. TREL Csépi gyülekezet iratai, Vargha Kálmán feljegyzései. TtREL I. 8. d. 6. Csep. I. 1. II. 2. VI. 5. d. 11. Szőny. 2, 8–9. ZOVÁNYI 1977. 624. KÁLLAY 1997. 132. DPL 1921. 59–60. A Czike Lajos lelkészi szolgálatának 50 éves és főiskolai gondnokságának 20 éves jubileumát ünneplő rendezvényt 1913. április 17-én tartották. Üdvözlő beszédek hangzottak el, melyeket az ünnepelt megvált szolt. Köszöntést mondtak: dr. Antal Gábor püspök, Beöthy Zsolt főiskolai világi gondnok, az esperesi és a lelkészi kar nevében Nagy Lajos, a belsősomogyi egyházmegye esperese, az egyházmegyei gondnokok nevében Chernel Antal, az őrségi egyházmegye gondnoka, a főiskolai ifjúság nevében Szabó Imre 3. éves papnövendék szavalta el az alkalomra írt saját versét, majd Bárdossy Mariska 3. osztályos polgári iskolai tanuló köszöntette a Nőnevelő Intézet nevében Czike Lajost. Ezek után az Értesítőben olvasható az ünnepelt életrajza Borsos István tanár összeállításában. Pápai Református Kollégium értesítői. 1912/13. 3–22.

¹⁹² Antal Géza megemlékezését az 1913/14. évi Értesítő 3–13. oldalain közölték. Ezek után *Cipruslombok dr. Antal Gábor sírján* cím alatt a halála után elhangzott beszédek közül olvasható gróf Tisza Istvánnak, az egyházkerület világi főgondnokának az 1914. február 3-án Komáromban tartott rendkívüli egyházkerületi közgyűlésen elhangzott megemlékezése. Összeállítást közöltek a különböző lapokban megjelent megemlékező írásokból: Debreceni Protestáns Lap, Dunántúli Protestáns Lap, Lelkészegyesület, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, Református Szemle, Sárospataki Református Lapok, Protestáns Szemle című folyóiratok cikkei és *Antal Gábort sirató ének* című vers, amit Szabó Imre 4. éves papnövendék írt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1913/14. 3–13, 14–30.

Ugyanezen évben tartotta székfoglaló értekezését Pongrácz József teológiai tanár.¹⁹³ Én ekkor lettem az igazgatótanács rendes tagja.

1914–15. A világháború éve! A tanárok egy része, a diákok besorozott tagjai katonának mentek. Az iskola termeiből a padokat egymás után hurcolták ki, helyükbe kórházi ágyakat tettek. A Kollégiumból rövidesen kórház lett. Jöttek a sebesültek s benépesítették. Jöttek a szomorú hírek is a „katonák” hősi haláláról. Alig hogy bevonult Bodola Gyula fiatal tanár is, a galíciai harctéren elesett. Ott temették el. Itthon Faragó János igazgató mondott felette gyászos emlékbeszédet, mely az 1915–16. évi Értesítőben jelent meg...¹⁹⁴

Az 1916–17. évi (már csak 147 oldalas) Értesítő sokat foglalkozik a veszteségekkel, a tanulók szociális tevékenységével, segítséggel, stb.

1917–18. évben halt meg Borsos István kollégám.¹⁹⁵ Életét és egyéniségét lic. Rácz Kálmán örökölte meg.¹⁹⁶ Az arcképe is ott látható, valamint gróf Tisza István egyházkerületi főgondnoké is az 1918–19. évi Értesítőben.¹⁹⁷

¹⁹³ Pongrácz József székfoglaló beszédét 1913. szeptember 23-án olvasta fel *Jézus kijelentése Istenről* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1913/14. 31–46.

¹⁹⁴ Faragó Jánosnak a pápai református templomban 1914. december 6-án tartott Bodola Gyula emlékünnepeyen elhangzott beszéde az 1914/15. évi Értesítőben jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1914/15. 3–8.

¹⁹⁵ Borsos István tanár 1863. február 8-án született Ászáron (Komárom vm.) tanítói családban. Elemi iskolai tanulmányait Vérteskéthelyen, majd Nagysápon folytatta. A középiskola alsó 4 osztályát Nagykőrösön, a többi Pápán végezte, ahol érettségi vizsgát is tett. A Pápai Ifjúsági Lap szerkesztője volt. A teológiát is Pápán tanulta, ezután a budapesti tudományegyetem klasszika–filológiai tanszakán tanult. Tanulmányai alatt a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárában volt alkalmazásban. 1888-ban választották a pápai református kollégium görög–latin szakos tanárának. 1896-ban a Régiségtár és a Történeti-Philológiai Múzeum, 1897-ben a főiskolai könyvtár kezelését is rá bízta. A Régiségtár katalógusát 1899-ben, a könyvtárét 1901-ben, majd 1912-ben készítette el. 1918. április 12-én Budapesten hunyt el. TUNGLI 1997. 25–26. DPL 1918. 75–76.

¹⁹⁶ Lic. Rácz Kálmán tanár 1867. május 5-én született Mádon (Zemplén vm.). A gimnáziumot 1878–1886 között és a teológiát is (1886-tól 1890-ig) Sárospatakon végezte, majd Bécsben licenciátusi képesítést szerzett, utána pedig 1893-ban Zürichben is tanult. 1890-től 1892-ig teológiai segédtanár volt Sárospatakon. 1892-től Mádon, 1893-ban Balkányon, majd 1893–1894 között Nyíregyházán segédlelkész volt, majd 1896-ban Balsán lelkésszé választották. 1900–1931-ig tanított Pápán, 1917 őszén teológiai magántanári vizsgálatot tett Sárospatakon. A rendszeres teológia és egyháztörténet tanára lett Pápán. 1905-ben a Konfirmált Ifjak Egyesületének alapítója volt. Részt vett a Református Középiskolai Missziói Tanács, az Egyetemes Tanügyi Bizottság és az Országos Református Tanáregyesület munkájában is. 1941. október

1919–20. év még súlyosabb. Tüzelő hiány, spanyol-járvány! Hosszú téli szünet, a tanítás, nevelés súlyos akadályai. Szűcs Dezső tanár nemzetgyűlési képviselő lesz!¹⁹⁸ Tanárváltozások, cserék!!¹⁹⁹

Az 1921–22. évi Értesítő dr. Beöthy Zsolt halálát és arcképét hozza.²⁰⁰ Róla szép megemlékezést olvashatunk Horváth Endre tanár tollából.

Az 1923–24. év Petőfi születésének centenáriuma. Gyönyörű megemlékezés Kozma Andornak erre az alkalomra írt *Petőfi és Pápa* című igen értékes essayje.²⁰¹

Az 1924–25. év már a fölélegzés iskolai esztendeje. Ez év tavaszán már nagy iskolai tanulmányi kirándulás volt Olaszországba (Velence, Róma, Ná-

3-án Pápán hunyt el. DREL törzslap. ZOVÁNYI 1977. 495. SZÖGI 2000. 103 (871. sz.). KRÁ-NITZ 2104. 134–142. Lic. Rác Kálmán *Emléksorok Borsos Istvánról* című írása az 1917/18. évi értesítőben jelent meg képpel együtt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1917/18. 52–60.

¹⁹⁷ Tisza István miniszterelnök 1907-től volt a dunántúli egyházkerület főgondnoka. ZOVÁNYI 1977. 638–639. Képe az 1920/21. évi értesítőben látható, alatta olvasható: *Él, küzdött, meghalt a hazáért*. Pápai Református Kollégium értesítői. 1920/21.

¹⁹⁸ Szűcs Dezső 1886. november 10-én született Siómaroson. Elemi iskoláit Csajágon, középiskoláit Pápán végezte. Történelem–földrajz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett Budapesten. Az 1911/12. tanév 2. félévében a budapesti református főgimnáziumban volt óraadó és gyakorló tanárjelölt. Az 1912/13. tanévben Cegléden, 1914–1917 között Nagykőrösön tanított, majd Darányi Ignác miniszteri titkára lett. 1917. október 15-től 1948-ig a pápai református gimnázium tanáraként működött. 1921-től országgyűlési képviselő is volt. A Veszprém megyei törvényhatósági bizottságba, valamint Pápa város képviselőtestületébe is beválasztották. Alapítója volt a pápai Alsóvárosi Olvasókörnek. 1948-ban nyugalomba vonult, nyugdíjas éveit Balatonszepezden töltötte. 1961-ben halt meg, Budapesten temették el. VI-DOR 1921. 145. TUNGLI 1997. 114 (tévesen: 1896-ban született!).

¹⁹⁹ Ekkor választotta meg lelkészének a győri gyülekezet Czegléd Sándor teológiai tanárt. Új helyettes tanárok voltak az 1919/20. tanévben Baitz Károly és Fenyves Jenő, illetve Pápán nyert alkalmazást Kis Albert menekült tanár is. Antal Géza a magyar békelegáció tagja volt, felsőbb utasításra a tanév nagyobb részét Hollandiában töltötte. Pápai Református Kollégium értesítői. 1919/20. 3.

²⁰⁰ Beöthy Zsolt (Buda, 1848. szeptember 4.–Budapest, 1922. április 18.) irodalomtörténész, esztéta, egyetemi tanár. A pesti egyetemen jogot hallgatott, majd Bécsben és Münchenben tanult. Pénzügyminiszteri tisztviselőként dogozott, majd az Athaeneum szerkesztője volt. Ezután a budapesti egyetemen esztétikát adott elő, 1890–1920 között a budapesti országos tanárvizsgáló bizottság elnöke, a főrendiház tagja volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1921/22. 3–5. PÉTER 2000. 218–219.

²⁰¹ Az említett Kozma Andor esszé a főiskola 1923. március 15-i ünnepélyén hangzott el és az 1922/23. évi értesítőben jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1922/23. 3–11.

poly, stb.).²⁰² A tanítás is elég nyugodtan folyt. Ebben az évben halt meg Németh István melegszívű püspök, akinek arcképét közli az Értésítő.²⁰³ Jellemrajza dr. Pongrácz József teológiai tanár és könyvtáros tollából való.²⁰⁴

A következő, 1925–26. év személyemmel is kapcsolatos, ugyanis ekkor vettem át mint tanárelnök a Képzőtársaság vezetését...²⁰⁵

Az 1926–27. évi Értésítő közli Kis Ernő történettanár, volt gimnáziumi igazgató halálát és arcképét. A róla való megemlékezést Szűcs Dezső tartotta.²⁰⁶ Ugyanebben a számban van dr. Földy József székfoglalója is.²⁰⁷ Újabb

²⁰² A 17 napos olaszországi út programját az Értésítőben is ismertették. Pápai Református Kollégium értesítői. 1924/25. 34–35.

²⁰³ Németh István 1851. szeptember 29-én született Pusztagecsén (Fejér vm.). Gimnáziumi tanulmányait Gyöngyösön, majd Pápán folytatta, Pápán végezte el a teológiát is. 1875-től helyettes, 1876-tól rendes tanár lett a pápai gimnáziumban, majd 1881-től tanár a pápai teológián, ezzel együtt köztartási felügyelő, kerületi levéltáros és kerületi tanácsbíró is volt. 1894-től a gazdasági tanácselnök, 1896-tól az egyházkerületi aljegyző, majd 1903-tól a főjegyzői tisztséget is viselte. 1914-ben választották meg a dunántúli egyházkerület püspökévé. A csehszlovák megszállás miatt el kellett hagynia Révkomáromot: 1921-ben a Duna jobb partjára költözött, és ugyanabban az évben balatonkenesei lelkész lett. 1924. július 28-án hunyt el. TtREL I. 8. d. 6. Balatonkenese. 2, 11, 16, 20, 27. d. 8. Komárom. 1. d. 10. Révkomárom. DPL 1924. 86–90. TUNGLI 1997. 165.

²⁰⁴ Pongrácz József emlékező írása *Németh István 1851–1924.* címmel jelent meg. Ugyanebben a számban olvasható dr. Kerecsényi Dezső *A százszentendős Jókai* című írása is. Pápai Református Kollégium értesítői. 3–5, 6–10.

²⁰⁵ Sándor Pál tanárelnök vezetésével a Képzőtársaság 1925. szeptember 21-én tartotta alakuló gyűlését, az ifjúsági elnök Farkas Pál, a titkár Bódás János papnövendékek lettek. Pápai Református Kollégium értesítői. 1925/26. 84.

²⁰⁶ Szűcs Dezső írása *Kis Ernő 1856–1927.* címmel jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 3–5.

²⁰⁷ Földy József 1881-ben született Kecskeméten. Középiskolai tanulmányait szülővárosa piarista gimnáziumában végezte, majd a budapesti tudományegyetemen szerzett magyar–latin–görög szakos középiskolai tanári diplomát. Pappá szentelték, majd a piarista rend gimnáziumaiban tanított Nagykanizsán, Temesváron, Budapesten és Debrecenben. 1912-ben áttért a református vallásra. Rákospalotán, majd a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban, 1923-tól a pápai kollégiumban tanított. 1947–1965 között Budapesten élt, filológiai munkásságát nyugalomba vonulása után is folytatta. Az Őkörtudományi Társaságnak megalapítása óta tagja volt. TUNGLI 1997. 39. KRÁNITZ 2014. 175–187. Földy József székfoglalója *D. Magnus Ausonius mint grammaticus és rhetor* címmel jelent meg. Az 1926/27. évi értesítőben jelent meg Moravec Károly székfoglalója is *A párhuzamosok axiómájának szerepe a geometriá-*

nagy kiránduláson vettek részt a diákok: Budapest, Szeged, Pécs, Mohács volt tanulmányaik célja.²⁰⁸ Ez az Értesítő már nagy segélyezésekről emlékezik meg, hiszen jutalmakkal együtt 23490,88 pengőt juttatott rászoruló növendékek támogatására!²⁰⁹ Szinte föllélegzik már az Évkönyv szerzője!

Az 1930–31. évi Évkönyv már 27419 pengő segélyről számol be.

1927–28. évben halt meg dr. Kapossy Lucián tanár.²¹⁰ Róla Győry Elemér theológiai tanár emlékezett meg. Ugyanebben az évben tartotta székfoglalóját Varga László²¹¹ és Horváth Endre is...²¹²

ban címmel és Rab István előadása *A klasszikus tanulmányok jelentősége a középiskolában* címmel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 6–21, 22–30, 31–35.

²⁰⁸ Az említett kirándulásra 1926. szeptember 18–22. között került sor, amelyen 4 tanár vezetésével 45 tanuló vett részt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 63.

²⁰⁹ A fenti összeg a több, különféle jogcímen adott segélyekből, jutalmakból állt össze: alapítványok kamatai, hadiárva segélye, segélyezésre szánt adományok, jutalmazásra kapott adományok, könyvjutalmak értéke, internátusi segély, köztartási segélyek, tandíjmentesség, a Segítő Egyesület tankönyvsegélye, legáció és instruktorság értéke. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 79.

²¹⁰ Kapossy Lucián magyar–filozófia szakos középiskolai tanár 1849. október 19-én született Lovasberényben (Fejér vm.). Középiskolai tanulmányait a székesfehérvári római katolikus gimnáziumban kezdte, a VII. és VIII. osztályt, a teológiát és a tanárképzőt is Pannonthalmán végezte. 1875-ben tett tanári vizsgát. Először mint bencés szerzetes a soproni, esztergomi és győri katolikus gimnázium tanára volt. A rendből történt kilépése után lett 1881-ben a pápai református kollégium tanára. 1881. októbertől magyar irodalmat, latint, görög-pótló irodalmat és franciát is tanított. 1917-ben vonult nyugdíjba. 1927. október 9-én hunyt el. DPL 1927. 182–183. TUNGLI 1997. 58. VARGA 1998. 254.

²¹¹ Varga László 1897. április 23-án született Gyomán. A középiskolai tanulmányait a szarvasi evangélikus gimnáziumban végezte, majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen földrajz–természettudományi szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1919-től a szarvasi gimnázium tanára, 1921-től asszisztens a budapesti egyetemen, 1923-tól Kecskeméten, a református tanítóképzőben oktatott. 1924. szeptember 1-től 1952-ig a pápai református gimnázium tanára volt. A Pápai Közművelődési Egyesület tagjaként meghatározó szerepet játszott Pápa város kulturális életében: hangversenyre hívta Gertler Ede hegedűművészt és Bartók Bélát, felolvasóestekre Kós Károlyt. Színdarabokat is rendezett, a Magyar Királyi Meteorológiai Hivatal kérésére növénymorfológiai megfigyeléseket végzett. Tagja volt a Természettudományi Társulatnak, a Magyar Földrajzi Társaságnak és az Országos Állatvédő Egyesületnek és a Magyar Turista Egyesületnek. Cikkei jelentek meg a Természettudományi Közlönyben, a Növénytan Közlönyekben, az Ifjúság és Életben és más heti- és napilapokban. Miután 1952-ben államosították a pápai gimnáziumot, a sümegi Kisfaludy Sándor Gim-

A következő évben semmi különösebb esemény nem volt.

Az 1929–30. tanévben halt meg Győri Gyula nyugalmazott tanár.²¹³ Róla Szűcs Dezső írt megemlékezést.

Én ekkor vettem át a Kollégiumi Lapok szerkesztését... A diákoknak mintegy 70 számú csapatát 4 napos nagy kirándulásra vittük Bécsbe, ahol a nagy „császárváros” szépségeivel, nevezetességeivel ismerkedtek meg.²¹⁴ Az itthon maradottakkal Sümeg, Keszthely, Hévíz, Balaton volt a tanulmányi kirándulás célja.²¹⁵

1931. szeptember 7-én ünnepelte az egyházkerület ősi iskolájának, a Kollégiumnak 400 éves évfordulóját fényes keretek között. Lefolyásáról az Iskolai Rendezvények című leírásomban bővebben megemlékeztem. Ide iktatom be, hogy a következő 1932–33. iskolai évben írtam be Attila fiamat az I. a. osztályba. 1940-ben érettségizett.²¹⁶ Vajda János centennaris emlékünnepe! ²¹⁷

náziumban tanított, majd tantárgyainak megyei szakfelügyelője volt. Nyugdíjas korában Pápán élt. 1970-ben hunyt el. DREL törzslap. TUNGLI 1997. 124.

²¹² Győry Elemér emlékező írása *Dr. Kapossy Lucian 1846–1927.* címmel jelent meg. Horváth Endre dolgozatát *P. Szathmáry Károly* címmel, Varga László székfoglalóját pedig *Átöröklés és nevelés* címmel közzétették az 1927/28. évi értesítőben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1927/28. 3–6, 7–37, 38–49.

²¹³ Győri Gyula 1863. április 5-én született Vácon. Középiskolai tanulmányait Vácon és Kecskeméten végezte, majd a kolozsvári egyetemen szerzett magyar–latin–görög szakos középiskolai tanári oklevelet. 1885-től a pápai református kollégiumban tanított. 1923-ban nyugalomba vonult. 1930. június 28-án, élete 67. évében halt meg. TUNGLI 1997. 153. ÓLÉ 2004. 27–29. Szűcs Dezső emlékező írása *Győri Gyula 1863–1930.* címmel jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 3–5.

²¹⁴ A bécsi útra 1930. május 27–31. között került sor. Az 5–7. osztályok 45 tanulója vett részt a kiránduláson Nagy Jenő, Sándor Pál, Varga László és Fejes Zsigmond tanárok vezetésével. Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 37.

²¹⁵ Ezen a kiránduláson 1930. május 12–13-án az 5. osztály tanulói vettek részt Földy József, Sándor Pál és Varga László gimnáziumi tanárok vezetésével. Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 37.

²¹⁶ Sándor Attila 1921. november 19-én született Pápán. Az elemi iskolát a pápai tanítóképző intézet gyakorló elemi iskolájában végezte, majd 1932–1940 között a pápai református gimnázium tanulója volt. Az évek során mindig jeles, a 8. osztályban kitűnő tanulmányi eredményt ért el. Az érettségi vizsgán *kitüntetéssel éret*t minősítést kapott. VeML VIII. 54. 11, 53. Pápai Református Kollégium értesítői. 1932/33. 63, 64, 65, 68, 71. 1933/34. 55, 77, 87. 1934/35.

1934–35. Gyászos iskolai esztendő. Ebben az évben halt meg Antal Géza püspök, akiről Tóth Endre emlékezett meg; Sarudy György nyugalmazott tanár, kinek emlékét Rab István örökítette meg; Pap Zoltán gimnáziumi tanár,²¹⁸ akiről Horváth Endre írt tartalmas emléksorokat.²¹⁹

A következő, 1935–36. iskolai év is elvitte Losonczy Jenő nyugalomban élő (Monor) kiváló művészi érzékű rajztanárt. Működését, egyéniségét én méltattam az Értésítő akkori számában.²²⁰

1936–37. Tátrai kirándulásra vitték el tanártársaim a diákokat. A kirándulás 5 napig tartott.²²¹

1937–38. Az iskolában megkezdődtek a filmoktatási órák. Szép rajzkiállítás is volt a közelebbi évek alkotásaiból. A megnyitók ünnepség számba mentek.²²²

140, 153. 1935/36. 84, 105, 106, 124. 1936/37. 66, 67, 89, 97. 1937/38. 103, 105, 129, 136. 1938/39. 59, 65, 66, 89, 94. 1939/40. 73, 75, 97, 104, 105.

²¹⁷ Az Ifjúsági Képzőtársaság 1927. március 5-én tartotta meg ünnepségét, melynek keretében a Társaság tagjai Vajda János születésének 100. évfordulóját ünnepelték. Az emlékszedet Sándor Pál tartotta. Pápai Református Kollégium értesítői. 1926/27. 42, 65, 74, 110.

²¹⁸ Pap Zoltán 1885. december 29-én született Zsigárdon. Elemi iskolai tanulmányait és a gimnázium első éveit Komáromban végezte, majd a pápai református gimnázium tanulója volt. Pápán érettségizett, majd 1907-ben a budapesti tudományegyetemen latin-görög szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. Egy éves önkéntes katonai szolgálat teljesítés után a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban kezdett tanítani helyettes tanárként. 1909-től Aszódon, 1910-től Sárospatakon tanított. Az I. világháborúban tisztként harcolt. 1918–1935 között a pápai református gimnázium tanára volt. 1935-ben hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1934/35. 19–23. TUNGLI 1997. 91–92.

²¹⁹ Tóth Endre írása *Dr. Antal Géza és a pápai főiskola* címmel, Rab István emlékező írása *Ternyei Sarudy György 1866–1934.* és Horváth Endre emlékező sorai *Pap Zoltán 1885. december 29–1935. május 30.* címen jelent meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1934/35. 3–13, 14–18, 19–23.

²²⁰ Sándor Pál emlékező sorai *Losonczy Jenő (1880–1935).* címmel jelentek meg. Pápai Református Kollégium értesítői. 1935/36. 9–13.

²²¹ Az 1936/37. tanévben, 1936. szeptember 21–25. között 20 tanuló Horváth Endre, Varga László és Fejes Zsigmond vezetésével Budapest–Eger–Miskolc–Görömbölytapolca–Diósgyőr–Lillafüred útvonalon vett részt kiránduláson. 6 napos tátrai kiránduláson 1913. szeptember 11-től vett részt 24 tanuló Bogár István, Fejes Zsigmond és Lakos Béla tanárok vezetésével. Pápai Református Kollégium értesítői. 1913/14. 89–90. 1936/37. 47.

²²² Az oktatófilm vetítések az 1936/37. tanévben indultak meg újra a Kollégium intézményeiben Varga László gimnáziumi tanár vezetésével. Havonta ismétlődő oktatófilm előadá-

1938–39. Ekkor volt a legnagyobb tanulmányi kirándulás szeptember 10–20. között Olaszországba.²²³

1939–40. Ekkor nyílt meg a Református Kereskedelmi Iskola, melynek igazgatója a gimnázium igazgatója volt egyelőre.²²⁴ Én mint óraadó tanítottam abban a magyar irodalmat négy éven keresztül. Ebben az iskolai évben érettségizett Attila fiam kitűnő eredménnyel.

1940–41. Utolsó nyilvános tanításom esztendeje. Elmúlt Pápán 35 munkában eltöltött tanítási év. Alig vettem észre, már 1941. szeptember 1-én nyugalomba mentem. A Kollégiumtól azonban nem váltam el végleg, mert azután is tanítottam ott mint óraadó még tíz évig, illetőleg 1956-ig.

1944. évben halt meg Faragó János, a gimnázium hosszú éveken át volt igazgatója, mint nyugdíjas.²²⁵ Ebben az évben nyílt meg az esti Kereskedelmi szaktanfolyam.²²⁶ Az Értesítők rövidebben számolnak be mindenről.

sok már 1924-től voltak a pápai kollégium diákjainak részére a régi városi színházban, általában hosszabb utazási filmeket mutattak be. Miután ez a típusú filmvetítés megszűnt, az Oktatási Minisztérium könnyen hordozható, kis gépeket juttatott el az intézményekhez, amelyek lehetővé tették az oktatási célokra gyártott, 10–15 perces filmek tanóra keretében történő levetítését. *A bemutatott filmek, ha kisebb hibák érzékelhetők is itt-ott, mégis igen értékes szemléltető anyagok, s így igen eredményesen használhatóak az oktatásban.* A bemutatott filmek széles választékát mutatják a következő filmcímek: *Az alsóbbrendű élőlények. Japáni tea. Pezsgőgyártás. Hindu templomok. Szicíliai képek. Harc a létért. Majomfogás. Bélbolyhok működése. Marosújvári sóbányászat. Jéggyártás. Nyári utazás az Elbán.* Pápai Református Kollégium értesítői. 1936–37. 46. 1937/38. 83. Pápai Kollégiumi Lapok. 1936/37. 9–10. 121–122. 1938. június 12-én rajzkiállítás nyílt a kollégiumban, melyet A. Tóth Sándor tanár rendezett Buday Lajos közreműködésével. A kiállítást Medgyasszay Vince püspök nyitotta meg, 1938. június 19-ig volt látható. 131 tanulótól 429 rajzot és 150 írásmintát mutattak be. Pápai Református Kollégium értesítői. 1937/38. 40–45, 77–78, 103, 109.

²²³ Az 1938 szeptemberében szervezett kiránduláson 40 tanuló vett részt. A kirándulás útvonala Bologna–Firenze–Róma–Nápoly–Pompei–Capri szigete–Pisa–Genova–Milánó–Velenice volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1938/39. 47–48.

²²⁴ A kereskedelmi tagozat nem önálló kereskedelmi iskolaként nyílt meg 1939 őszén, hanem a gimnázium felsőbb osztályainak párhuzamos tagozataként. Az első évfolyamnak 50 tanulója volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1939/40. 132–133.

²²⁵ Faragó János igazgatót Rab István búcsúztatta a pápai Alsóvárosi temetőben, beszéde a kollégium értesítőjében is megjelent *Faragó János lelki képe* címen. Pápai Református Kollégium értesítői. 1943/44. 3–5.

²²⁶ A Kereskedelmi szaktanfolyam a pápai kereskedők, tisztviselők és iparosok kérésére Győry Elemér püspök támogatásával és a Vallás és Közoktatási Minisztérium engedélyével

Az 1947–48. évi Évkönyv annál gazdagabb (180 lap), mert ebben az évben államosították a többi iskolával együtt az Alma mater egyházkerületi főiskolánkat is. Búcsú-szám volt ez, mely magában foglalta tíz iskola típus életét. Ezek a típusok: teológia, gimnázium, kereskedelmi középiskola, felnőttek kereskedelmi középiskolája, leánylíceum, tanítónőképző, gyakorló elemi iskola, polgári leányiskola, általános fiúiskola és általános leányiskola. Az Évkönyv hat igazgatónak munkája.²²⁷

Az 1947. évben (IX. 1.) ment nyugalomba Rab István igazgató. Az őszi református Kollégium az államosítás óta a „Petőfi Általános Gimnázium” nevet viseli, melyben eleinte csak fiúk, ez idő szerint lányok tanulhattak. Ma koedukáció van!²²⁸

Mikor vége volt egy iskolai évnek, tíz hónapig tartó, kemény iskolai munka érettségi vizsgával fejeződött be, melyet bankett s utána a szokásos, jól sikerült érettségi bál (az utolsó rendezvény) követett a vén Griff szállóban. Itt már a március tizenötödiki mulatságon megjelent első bálozó leányok, mint „aspiránsok”²²⁹ ropták a táncokat. Igen sok bakfis nem is csalódott.

került megrendezésre. *Terhát kizárólag a helybeli gazdasági tényezők igényeinek, kívánságainak óhajtunk eleget tenni a szaktanfolyam megindításával. De a tanári testület is a hivatása magaslátán kívánt állani akkor, amikor vállalta a tanfolyammal járó munkatöbbletet, csupán azért, hogy ezt a társadalmi réteget is előbbre vigye a közgazdasági ismeretekben, a gazdasági szaktudásban.* A tanfolyamra 17. életévüket betöltött férfiak és nők jelentkeztek, akik a középiskola vagy a polgári iskola 4. osztályát sikerrel befejezték. A rövid határidő ellenére 22 jelentkeztek, mindegyikük eredményes vizsgát tett. Az oktatás a kereskedelmi középiskolában folyt hetente négy alkalommal az esti órákban., egy-egy nap 3 órát tartottak. Az oktatott tárgyak: gazdasági és jogi ismeretek, kereskedelmi levelezés, könyvvitel, kereskedelmi számtan, gyorsírás és gépírás. A tanítást a kereskedelmi iskola tanárai végezték: Rab István, Sándor József, Futó István s Gáspár Rezső. A résztvevők többségének (90%) volt munkahelye, 2 hallgatót a tanfolyam ideje alatt juttattak állásba, 2 tanulót pedig segítettek az elhelyezkedésben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1943/44. 112, 113.

²²⁷ Az 1947/48. tanévben a Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának igazgatói voltak: Benedek Sándor a teológiai akadémia, Hencze Béla a gimnázium, Sándor József a kereskedelmi középiskola megbízott, Horváth Endre a leánylíceum és a tanítóképző, Ligárt Ida a polgári és az általános leányiskola, Gergely Ferenc pedig az általános fiúiskola igazgatója volt.

²²⁸ koedukáció – különböző nemű fiatalok együttes nevelése

²²⁹ aspiráns – jelölt, pályázó

Az Alma mater kapui egyelőre bezárultak. A munkában kifáradt tanárok megérdemelt nyári pihenőre mentek, vagy tanulmányi útra indultak. Ki csonka hazánkba, ki külföldre. Az „érett” fiúk pedig örömkönnnyek közt váltak el egymástól és fogadalmat tettek, hogy 10, 20, 25, 40, 50 év múlva újra eljönnek a város és az Alma mater falai közé érettségi találkozóra.

ÁLLOMÁSOK.

Rövid emlékiratomnak következő, tán utolsó szakaszában nem a mindenkit érdeklő iskolai, vagy más közügyekről akarok megemlékezni, hanem magamról, élményeimről, pápai kulturális tevékenységeimről. Hosszú, több mint nyolc évtizedre nyúló életemnek eseményekben, élményekben gazdag láncolatát szeretném megmenteni a beroszsdásodástól. Tehát magamnak írok *in memoriam*,²³⁰ az íróasztalom számára, vagy Ovidiusból idézve: *ignibus emendaturis*,²³¹ vagy talán: *posteritati*...²³²

Életem vonata Alcsútról (Fejér megye) indult ki 1881. február 21-én. Ekkor születtem. Apám isákfalvi Sándor Benő, anyám Csilléry Eszter. Öt elemi elvégzése után Kecskemétre vitt az édesapám, ahol a református kollégium diákja lettem. Nyolc év leforgása után leérettségiztem jó eredménnyel. Vonatom azután tovább ment Kolozsvárra, ahol négy évet töltöttem és az egyetemet mint bölcsész absolváltam. Tanári diplomát 1905-ben szereztem magyar, latin, filozófia szakból. Kolozsvárról már előbb megemlékeztem írásom első részében. Itt a református teológia internátusának lakója voltam. Innen Hajdúböszörménybe vitt a vonatom, ahol két évet töltöttem,

²³⁰ *in memoriam* – emlékül

²³¹ Idézet Publius Ovidius Naso Keservek (Tristia) című művéből: *Multa quidem scripsi: sed quae vitiosa putavi, / Emendaturis ignibus ipse dedi. / Tum quoque, cum fugerem, quaedam placitura cremavi, / Iratus studio carminibusque meis.* (Negyedik könyv. 10. Önéletrajz) – Sok mindent írtam, de amit gyengének ítéltam, / hogy kijavítsa a tűz, én magam adtam oda. / Száműzetésemkor több jót is tűzbe vetettem, / meggyűlölve saját hajlamomat s dalomat. (Gaál László fordítása. Publius Ovidius Naso: Keservek (Tristia). Bp., 2002. 100.) – Sokfélét írtam, hanem amit bűnnek ítéltam, / Jobbulás végett tűzbe veték sokat én. / Száműzetésemkor haragudván vers tudományra / Egy részt versemből újjolag abba veték. (Publius Ovidius Naso Szomorú Verseinek Öt Könyve. Fordította Irmes Homonnay Imre. Pest, 1825. 120.)

²³² *posteritas* – utánunk való maradékunk; *posteritati* – az utódoknak

mint gimnáziumi helyettes tanár. Majd bevonultam katonának (17. honvéd) Székesfehérvárra, de két hónapi kiképzés után újra civilbe öltözködtem. Innen haza, Felcsútra mentem, ahol már özvegy édesanyám fogadott. Vonomat innen egy év múlva Pápára vitt, ahol végleg leszálltam, mert elértem célomat. Ezek voltak a főbb állomások. A kisebbeket, a falvakat (a bakterházakat) nem is említve, melyek színesítették, tarkították életutamat.

Alcsút! Szülőfalum. Gyermekkorai szórakozásaim feledhetetlen színhe-lye. Mik voltak ezek a szórakozások? Fogócska, apacs harcok, birkózás, vo-natozás kis kétkerekű kordéval (a későbbi utazások kezdete); lapdázás (mé-ta),²³³ társasjátékok (secreter);²³⁴ majd később séták a fenyvesben, az erdő-ben, a főhercegi parkban, főleg persze a nyári szünidőkben. Végül a VII. és VIII. gimnáziumi osztály elvégzése után színielőadások rendezése és sze-replések, a falusiak szórakoztatása. A színházakban látott darabokból rövi-dített darabokat írtam (Peleskei nótárius. Béni bácsi. Főt főért. Stb.),²³⁵ s azokat adtuk elő az iskolában hevenyészett színpadon. (Ez volt a későbbi színházlátogatások és a színműírásomnak csírája.) Vége a gyermekkorai szórakozásoknak. Isten veled falu! Diák leszek!

Kecskemét! Diák lettem, nyolc évig a könyvek rabja. A református gim-názium szorgalmas tanulója. Tanáraim szerettek, én is őket. Mulasztani 8 év alatt csak kétszer mulasztottam: másodikos koromban gyengeségem miatt két napot, hatodikos koromban, édesapám halálakor két hetet. Gyen-ge fiú voltam, de edzett. Szórakozásom alig volt, legfeljebb séta a vasúthoz, pillantás Pest–Alcsút felé. Lelki szórakozásom az irodalom iránt való érdek-lődéssel akkor kezdődött, mikor mint 12 éves kis diák a „nagyok” önképző-

²³³ A lapta vagy lapda kifejezés különféle labdajátékokat jelölt, de a diáknyelvben elsősor-ban a méta nevű játék megjelölésére szolgált. A méta (longa méta, hosszú méta, kifutós, szaladós méta) ütőfával labdát röptető csapatjáték. Középkori eredetű labdajáték, a kollégi-umi diákság kedvelt szórakozása volt. ORTUTAY 1977–1982. III. 587. SZILÁGYI 1986. 269–271.

²³⁴ *sekreter* – társasjáték; a játék lényege, hogy többen írnak le, vagy meg valamit, de hogy a másik mit írt, csak a végén tudják meg. Az egyes játékosok a magunk részének leírása után behajtják a cédulát, hogy ne lehessen elolvasni, a következő játékosnak adják, aki szintén így cselekszik. A játék befejezéseként az elkészült műveket felolvassák

²³⁵ A *Peleskei nótárius* Gaál József háromfelvonásos bohózata 1838-ból (ihletője Gvadányi József 1790-ben írt azonos című elbeszélése). PÉTER 2000. 690–691. A *Béni bácsi* Beöthy Lász-ló színházigazgató, újságíró műve, 1903-ban a Vígszínház is bemutatta. SZÉKELY 1994. 84.

köréről hallottam egyet–mást. Ötöd magammal elhatároztuk titkon, hogy megalakítjuk a *Durum saxum*-ot.²³⁶ Ez volt a mi önképzőkörünk neve. Egy barátom szobájában találkoztunk két hetenként. Úgy emlékszem, hogy alig kétszer–háromszor! Hamar elaludt a szalmaláng.

A másik élmény, s elég gazdag, a színházlátogatások gyakori lehetősége volt. Ezt is kedves tanárainknak köszönhettem. Ugyanis a diákság szívesen járt engedéllyel színházba, hiszen olcsón mehetett (20 krajcáros állóhely). Hogy a jegyváltás és az ellenőrzés is könnyebb legyen, az osztályfőnök (vagy igazgató) engem bízott meg a színházjegyek árusításával, minek fejében minden másnap ingyen mehettem színházba. Az előadások varázsa engem is elvarázsolt, nem a könyvektől, hanem a színészet, a színműírással való próbálkozáshoz. Itt van talán a csírája későbbi színházi sikereimnek. Egyelőre ettől is búcsút vettem; felültem érettségi után vándor-vonatomra, és két hónapi gondolkodás, tépelődés után, a legszebb nyári vakáció után Kolozsvárra utaztam.

Kolozsvár! Itt dőlt el sorsom. Pályaválasztásom idején (1899) sokat töprengtem: mi legyek hát? Színész? Pap? Pedagógus? A többi pálya nem érdekelt. Egy kecskeméti diákkori önképzőkörben elhangzott sületlen felszólalásom észre térített, hogy az előadói pályák nem nekem valók. Könnyen lemondtam az elérhetetlen „püspökségről”, az Egressy Gáborok²³⁷ és Megyeri Károlyok²³⁸ „babéiról”, és Garzó Béla conscolaris barátomnak,²³⁹ a későbbi kecskeméti gimnáziumi igazgatónak biztatására pedagógusnak készültem. Az ő ajánlatára jutottam be a kolozsvári református theológiai fakultás inter-

²³⁶ *durum saxum* – kemény kőszikla

²³⁷ Egressy (Galambos) Gábor 1808-ban született Lászlófalván (Borsod vm.), apja református lelkész, testvére Egressy Béni zeneszerző volt. Miskolcon folytatta középiskolai tanulmányait. 1826-ban állt színésznek. Kezdetben Kassán és Kolozsvárott, majd 1835–1837 között a budai Várszínházban játszott. 1837-től lett a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház tagja. Rendezőként is működött, a Színi Tanodában pedig tanított is. MARKÓ 2001–2007. II. 310–312.

²³⁸ Megyeri (Stand) Károly 1799. január 8-án született Tótmegyeren. Művésznevét szülőfaluja után vette fel. A Károlyi uradalom alkalmazottja volt. 1817-ben lett tagja Kilényi Dávid társulatának. A legismertebb vándoregyüttesekkel járta az országot. 1837-től a Pesti Magyar Színház, majd a Nemzeti Színház tagja volt. A Bánk bán ősbemutatóján ő játszotta Biberach szerepét. 1842. december 12-én hunyt el. SZÉKELY 1994. 500–501.

²³⁹ *conscolaris* – iskolatárs

nátusába, ahol négy évig laktam kb. 80 theológus és tanárjelölt társaságában. Ez a lakás azért is emlékezetes, mert itt ismertem meg, mint tanítóképzős első feleségemet Nagy Károly theológiai tanár, majd püspök házában.²⁴⁰

Kolozsvárra érkezve az első éjszakát a „Biasini”-ben töltöttem,²⁴¹ ahol éppen egy volt kecskeméti barátommal találkoztam. Másnap az egyetemre mentünk. Ő joghallgató lett, én filozopter,²⁴² magyar–latin szakcsoporton. Az előadásokat szorgalmasan, boldogan hallgattam. Két év leteltével letettem az alapvizsgát, majd három évvel később a szakvizsgát, és egy évi gyakorlati működésem után (1905) megszereztem a középiskolai tanári oklevelet.

Kolozsvári tartózkodásom sok kedves élményei és emlékei közül az emlékirataim elején felsoroltak mellett azt örökítem meg pár sorban, hogy ott voltam 1902-ben Mátyás király gyönyörű szobrának a leleplezési ünnepélyén.²⁴³ Feledhetetlen volt. Megjelent azon a király képviselőjében József főherceg is, akit Jókai Mórral együtt nagy ovációban²⁴⁴ részesített a lelkes ifjúság.

Hajdúböszörmény. Ide kerültem választás útján helyettes tanárnak. Itt két évet töltöttem. Az első évben tanítani tanultam, s ez ment is simán, eredményesen, emellett állandóan készültem a pedagógiai vizsgámra, de ez már nem ment oly simán, mert a társadalmi kötelezettségek akadályoztak, késleltettek. Még inkább a második esztendőben. A sok nőtlen tanár és nőt-

²⁴⁰ Nagy Károly 1868-ban született Kisborosnyón (Háromszék vm.). Középiskolai tanulmányait Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden, a teológiát Nagyenyeden végezte. 1890–1891 között Marburgban, majd Utrechtben tanult. 1894-től Nagyenyeden lelkész és teológiai tanár lett, 1895-től Kolozsvárott tanított. 1908-tól az erdélyi egyházkerület főjegyzője, 1918-tól püspöke volt. 1926-ban hunyt el Kolozsváron. SZINNYEI 1891–1914. IX. 671–672. ZOVÁNYI 1977. 422–423. SZÖGI 2001. 434 (8746. sz.). BOZZAY–LADÁNYI 2007. 174 (2078. sz.).

²⁴¹ A kolozsvári Biasini szálloda a Petőfi (Avram Iancu) utcában, a Házsongárdi temető mellett található 19. századi épület. 1840-ben nyílt meg a szálloda, a század végére rangját veszítette. 1913-ban az épület földszintjén orfeum nyílt. 1926-ban az akkori tulajdonos bezáratta, és az épületet bérházzá alakította. 2007-ben a földszinten La Biasini néven kávéház nyílt.

²⁴² *filozopter* – bölcsészhallgató

²⁴³ Fadrusz János Mátyás emlékművét 1902. október 12-én avatták fel Kolozsvár főterén. Ekkor avatták fel az egyetem központi épületét, a néprajzi múzeumot és az igazságügyi palotát is. Az ünnepélyes alkalomra a város díszes Mátyás albumot adott ki, a színházban ünnepi műsort adtak. Fadrusz Jánost József főherceg vaskorona renddel tüntette ki, a várostól díszpolgári, az egyetemtől doktori címet kapott. SOÓS 1961. 39–48.

²⁴⁴ *ováció* – viharos, zajos ünneplés, éljenzés

len tisztviselő barátsága és szórakozása engem is belesodort akaratom és kedvem ellenére a gyakori szórakozásokba. Mik voltak ezek? Névnepoknak, születésnapoknak s egyéb alkalmaknak megünneplése. Causa bibendi²⁴⁵ minden másnapra akadt. Leányos családoknál cigány mellett is fél éjszakákon át. Egyszer például egy előkelő, gazdag barátom három napig tartó névnapjára hívott meg a „Schwarz sörödébe”. Egy másik alkalommal két kocsival mentünk ki a Hortobágy felé a Pródi pusztára,²⁴⁶ ahol házigazdánk, szintén legényember, egy birkát öletett le a juhászával, s a magunkkal vitt 50 literes hordó borával megcsináltatta gulyásnak. Addig nem hagytuk ott a pusztá vendégségét, míg el nem fogyasztottuk a készletet. Vasárnap reggel értünk vissza a városba. Böszörményben nem volt kultúrélet, vagy olyan minimális, hogy az semmiképpen sem elégítette ki kultúrszomjamat. Színészek is csak két hétre jöttek évenként. Barátság, összetartás az volt a fehér asztalnál is, a zöld asztalnál is, de a szó legnemesebb értelmében vett szellemi életnek híjával voltunk. Nem csoda hát, hogy ebből a boros és poros városból elkíváncsoztam, és diplomám megszerzése után (1905) el is jöttem.

Székesfehérvár. A nyarat szülőfalumban töltöttem, s onnan vonultam be egy szomorú októberi napon katonának Fehérvárra. 17-es honvéd lettem. Ha nem tetszett a zajos alföldi élet, még kevésbé tetszett a természetemmel ellenkező katonaélet. Gyenge voltam, nem katonának való. Improduktív²⁴⁷ foglalkozásnak néztem. Egy hónapi kiképzés után (bár semmi különösebb panaszom nem volt rá, legfeljebb egyéni szabadságom korlátok közé szorítása) a csapatkórházba kerültem egy pápai önkéntes társammal együtt, ahonnan két heti vizsgálat után, felülvizsgálat után a katonai szolgálatból elbocsátottak, „kiszuperáltak”. Így kerültem vissza Alcsútra édesanyám lakásába, ahol meleg napok között lestem, vártam a pályázati hirdetéseket. Hol lesz üresedés? Hová sikerül?

²⁴⁵ *causa bibendi* – ok az ivásra

²⁴⁶ Pród Hajdúböszörmény külterületi lakott helye; korábban a Hortobágy peremterületén Hajdúböszörményhez tartozó pusztá (földrajzi és néprajzi értelemben nagy kiterjedésű, állattenyésztéssel hasznosított terület) volt. ORTUTAY 1977–1982. IV. 279.

²⁴⁷ *improduktív* – nem közvetlen értékképző, a termelésre fordított kiadás; meddő, terméketlen

Pápa! Nem túlságos soká kellett várnom. A nyár folyamán megpályáztam az üresedésben levő pápai magyar-latin helyettes tanári széket, melyre meg is választottak Antal Gábor püspök és Faragó János igazgató támogatásával. Pápára érkezésemről már megemlékeztem emlékiratom első felében. Most a befejező részben magamról, irodalmi működésemről, életem egyes szakaszáról, nyugalomba vonulásomról fogok búcsúzásképpen töredékesen megemlékezni.

Kezdem mindjárt egy-egy iskolai év befejezésével. Az év utolsó hetében voltak az osztályvizsgák, melyeknek befejezése után volt az úgynevezett örömnünepély. Évzáró beszéd, a jutalmak kiosztása, a pályanyertes munkák megjutalmazása, képzőtársasági jelentés, szavalat.

Ezt követte a végzett diákok szóbeli érettségije, mely átlagosan egy hétig tartott. A vizsgálati napok egy vasárnapi szünetében a bizottság tagjai az elnökkel és kormányképviselővel együtt kirándulást tettek vagy a Somlóra, vagy Bakonybélbe. Minden alkalommal Fejes Zsigmond igazgató meghívott és magyaros vendégszeretettel fogadott vendégei voltunk. Két autóval mentünk, jöttünk. Az érettségizett öregdiákok boldogan énekelték a Ballag már a vén diák-ot, és fogadalmat írtak alá a tíz évenkénti érettségi találkozókra. A Genius Loci velük ment az élet útjaira. Vissza is hozta 10, 20, 30, 40, 50 év múlva „megfogyva bár, de meg nem törve” az Alma mater falai közé. Engem mindig meghívtak e találkozókra, s körükben mindig új erőre kapott gyengülő szervezetem.

Az idén (1968) öt évfolyambeli találkozón vettem részt. Az üdvözlő beszédre a régi tanári szeretettel válaszoltam. A 35 év előtt érettségizetteket régi termükben kerestem föl, ahol feledhetetlen emlékeket idézve verses formában köszöntöttem a „haza” érkezett „fiaimat”. Idéztem ballagásukat, 35 év előtti búcsúzásukat. *„Hej, hogyha még egyszer úgy dalolhatnátok, tudom Istenem, hogy sokért nem adnátok.”* A válasz: könnyes szemek, taps. A sokszorosított vers a könyvtári (Papensia) levelesládában található sok évi irodalmi levelezésem emlékeivel, egyéb verses és drámai műveimmal együtt. Ugyanott van egy Emlékalbum is, amelyben Pápán, vagy kirándulásaim alkalmával több, mint kétszáz kép örökít meg érettségi vizsgámtól kezdve életem minden szakaszában mostanig.

EREDMÉNYEK.

Korán kezdtem a szellemi foglalkozást. Alig múltam öt éves, már bebelopóztam édesapám osztatlan iskolájába csupa kíváncsiságból és időtöltésből mint „benevolus auditor”.²⁴⁸ Rám ragadt az ábécé. Öt év múlva megértem a középiskolai tanulmányokra. Diák lettem. Nyolc év múlva megértem az egyetemi tanulmányokra. Újabb öt év leforgása után megszereztem a tanári diplomát. Ez lett 18 évi szellemi munkám eredménye. Aztán tanítottam, tanítottam, tanítottam. Ötven évi szolgálatom után aranydiplomával ajándékozott meg a budapesti egyetem a megszűnt kolozsvári egyetem okmányinak bizonyossága alapján. Sajnos, ez a kitüntetés csak erkölcsi ajándék volt, titulus sine vitulo, jelvényeivel együtt.

Tanításom hosszú ideje alatt állandóan foglalkoztam az irodalommal, szünidőkben sokat és sokfélét írtam. Sok cikkem, bírálatom, költeményem jelent meg a helybeli, vidéki és fővárosi lapokban. De legjobban kedveltem a színműírást, amely nem sok anyagi sikert, de annál több erkölcsi sikert teremtett számomra. Ezen az alapon lettem rendes tagja a Magyar Országos Színpadi Egyesületnek. Darabjaimat úgy a műkedvelők, mint színtársulatok is sokszor előadták az egész országban. Körülbelül 25–30 darabot írtam, egy és 3–4 felvonásosat. Ezek közül mintegy húsz nyomtatásban is megjelent könyv alakban.

Itt most csak a legjobbakat sorolom föl cím szerint. Tárgyukat vagy a történelemből, vagy az irodalomból, vagy a népeletből vettem. Ilyenek például: A királynő kedvence (Németre fordította Vágvölgyi Béla²⁴⁹ *Liebling der Kaiserin* címmel. Ezt a bécsi Burgtheater dramaturgia is megdicsérte.). Vándorlantos. Provencei dalnok. Bolond Istók. Thalia papjai. Négy száz év. Képmutatók. Hiba van a kréta körül. A bugaci kis király. A föld varázsa. A szent vértanú. A szerelem foglyai (Eredeti címe: Énekesnő.). Diákszerelmek

²⁴⁸ *benevolus auditor* – önkéntes hallgató

²⁴⁹ Vágvölgyi (1882-ig Müller) Béla 1857-ben született Nagyszombatban. Zenei tanulmányait szülővárosában és Budapesten végezte Bartalus Istvánnál, idősebb Ábrányi Kornélnál és Volkmann Róbertnél. Az Orpheus és az Apollo című zenemű-folyóiratokat szerkesztette. Zenetanárként dolgozott a Nagyszombati Tanítóképző Intézetnél. 1905-től Budapesten élt. MOLNÁR 1936. 509. DIÓS 1993–. XIV. 666–667.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

(Eredeti címe: Ballag már a vén diák.). A három utolsó kéziratban! Ezen kívül 16 egyfelvonásos: tréfa, vígjáték, irredenta színmű, stb.

A Két gyöngy című népszínművem dalait, a Hiba van című népszínművem dalait, a Provencei dalnok összes dalait, a Ballag már... című dalait és kupléit, az Énekesnő betéteit (operett), Zsuzsika című kisebb művet többen megzenésítették. Ezenkívül más verseimet is.

A PÁPAI REF. KER. IFJUSÁGI EGYESÜLET (KIE)

1934 november hó 25-én, vasárnap este 1/28 órai kezdettel
a Levente-Otthonban
MŰKEDVELŐI SZINIELŐADÁST
rendez.

KÉT GYÖNGY

Szinre kerül: 3 felvonásos énekes népszínmű.

Írta: Sándor Pál. — Dalait szerzette: Dr. Hermann László. — Rendező: Ifj. Kovács Sándor és a szerző.

Személyek:

Gyepesi Dániel, két-ökrös gazda	Csurgai Ferenc	Dr. Vágó, orvos	Fóris Sándor
Mariska, leánya	Nemes Jolánka	Haza! Veray János, népköltő	Filbér Károly
Andris, Gyöngy, nevelt fia	Nemes Sándor	Zsineg Jóska, harangozó	Szalay Jenő
Halom György, hat-ökrös gazda	Németh Ferenc	Kis Ferkó, kisbíró	Kiss Kálmán
Klára, felesége	Farkas Rózi	Miska, szolgabírói huszár	Gyimóthy József
Juliska, leányuk	Filbér Mária	Zsuzsi, szolgáló	Tömöl Bózsike
László, fia (szolgabíró)	Domján Imre	Kati, szolgáló	Németh Irénke
Özv. Kakukné	Balikó Irénke	Presbiter	Mészáros Sándor
Pista, fia	Pintér Gábor	I. zsandár	Lendér János
Torkos Mihály, kántor	Francesics Imre	II. zsandár	Szalai József
Imre, fia, rektor	Kőszeghy Aladár	Cigány	Kiss Gyula

Történik az I. és II. felvonás Haloméknál, a III. felvonás Gyepesi házában.

Felvonásokközben a Kollegium kis zenekara szórakoztatja a közönséget.

Egy Sándor Pál-népszínmű előadásának plakátja 1934-ből

Irodalmi és társadalmi munkásságom alapján rendes tagjává választott több irodalmi és művészeti egyesület vagy társulat. Így a 1. Színpadi Szerzők Egyesülete, 2. a Tinódi Lantos Sebestyén Társulat, 3. Gárdonyi Géza Társulat, 4. Gyóni Géza Irodalmi Társulat, 5. Balatoni Társulat, 6. Osztge (Országos Szent Gellért Egyesület), 7. Dr. Kovách Pál Irodalmi és Művelődési Egyesület (Győr), 8. Dankó Pista Művészeti Társulat (Szeged), 9. Jókai Kör (Pápa), 10. Közművelődési Egyesület (Pápa).

Rengeteg iskolai hivatalos elfoglaltságom és privát munkásságom közben ráértem a lapszerkesztésre is. Vállaltam a többletmunkát azt gondolva, hogy ezzel is növelem iskolám hírét és tekintélyét.

A 20-as években három esztendőn át szerkesztettem a Pápai Kollégiumi Lapokat, amely évente tízszer jelent meg. Munkatársaim a Képzőtársulat tagjai és öregdiákok voltak. Majd 1939-ben átvettem Kőrös Endrétől a Pápai Hírlap szerkesztését. A lap haladó szellemű (de nem forradalmi jellegű) politikai és társadalmi jellegű sajtóorgánium volt. Közkedvelt lap volt a keresztény szociális irányú Pápa és Vidéke mellett. A köz érdekeit szolgálta általános meglegedésre mindaddig, míg az erőszakos „nyilas uralom” rá nem tette kezét. Ugyanis mivel elzárkóztam a nyilas cikkek közlésétől, mivel Zrínyit idézve tiltakoztam a levante ifjak kivitele miatt az országból, mivel a lap karácsonyi (utolsó) számában pár soros verset írtam a harc (lap címe) ellen,²⁵⁰ perbe fogtak, és 1944. december 16-án vizsgálati fogságba hurcoltak. Majd kihallgatás nélkül egy hét múlva Győrbe vittek, hogy onnan „zsuppon” elszállítsanak a komáromi internáló táborba. A bombázások miatt visszairányítottak Pápára, hol rendőri felügyelet alatt éltem az oroszok bevonulásáig – szabadon. A bevonulás sok mindentől megfosztott, de elvette tőlem a békés szeretet reménységének emberi hitét is. A jelszavam eddigi életem jelszava maradt: dolgozni, dolgozni, dolgozni! Privát tanítványaimmal foglalkoztam, és írásba foglaltam emlékeimet. Visszamegyek hát most is a

²⁵⁰ Az 1944. december 16-i szám 2. oldalán jelent meg Gyóni Géza emléke (*Halála 27 éves fordulójára*) című verse. Részlet a versből: *Most, hogy újra lángol a harc, / Tán gyötrőbb, mint a pokol, / És a népek légiója / Szenvedés közt fuldokol.* A *Harc* című antiszemita lap Magyarország német megszállása idején, 1944. május 20. és 1944. december 23. között jelent meg szombatonként. Budapesten. Összesen 32 szám jelent ez idő alatt (a 31–32. összevont szám volt). A lap főszerkesztője Bosnyák Zoltán, szerkesztője Farkas István, felelős kiadója N. Levatich László voltak.

régmúltba, és főlemlíték néhány állomást, ahol emlékezetes, talán érdemes munkát fejtettem ki. Sok előadást, felolvasást tartottam a Jókai Körben és másutt. A nagyobbakat főlemlítem.

Jókai Mór születésének centenáriuma (1925) Pápán, Győrött, Komáromban. Herczeg Ferenc 40 éves írói jubileuma a Perutz-gyári kultúrházban.

A fővárosi Gellért szálló kultúrtermében: A szent vértanú (1941) színmű. A Tudományos Akadémián novellám olvasásával. Ugyancsak egy novellámat olvastam föl Kisbén.

A győri dr. Kovács Pál Irodalmi Társulat előadó ülésén novellával szerepeltem. A Pápai Közművelődési Egyesületben Rákóczi koráról tartottam előadást. Később – leginkább nyugdíjas koromban – komoly és tréfás verseimmel szórakoztattam nyugdíjas társaimat.

Aktív koromban több hivatalos kiküldetésem is volt. Részt vettem 1914-ben a debreceni kollégium új épületének fölavatásán hatod magammal. 1915-ben részt vettem Vározy Tivadar főigazgató temetésén.²⁵¹ A húszas évek végén Keszthelyen a református teológiai tanárok országos tanácskozása helyét, idejét intéztem el. Ünnepek alkalmával többször képviseltem kollégáimmal együtt a gimnáziumot.

Életrajzi adataimat őrzi:

1. Révai lexikon (pótkötet).
2. A magyar muzsika könyve (1936).
3. Magyar Művészeti Lexikon (1938).
4. Irodalmi Lexikon (II. kötet).
5. Veszprém megye irodalmi hagyományai (1967).
6. Aranyalbum (arcképek).

Mozaikok életemből. Pótlások.

²⁵¹ Vározy Tivadar 1855. május 25-én született Zomborban (Bács vm.). Középiskolai tanulmányait a kalocsai jezsuita gimnáziumban végezte, majd 1878-ban a budapesti tudományegyetemen szerzett földrajz-történelem szakos középiskolai tanári oklevelet. Tanítani Zomborban kezdett, majd igazgató helyettesként irányította az intézményt. 1891–1902 között az újvidéki gimnázium igazgatója volt. 1902-ben választották meg a győri tankerület főigazgatójának. 1917. július 15-én hunyt el. Győri Szentbenedekrendi katolikus főgimnázium értesítői. 1917/18. 3–8.

Ajánló sorokat írtam: P. Tóth Géza: Bakonyér mellől. Herczeg Lajos: A huszár hazatérése.²⁵² Györffy Sándor verses kötetéhez.²⁵³ Rab Zsuzsa első verseihez. Gyenge József (Budapest) a biztatásomra gyönyörű alexandri-nokban Trilogia címmel megírta a pápai diák életét s az öregdiákok 50 éves érettségi találkozóját (1967) Arany János modorában.

Verseim megjelenési helyei: Gyöngyfüzér. Új virradat.²⁵⁴ Új Idők. Dunán-túli Protestáns Lap. Pápai Hírlap. Pápa és Vidéke.

Tanulmányaim (pótlás): gróf Széchenyi Istvánról. Csengei Gusztávról. Gárdonyi Gézáról írt műve Futó Jenőnek. Tatay Sándor: Az eke (regény). Incze Gábor: Új Kis Tükör.²⁵⁵ Tompa Mihályról (Jókai Kör). A dalról (a KIE nótaestje), stb.

²⁵² Herczeg Lajos lelkész 1888. április 6-án született Szomódon, apja Herczeg Sándor, anyja Fodor Mária. 1898-tól a pápai református gimnázium tanulója volt, ahol 1906-ban érettségét tett. A teológiát is Pápán végezte 1906–1910 között. Segédlelkészi szolgálatot végzett Neszmélyen, Felsőörsön, Balatonhenyén, majd hitoktató segédlelkész volt Győrben. 1913-ban a balatonhenyei gyülekezet választotta meg rendes lelkészének, ahol 1949. október 1-ig szolgált, amikor nyugalomba vonult. A *huszár hazatérése* című verseskötete 1928-ban jelent meg Pápán, a Főiskolai Nyomda kiadásában. Feleségei Németh Erzsébet és Major Margit voltak. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 982–985.

²⁵³ Györffy Sándor 1907. február 17-én született Alsógörzsönyben. Már fiatal korában versei és egyéb írásai jelentek meg a Pápa és Vidéke és a Pápai Hírlap című folyóiratokban. Házassága után Pestszentlőrincbe költözött. 1936-ban Horthy Miklós kormányzó kihallgatáson fogadta, akinek átadta *Sír a tárogató* című (a kötet 1934-ben jelent meg Pápán a Főiskolai Nyomda kiadásában) verseskötetének diszkötésű példányát. 1928-ban *Érzelmeim*, 1939-ben *Vadvirágok a téti mezőkről* címen jelent meg verseskötete Pápán, a Főiskolai Nyomda kiadásában. A vasútnál dolgozott. 1945-ben családjával, 6 gyermekével Budapestre költözött. 1975. május 31-én hunyt el. PH 1936. április 8. 4. Sándor Pál az első verseskötetéhez, az *Érzelmeim* címűhöz írt *Előszót* 1928 szeptemberében.

²⁵⁴ Az Új Virradat című szépirodalmi, művészeti és kritikai folyóirat Kaposváros jelent meg rendszertelenül, évente ötször 1932–1937 között. Szerkesztői Csermely István, Meskula Ferenc és Pauer Béla voltak. KELLNER 1957. 74.

²⁵⁵ Incze Gábor 1898. december 17-én született Nagybányán, ahol gimnáziumi tanulmányait is kezdte, majd Budapesten folytatta, a kőbányai állami főgimnáziumban érettségizett 1916-ban. A teológiát Debrecenben, Budapesten, Aberdeenben és Strassburgban végezte. Vallásoktató lelkész volt Budapesten 1923 és 1928 között. Egy évig (az 1930/31. tanévben) a pápai teológián helyettes tanárként a gyakorlati tanszéken oktatott. 1931-ben teológiai doktorságot szerzett Debrecenben. 1943-tól Nagyváradon, 1945-től Budapesten volt lelkész, 1956-ban vonult nyugalomba. Egy-egy kötet keresztemelési, temetési és esketési beszédet és egy kötet prédikációt állított

Több darabomat megzenésítették: Hermann László,²⁵⁶ Ritoók István,²⁵⁷ Nyári Ferenc,²⁵⁸ Lászlófy Lajos,²⁵⁹ Hámori Várnagy Dalma,²⁶⁰ Révész Mihály,²⁶¹ Hatvani Lajos,²⁶² Szűcs Gusztáv,²⁶³ Korongi Viktor (Szeged).²⁶⁴

össze az „Isten ígéje a gyermek lelkében” és a „A keresztyénség és a társadalom” címen. 1966. szeptember 23-án hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1930/31. 7, 13. ZOVÁNYI 1977. 276. VARGA 1998. 237. RÁCZ 2000. 93–95 (1966. szeptember 12-én hunyt el!).

²⁵⁶ Hermann László 1890. június 26-án született Székesfehérváron. Az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia elvégzése után a Vecsey-vonósnégyes brácsásaként koncertezett. 1910–1913 között a szatmárnémeti, 1914-től a székesfehérvári, 1919-től a győri zeneiskola igazgatója. 1922-től a Győri Ének- és Zeneegylet zenekarának karmestere. Az Országos Zenepedagógiai Egyesület igazgatósági, a Szegedi Filharmónia örökös, a győri Kisfaludy Irodalmi Kör rendes tagja. 1945-ben feleségével együtt visszatért Székesfehérvárra. Sándor Pál munkái közül a *Két gyöngy* dalait zenésítette meg. 1966. június 19-én hunyt el. Állomások. 39. MOLNÁR 1936. 395. GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. 133.

²⁵⁷ Ritoók István 1883-ban Pocsajon (Abaúj–Torna vm.) született. A gimnáziumot Debrecenben végezte, majd a budapesti Polgári Iskolai Tanárképző Intézetben magyar–pedagógia, a Nemzeti Zenedében ének–zene szakos tanári oklevelet szerzett. 1906-ban kezdett tanítani a nagyvárad református tanítónőképző intézetben. Trianon után családjával együtt áttelepült Magyarországra. Tiszafüreden, majd 1926-tól a pápai református Nőnevelő Intézet tanára lett. 1944-ben Győr–Sopron–Moson és Veszprém vármegye tanulmányi felügyelőjévé nevezték ki, címzetes igazgatói címet kapott a vallás- és közoktatás minisztertől. Tanított éneket, összhangzatos éneket, zenét és hospitálási gyakorlatot is vezetett. A zenesztár őre is volt. Az iskola ének- és zenekarával rendszeres résztvevője a város zenei életének. 1946. december 1-el nyugdíjazták 41 évi szolgálat után, óraadóként továbbra is tanított. Nyugdíjazása alkalmából az 1946/47. tanévi értesítőben így búcsúznak tőle: *Ritoók István 41 évig szolgálta kiváló szaktudással, pedagógiai rátermettséggel, példát mutató lelkiismeretséggel, fáradhatatlan lelkesedéssel az iskolai ének- és zenekultúrát, ezen túl az egyetemes emberré nevelés nagy munkáját, s mindezekkel városunk és nemzetünk művelődésének ügyét. Értékét soha el nem veszítő munkájával maradandóan beírta nevét intézetünk történetébe, melyben 21 évre terjed munkássága. Kartársai a tisztelet és szeretet érzésével búcsúznak tőle, s őszinte szívből kívánják, hogy a jól végzett munka megnyugtató érzésével, töretlen lelki és testi erővel sokáig élvezhesse a hosszú és fáradságokkal teljes munka után a nyugalom éveit.* Sándor Pál művei közül a *Hiba van a kréta körül* három népdalt zenésítette meg. 1952-ben hunyt el Pápán. Állomások. 39. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1926/27. 12, 13, 14, 15. 1927/28. 14, 19, 21. 1928/29. 25, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 60, 61, 71. 1929/30. 6, 9, 11, 12, 13, 14, 52. 1930/31. 11, 15, 17, 19, 58. 1931/32. 15, 21, 24, 64. 1932/33. 6, 8, 12, 13, 15, 54. 1933/34. 6, 8, 15, 16, 57. 1934/35. 11, 22, 24, 31, 32, 38, 41, 83. 1935/36. 12, 20, 22, 27, 28, 29, 38, 85. 1936/37. 5, 14, 16, 23, 35, 81. 1937/38. 10, 30, 33, 34, 39, 54, 101. 1938/39. 5, 10, 14, 16, 17, 22, 23, 24, 37, 87. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Polgári Leányiskolájának Évkönyve. 1939/40. 6, 26, 27. 1940/41. 7, 43, 44. 1941/42. 36, 37, 43. 1942/43. 35. 1943/44. 29. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő-Intézete Leánylíceumának és Tanítóképző-Intézetének Évkönyve. 1939/40. 3, 11, 14, 19, 20, 24, 25, 36, 54. 1940/41. 5, 7,

A televízió (TV) fölvetelt sugárzott rólam és Falu Tamásról a Pilvax kávéházból 1963-ban.

A református egyház örökös tiszteletbeli presbitere lettem 1964-ben.

Az új templom 25 éves jubileumán (1966) ódát szavalták.

8, 21, 22, 26, 34, 68. 1941/42. 9, 12, 13, 18, 19, 22, 62. 1942/43. 5, 10, 13, 14, 23. 1943/44. 7, 9, 11, 13. 1944/45. 6. 1945/46. 8. 1946/47. 3–4, 6, 8. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Évkönyve. 1947/48. 81, 85, 124. TUNGLI 1997. 98 (1926-tól a pápai Állami Tanítóképző Intézet tanára volt!), 170 (1906–1947 között tanított a Nátusban!).

²⁵⁸ Nyáry Ferenc pápai zeneszerző 1889-ben Sikátorban született. Zenei tanulmányait magánúton végezte. Szerzeményei magyar nóták és nótaszövegek. Dalaival és nótaszövegeivel sok pályadíjat nyert. A *Mikor érted dobogott* című Sándor írást zenésítette meg. Állomások. 39. MOLNÁR 1936. 454.

²⁵⁹ Lászlóffy Lajos, a Vértesszántársulat karmestere a *Provencei dalnok* összes dalát megzenésítette. 1941-ben a Magyar Muzsikusz zeneműkiadó által meghirdetett dalversenyen első díjat nyert Sándor Pál *A bakonyi rengeteg* ... című versének megzenésítésével. A pályadíj egy aranyozott babékoszorú és egy díszoklevél volt. Állomások. 39. PH 1941. július 5. 3.

²⁶⁰ Hámory Várnagy Dalma 1908. március 30-án született Borsán. Ének- és zongoratanári oklevelet szerzett, ezután színházi és filmrendezést tanult. Színtársulatot, könyv- és zeneműkiadót alapított, amelyek 1949-ig működtek. 1957-től Nyugaton élt. A Magyar Nők, a Magyar Könyvbarátok, a Krónika, a Kanadai Magyar Újság című folyóiratok közölték írásait. 1959-ben a Ruhr-vidéki Mari városában Zenei Stúdiót alapított. Elbeszéléseket, meséket, színműveket írt, számos zeneművet alkotott. Sándor Pál *Zsuzsika* című operettjét zenésítette meg. 1981. március 30-án hunyt el. Állomások. 39. BORBÁNDI 1992. 147–148, 440, 463, 466, 467, 501.

²⁶¹ A Pápai Hírlap hasábjain olvasható 1935-ben: Sándor Pál kollégiumi tanár „Bakonyi dal” című hangulatos versét megzenésítette népszerű dalköltőnk, Révész Mihály, akinek már oly sok nótája él a magyar nép ajkán. Ezekhez a lélekből fakadt dalokhoz most méltán csatlakozik Sándor Pál dala, amelyet bizonyára hamarosan szárnyára vesz a népszerűség. PH 1935. 5. 3.

²⁶² Hatvani Lajos 1876-ban született Makón. Tanítóképző intézeti ének- és zenetanár volt. Sepsiszentgyörgyön tanított, majd 1920-ban kiutasították Erdélyből, így került Páparra. Kiváló orgonaképzést is nyújtott a kántori pályára készülő tanítójelölteknek. Felesége Bordács Róza volt. 1939. augusztus 12-én hunyt el Pápán. Megzenésítette a *Ballag már a ... (Diákszerelmek)* című Sándor operett összes dalait és kupléit. Állomások. 40. TUNGLI 1997. 48. DPL 1939. 169.

²⁶³ Szücs Gusztáv Ágoston karmester, zeneszerző. 1893-ban született Budapesten. Zenei tanulmányait magánúton végezte. Szerzeményeivel, melyeknek általában szövegét is maga írta, több pályadíjat nyert. 1933-ban a Zeneakadémián szerzői estje volt. Előadóként zenekarokban és szólistaként is fellépett. Tagja a Fráter Lóránd Társaságnak és az Országos Magyar Zeneszövetség vezetőségének. Sándor Pál operettjét, a *Szerelmem foglyait* is megzenésítette. Állomások. 40. MOLNÁR 1936. 499.

²⁶⁴ Korongi Viktor a következő Sándor Pál dalokat zenésítette meg: *Rég elszállt a vándormadár...*, *Itt ülök a Dunaparton...*, *Bányász-dal (induló)*, *A pápai malomba'...* Állomások. 40.

Az egyházkerületi gyűlésen (Balatonfüred) 1962-ben mint behívott gazdasági bizottsági tag részt vettem.²⁶⁵

Kétszer nősültem. Mindkét házasságom szerencsétlen volt. Finita la tragedia.

Bérekasztás.

1906–1956. Kerek ötven esztendő szorgos munkában Pápán! Az ellenforradalom megállította aktivitásomat. Azóta passzív szemlélője vagyok az Élet eseményeinek. De mit tehet egy 87 éves öreg mást, mint: „sum, ergo cogito, vel non cogito”.

*Nem kívánok az Élettől semmit már,
Eliramlott a tavaszom, el a nyár
Ősz magamnak nem kell többé
Se hírnév, se jutalom,
Csak telemben csöndes béke
S megérdemelt nyugalom...*

Pápa, 1968. szeptember 16.

Sándor Pál

BÚCSÚZÁS

*Véghez vittem immár utolsó munkámat,
Melynek soha senki, csak az idő árthat.
Éltemet, ki tudja, hogy még meddig húzom,
Ezért mindenkitől most fájón búcsúzom.*

(Zrínyi–Sándor)

Soli Deo Gloria!

²⁶⁵ Balatonfüred. 1962. november 20 és 21-én Balatonfüreden voltam a Református Egyházkerületnek egyesített bizottsági gyűlésein, melyekre püspöki meghívást kaptam. Sok ismerőssel találkoztam ott, kik között sok, régi tanítványom volt. Az első nap hideg, esős, viharos volt, a második nap verőfényes szép nap volt, s gyönyörködtem újra (20 év után) a gyönyörű Balatonban. Lakásunk a Református Lelkészudülő... 22-én már nagy hóesés volt Pápán (kb. 20 cm.). Állomások 130.

Kútforrásaim:

1. Lelkes Nándor József: Kuruc legendák szárnyain. Budapest, 1920.
2. Vasmegye. Szombathely. 1955.
3. Lampérth Géza: A pápai ref. főiskola története. Pápa, 1931.
4. Dr. Kapossy Lucián: Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905.
5. A Pápai Református Főiskola Értesítői és Évkönyvei. Pápa, 1906–1948.
6. Zalai Fodor Gyula: Petőfi.
7. Kis Ernő: A pápai főiskola története. Pápa, 1896.
8. Barátaim levelezése.
9. Pápai Kollégiumi Lapok.
10. Agyam kisebb és nagyobb fiókjai.

Pápa, 1968.

Sándor Pál.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Rövidítések

akv.	=	anyakönyv
DPL	=	Dunántúli Protestáns Lap
DREKK	=	Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	=	Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
jkv.	=	jegyzőkönyv
kgv.	=	közügyülés, közgyűlési
PEIL	=	Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok
PH	=	Pápai Hírlap
PL	=	Pápai Lapok
PN	=	Pápai Néplap
PSz	=	Protestáns Szemle
REI	=	Református Egyház Irattára
TREL	=	Tatai Református Egyházmegye Levéltára, Dad
TtREL	=	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen
VeML	=	Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
vm.	=	vármegye

Levéltári források

A dunántúli református egyházkerület 1843–1949 közötti nyomtatott közgyűlési jegyzőkönyvei digitalizált formában megtalálhatók a következő címen: <http://apps.arcanum.hu/reformatus>. A jegyzőkönyveket a bevált gyakorlat szerint az általunk használt levéltári DREL I. 1. a. jelzetükkel, kötetszámmra vagy évszámmra, emellett oldalszámmra utalással idézzük.

A dunántúli református egyházkerület, továbbá a barsi, belső-somogyi, drégelypalánki, komáromi, mezőföldi, órségi, pápai, tatai és veszprémi egyházmegyék kézzel írt közgyűlési, valamint az egyházmegyék szintén kézírásos egyházlátogatási jegyzőkönyveinek, az egyházközségi anyakönyveknek és a kéziratári anyagnak a pontos jelzetei a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek honlapján, a következő címen azonosíthatók: http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1400&Itemid=87.

A Veszprém Megyei Levéltár iskolai iratai közül a pápai református nőnevelő intézetre és református gimnáziumra vonatkozó irategyűttesek:

VeML VIII. 54. A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főgimnáziumának iratai 1877–1952.

VeML VIII. 72. A pápai ref. leánylíceum és tanítóképző intézet iratai 1902–1949.

VeML VIII. 103. A pápai ref. polgári leányiskolai iratai. 1901–1948(–1949).

Adattárak

Egyetemes Névtár. A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára az 1886, 1911, 1912, 1913–15, 1930–32, 1935, 1941. évekre.

Egyházkerületi Névtár. A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Névtára az 1850, 1851, 1854, 1863, 1865, 1866, 1869, 1873, 1874, 1875, 1878, 1879, 1880, 1882, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1926, 1928. évekre.

Tiszti Címtár. Magyarország tiszti cím- és névtára. Az 1873–1944 közötti korszak állami tisztviselőinek nevét tartalmazza. A sorozat köteteit a Központi Statisztikai Hivatal jelentette meg. Az 1873-as év után 1875-ben, 1879-ben, majd 1884-ben jelent meg, 1886-tól 1918-ig évente. 1927-ben újraindult, és az 1933, 1934. évek kivételével 1944-ig szintén évente adta ki a Statisztikai Hivatal. A sorozat köteteinek digitalizálása 2010-ben megtörtént. Jelenleg térítés ellenében offline vehető igénybe a www.arcanum.hu címen.

A **Pápai Református Kollégium értesítői** (1860–1948) és a **Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői** (1895–1944) a <http://www2.arcanum.hu/2011> címen érhetők el.

A rövidítve közölt irodalom jegyzéke

ARANY-CSÉCSY 1990.	= ARANY Dénes–CSÉCSY István: A Decsi Református Egyház története. Decs, 1990.
BAÁN 2011.	= Balatonfüredi életrajzi lexikon. Szerk. BAÁN Beáta. Balatonfüred, 2011. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 61.)
BELICZAY 1955.	= BELICZAY Angéla: A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével. In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 203–239.
BIRCK 1986.	= BIRCK Edit: Bács-Kiskun megyei sajtóbibliográfia. Kecskemét, 1986.
BÓDI 1943.	= BÓDI Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. I. Történeti rész. Kaposvár, 1943. (Csurgói Könyvtár XIX.)
BORBÁNDI 1992.	= BORBÁNDI Gyula: Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia. Bp., 1992.
BOZZAY-LADÁNYI 2007.	= BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.)

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- hr/>
CSOHÁNY 1988.	= CSOHÁNY János: A korszakváltások évszázada (1849–1950). In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 192–300.
DIÓS 1993–.	= Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. DIÓS István. I–. Bp., 1993–.
ERDŐS–KELEMEN 2002.	= ERDŐS Ferenc–KELEMEN Krisztián: Alcsútdoboz. Bp., 2002. (Száz magyar falu könyvesháza)
FABRO–UJLAKI 1906.	= Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviseelőház tagjairól. Szerk. FABRO Henrik–UJLAKI József. Bp., 1906.
FEHÉR–SZABÓ–KÖRÖSI 1992.	= Péterné FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–Székelyné KÖRÖSI Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon. Kecskemét, 1992.
GAAL 2012.	= GAAL György: Képes Kolozsvár. A belváros írásban és képben. Kolozsvár, 2012.
GÁSPÁR 1940.	= GÁSPÁR Jenő: Az Országos Magyar Sajtókamara megalakulása és eddigi munkája = Az Országos Magyar Sajtókamara Évkönyve 1940. 5–30.
GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003.	= GRÁBICS Frigyes–HORVÁTH Sándor Domonkos–KUCSKA Ferenc: Győri életrajzi lexikon. Győr, 2003.
GULYÁS 1956.	= GULYÁS Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Bp., 1956.
GYŐRI 1988.	= GYŐRI L. János: A Kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 627–696.
HARMATH–KATSÁNYI 1984.	= HARMATH István–KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984.
HECKENAST 2005.	= HECKENAST Gusztáv: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Bp., 2005.
HEITLER 1974.	= Irodalmi hagyományok Pápán. Szerk. HEITLER László. Pápa, 1974.
HORTOBÁGYI 1940.	= HORTOBÁGYI Jenő: Keresztény Magyar Közéleti Almanach I–III. Bp., 1940.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

-
HUDI 2011.	= HUDI József: Adatok a pápai Kölcsey Ferenc Szabadkőműves Páholy történetéhez. = Acta Papensia 2011/1–2. 25–82.
HUSZÁR 1993.	= HUSZÁR János: A megújult Jókai Kör története. In: A Pápai Jókai Kör Emlékkönyve 1893–1993. Szerk. Huszár János. Pápa, 1993. 85–126.
HUSZÁR–NÉMETH 1993.	= HUSZÁR János–NÉMETH Éva: A Jókai-kör első fél évszázada. In: A Pápai Jókai Kör Emlékkönyve 1893–1993. Szerk. Huszár János. Pápa, 1993. 7–31.
ITTZÉS 2006.	= A magyar nyelv nagyszótára. Főszerk. ITTZÉS Nóra. I. Bp., 2006–.
KÁLMÁN 2005.	= A Pápai Református Kollégiumhoz kötődő természettudományos és műszaki pályaképekből. Szerk. KÁLMÁN Attila. Pápa, 2005. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek 8.)
KAUTZ 1895.	= KAUTZ Gyula: Kerkapoly Károly emlékezete. Bp., 1895.
KELLNER 1957.	= KELLNER Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Kaposvár, 1957.
KÓKAY–BUZINKAY–
KOROMPAI 1990.	= KÓKAY György–BUZINKAY Géza–KOROMPAI János: Adatok a Gárdonyiról elnevezett irodalmi társaságok történetéhez. = Agria 1990. 657–673.
KORSÓS 2000.	= KORSÓS Bálint: Thaly Kálmán történetírói munkássága. In: Thaly Kálmán 1839–1909 (Írások és konferencia). Szerk. Praznovszky Mihály. Pápa, 2000.
KÖBLÖS 2006.	= A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések, 9.)
KŐSZEGFALVI–BORUS 2002.	= KŐSZEGFALVI Ferenc–BORUS Gábor: Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon. Szeged, 2002.
KÖVY 1992.	= KÖVY Zsolt: Győry Elemér és kora. = Református Egyház 1992/6. 132–136.
KÖVY 2000.	= KÖVY Zsolt: Thaly Kálmán pápai diáksága. In: Thaly Kálmán 1839–1909 (Írások és konferencia). Szerk. Praznovszky Mihály. Pápa, 2000.
KRAJEVSZKY–TAKÁCS 1964.	= KRAJEVSZKY Gizella–TAKÁCS Miklós: Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1777–1963. Szombathely, 1964.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- hr/>
KRÁNITZ 2013.	= KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek 2.)
KRÁNITZ 2014.	= KRÁNITZ Zsolt: A Pápai Református Kollégium tanárainak önéletrajzai. = Acta Papensia 2014/1–2. 125–231.
KUNTÁR 2003.	= KUNTÁR Lajos: A véres Don. A 2. hadsereg Don menti harcai. Szombathely, 2003.
LAMPÉ 2000.	= LAMPÉ László: Dr. Árvay Sándor és a XX. század (1903–1997). Debrecen, 2000.
LISZKAY 1877.	= LISZKAY József: Tóth Ferenc hittudor, pápai ref. lelkész s dunántúli superintendens 1768–1844. In: Liszkay József–Szeberényi Gusztáv–Győry Vilmos–Makkai Domokos–Bartók György: Nagy papok életrajza. Bp., 1877. (Protestáns Theológiai Könyvtár IV/9.) 1–86.
MARKÓ 2000.	= MARKÓ László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. Bp., 2000.
MARKÓ 2001–2007.	= Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk. MARKÓ László. I–VII. Bp., 2001–2007.
MERÉNYI 1941.	= MERÉNYI Oszkár: Kozma Andor: Adalékok és tanulmányok a költő életének és műveinek ismertetéséhez. A költő poszthumusz verseskötetével. Kaposvár, 1941.
MÉSZÖLY 1988.	= MÉSZÖLY Géza: „Emlékezzél meg az egész útról, amelyen hordozott téged az Úr...” Az Alcsúti Ref. Egyház története. Alcsút, 1988.
MOLNÁR 1936.	= MOLNÁR Imre: A magyar muzsika könyve. Bp., 1936.
MURÁNYI 1994.	= MURÁNYI Gábor: A magyar sajtó története. Bp., [1994.]
NAGY 1857–1868.	= NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1868.
NAGY 1957.	= NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957.
NEMESVÁRI 1936.	= Rózsálgas. 150 költő versei. Szerk. NEMESVÁRI Ernő. Nagykőrös, 1936.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

-
NEMESVÁRI 1938.	= Magyar Művészeti Lexikon. A magyar művészek, magyar városok, községek, magyar egyesületek, újságok, lapok ismertető lexikona. Felelős kiadó: NEMESVÁRI Ernő. Bp., 1938.
NÉMETHY KESSERŰ 2003.	= NÉMETHY KESSERŰ Judit: „Szabadságom lett börtönöm” Az argentinai magyar emigráció története 1948–1968. Bp., 2003.
NYAKAS 2001.	= NYAKAS Miklós: H. Fekete Péter kiadatlan sajtótörténete. = Hajdúsági Múzeum Évkönyve X. 2001. 71–143.
O'SVÁTH 1938.	= O'SVÁTH Andor: Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Bp., 1938.
ÓLÉ 2004.	= ÓLÉ Sándor: Pápai diákemlékek. Pápa, 2004.
ORTUTAY 1977–1982.	= Magyar néprajzi lexikon. Főszerk. ORTUTAY Gyula. I–V. Bp., 1977–1982.
PÁSZTOR 1965.	= M. PÁSZTOR József: Elkobzott könyvek és folyóiratok Debrecenben 1934-ben. = Magyar Könyvszemle 1965/1. 39–43.
PÉTER 2000.	= Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. PÉTER László. Bp., 2000.
PIFKÓ–ZACHAR 2000.	= PIFKÓ Péter–ZACHAR Anna: Esztergom helytörténeti kronológiája a kezdetektől 1950-ig. Esztergom, 2000.
PONGRÁCZ 2013.	= PONGRÁCZ József: Emlékeim. = Acta Papensia 2013/4. 519–662.
PÓTOR 2000.	= PÓTOR Imre: Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápa, 2000. (Pápai Eperfa Könyvek 1.)
PRAZNOVSZKY 2013.	= Petrőcz Lászlóné Balatonfüred város díszpolgára. Szerk. PRAZNOVSZKY Mihály. Balatonfüred, 2013. (A Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 68.)
RÁCZ 1987.	= RÁCZ Endre: Diáknyelv Pápán a harmincas években. = Magyar Nyelv 1987/2. 145–156.
SIMON–RAKSÁNYI 1942.	= Az Országos Gárdonyi Társaság életéből. Elbeszélések, cikkek, versek. Szerk. SIMON Lajos–RAKSÁNYI Mária. Bp., 1942.
SOÓS 1961.	= SOÓS Gyula: Fadrusz János. Bp., 1961.
SZABADI 2002.	= SZABADI István: Az Országos Református Tanáregyesület (ORTE) története 1902–2002. Debrecen, 2002.

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

- hr/>
SZABÓ 1987.	= SZABÓ György: A pápai polihisztor. Kerkápoly Károly (1824–1891) emlékezete. = Református Egyház 1987. 21–22.
SZABÓ 1992.	= SZABÓ György: A pápai polihisztor. Kerkápoly Károly (1824–1891) emlékezete. In: Kerkápoly Károly emlékezete. Szerk. Tungli Gyula. Pápa, 1992. 7–10.
SZALACSI RÁCZ 1973.	= Dr. Korompainé SZALACSI RÁCZ Mária: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843–1970. Debrecen, 1973.
SZÉKELY 1994.	= Magyar Színházművészeti Lexikon. Főszerk. SZÉKELY György. Bp., 1994.
SZÉNÁSSY 1990.	= SZÉNÁSSY Árpád: A pomológia úttörője. Kováts József életútja. Bátorkeszi, 1990.
SZILÁGYI 1986.	= SZILÁGYI Ferenc: Deákok tüköre. Magyar diákvilág a felvilágosodás korában. Bp., 1986.
SZINNYEI 1891–1914.	= SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
SZÖGI 2000.	= SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Bp., 2000. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3.)
SZÖGI 2001.	= SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Bp., 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.)
SZÜCS 1927.	= SZÜCS Dezső: Kis Ernő 1856–1927. = A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának Értesítője az 1926–27. iskolai évről. Pápa, 1927.
SZÜCS 1937.	= Tinódi Lantos Sebestyén emlékére. A Tinódi Lantos Sebestyén Művész Társaság. Szerk. SZÜCS Gusztáv Ágoston. Bp., 1937.
SZÜCS 1940.	= Tinódi Arany Album. Tinódi Lantos Sebestyén emlékére. A Tinódi-kultusz fejlesztése érdekében. Szerk. SZÜCS Gusztáv Ágoston. Bp., 1940.
TÓTH-SÁGI 1940.	= Balatoni könyv és balatoni címtár. Szerk. TÓTH Lajos-SÁGI Ernő Miklós. Bp., 1940.
TUNGLI 1995.	= Eötvös Károly emlékkönyv. Szerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1995. (Pápai Művelődéstörténeti Társaság 5.)

FORRÁSKÖZLÉS

ACTA PAPENSIA XIV (2014) 3–4.

TUNGLI 1997.	= Pápai pedagógus lexikon. Főszerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1997.
VÁRADY 1994.	= VÁRADY József: Dunamellék református templomai. II. A Vértesaljai egyházmegye. Miskolc–Diósgyőr, 1994.
VARGA 1998.	= Veszprém megyei életrajzi lexikon. Főszerk. VARGA Béla. Veszprém, 1998.
VARGA 2001.	= Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikon. Szerk. VARGA Béla. Veszprém, 2001.
VERES 2000.	= VERES Zsuzsa: Thaly Kálmán, a költő. In. Thaly Kálmán 1839–1909 (Írások és konferencia). Szerk. Praznovszky Mihály. Pápa, 2000.
ZAJOS 1998.	= ZAJOS Ernő: Hetény, az én falum. Komárom, 1998.
ZOVÁNYI 1977.	= ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977.
ZSENGELLÉR 2001.	= „Lelkünk téged vár, jövel Urunk, Jézus...” Válogatás Petrőcz László református lelkipásztor igehirdetési szolgálataiból. Szerk. ZSENGELLÉR József. Pápa, 2001. (Pápai Eperfa Könyvek 3.)

